কামৰূপৰ বুৰঞ্জী।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ ইতিহাস; আৰু মোগলৰ লগত অসম আৰু কোঁচবেহাৰৰ সংঘৰ্ষণৰ বুৰঞ্জী। পৰিশিষ্টৰে সৈতে।

পুৰণি হাতে-লিখা অসমীয়া বুৰঞ্জী-পুথিৰ পৰা সংগৃহীত।

KAMRUPAR BURANJI

OR

An account of ancient Kamarupa ; and a history of the Mogul conflicts with Assam and Cooch Behar, up to A.D. 1682. With Appendices.

Compiled from old Assamese Manuscript Chronicles.

Edited by

SURYYA KUMAR BHUYAN,

M.A., B.L. (CAL.), PH.D. (LOND.), D. LIT. (LOND.),

Vice-Chancellor, Gauhati University.

PUBLISHED BY THE DEPARTMENT OF HISTORICAL AND ANTIQUARIAN STUDIES, ASSAM.

1958

Published by—

The Government of Assam in the Department of Historical and Antiquarian Studies, Narayani Handiqui Historical Institute, Gauhati, Assam.

প্ৰকাশক—

অসম চৰকাৰৰ বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগ।
গুৱাহাটী, অসম।

FIRST EDITION, OCTOBER, 1930.

SECOND EDITION, APRIL, 1958.

Printed by—
THE SPECIAL OFFICER, ASSAM GOVERNMENT PRESS, SHILLONG.

PUBLISHERS' NOTE

Kamrupar Buranji is one of the earliest publications of this Department and a book of invaluable editorial work done by Dr. Bhuyan. The compilation is based on original manuscripts which are by themselves chronicles of great historical value. It is to be admitted that but for his pioneering work in the line of historical research, the Buranjis would not have seen the light of day.

The Department, thanks to Government's sanction and good response of the Assam Government Press, Shillong, is really glad for being able to bring out the second edition of the book for which the reading public, scholars and students of historical literature of Assam had been anxiously waiting. The publication has been in great demand because of its intrinsic worth and also because it was made a text-book for the B.A. Examination in Assamese. Incorporation of new matters of interest has added to the importance of the book.

We may only expect that the reading public will continue to take interest in the subject, and scholars and students in general will find in the book enough materials to work upon with regard to original research in Assamese language, literature and history.

P. C. CHOUDHURY,
Deputy Director of the Deptt. of Historical & Antiquarian Studies in Assam.

Gauhati, Assam
The 26th Mar. 1958

PREFACE TO THE FIRST EDITION

The present publication, *viz.*, *Kamrupar Buranji* or a history of Kamarupa, has been compiled from several original sources with a view to bring under one cover all available materials relating to the subject.—

The *first chapter* containing a legendary account of the ancient Hindu kingdom of Kamarupa has been taken from two old manuscript chronicles in possession of the Kamarupa Anusandhan Samiti ; the first eight paragraphs have been taken from a chronicle borrowed some years ago from the India Office Library, London, by Srijut Benudhar Sarma, and the second portion, from paragraphs 9 to 10, from another chronicle generally. known as *Padshah-Buranji* or a history of the Delhi Sultanate The *second and the fifth chapters* have also been taken from the same *Padshah-Buranji*,[1] a transcript of which was also prepared for the Samiti by Mr. Sarma.

The remaining seven chapters, *viz.*, Chapters III–IV and VI–X, representing the main bulk of the book have been taken from an old manuscript chronicle in possession of the American Baptist Mission at Gauhati. This portion was also published in 1853 in the *Arunodoy*, the organ of the Mission. The manuscript itself was collected between 1840-50 by Rev. Nathan Brown who was then in charge of the Mission at Sibsagar. There are directions here and there in the manuscript for preparing the press-copy for publication in the journal ; and the manuscript also bears traces of the handiwork of Rev. Nidhi Levi Farewell, the first Assamese convert to Christianity and a distinguished worker in the field of Assamese literature. The manuscript is in an excellent state of preservation, and offers a unique and flawless specimen of Assamese penmanship. The letters are distinct from each other, and so are the words. The termination of sentences and chapters has been carefully indicated. Dates have been mentioned in connection with almost every important event. Of all the historical manuscripts which we have had an opportunity of examining the present one has appeared to us to be the most perfect.

---

[1] For a detailed description and analysis of the *Padshah-Buranji* see S. K Bhuyan's "New Lights on Mogul India from Assamese Sources", published in *Islamic-Culture*, Hyderabad, Deccan, for July 1928 to July 1929 ; and "Assamese Historical Literature", published in *Indian Historical Quarterly* for September 1929.

This chronicle deals with the conflicts of the Moguls with Cooch Behar and Assam, commencing from the dismemberment of the Cooch Behar kingdom after the death of Maharaja Naranarayan, when the rival princes Parikshit and Lakshminarayan visited the court of Emperor Jahangir in solicitation of the Emperor's intervention in their claims to the throne. The Muhammadan wars of Assam during the reigns of the Ahom Kings, Pratap Singha, Jayadhwaj Singha, Chakradhwaj Singha and Gadadhar Singha are then narrated in full giving prominence to the campaigns of Allah Yar Khan, Satrajit, Mirza Nathan, Mir Jumla, Ram Singha, and Mansur Khan. The chronicle ends with the accession of Gadadhar Singha in A.D. 1681 and the defeat of the Mogul army under Nawab Mansur Khan in the battle of Itakhuli in April 1682, which saw the termination of the long hostilities between the Moguls and the Assamese, though they were revived to an appreciable extent during the reign of Swargadeo Rudra Singha, 1696-1714, who resented the humiliating overtures of Murshid Kuli Khan, Governor of Bengal. The incidents described in this chronicle are interspersed in other buranjis of a more general and comprehensive character dealing with the full details of a sovereign's reign. In its attempt to give in a connected form all the events relating to a very important chapter of Assam history, *viz.*, its conflicts with the Moguls, our present chronicle is raised to the rank of a historical monograph of rare and unique importance not only to the historians of Assam but to those of the greater Timurids.

The manuscripts of the above chronicle as we have received from the American Baptist Mission is in three parts, of which only the first part, folios 1 to 55, has been reproduced here. The second part, folios 57 to 68, contains copies of eighteen letters which passed between the representatives of the Ahom and the Mogul courts. These letters have also been inserted in their appropriate places in the body of the narrative in the first part. The third part contains three episodes from the history of India, *viz.*, the rise of Timurlane from a poor shepherd boy in Central Asia to the Emperorship of Delhi, Jahangir's conquest of Secundderabad and Shah Jahan's interview with Raja Prithivi Shah of Candour. The third part has been omitted from the present publication as it belongs more fittingly to the *Padshah-Buranji*, having no direct bearing upon the history of Assam.

The three appendices to the book have also been compiled from different original sources. *Appendix A.* which contains miscellaneous information on the history and topography of Kamarupa was compiled by the late Srijut Sarunath Barua of Chamata in the district of Kamrup. He was a man who like Harakanta Sarma-Barua, the author of the *Assam Buranji*, represented the older and the modern phases of our life and culture

He was well-versed in the traditional lore of the country, and his manuscript reveals positive traces of his acquaintance and use of a comparatively large mass of historical compilations. He was desended from the Kayastha-Bhuyans of Kamarupa and he compiled a treatise on the Gomothas of Kamarupa besides a handbook of the Kaitheli system of arithmetical calculations. Sarunath Barua died on December 27, 1924, at the age of 70, and the manuscript of his *Kamrup-Puravritta* or the antiquities of Kamarupa forming the contents of Appendix A, has been received from his son Sriman Krishnanath Barua, a student of the Cotton College, Gauhati. The value of Sarunath Barua's treatise consists in the concise and systematic survey of the Mogul relations of Assam, in the carefully compiled list of the governors of Kamarupa from Sayiid Abu Baker in 1537 *saka* to the Dihingia Phukan in 1709 *saka*, on the description of the shrines and rivers of Kamrup and of the revenue administration of the district.

Appendix B enumerates the hillocks of Kamrup which have a religious sanctity with some indication of the names of the gods or goddesses to whom they are sacred. The list was compiled from ancient scriptures in 1634 *saka* or 1712 A.D. under the orders of King Rudra Singha, probably at the time when he halted at Rajaduwar in North Gauhati with his colossal army mobilised for the invasion of Bengal, a scheme which fell through on account of the unexpected demise of that ambitious sovereign. The list is appended to an old manuscript chronicle recovered by the late Hemchandra Goswami from the family of Sukumar Mahanta of North Gauhati. It was also published several years ago in the fifth volume of the *Usha* edited by Rai Sahib Padmanath Gohain-Borooah. The information derived from the *Yogini-Tantra*, the *Kalika-Puran*, and the topographical knowledge of the time have been placed under contribution in the compilation of the list under the supervision of the pious sovereign, and its importance has been admitted in such remote and learned quarters as the Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. [1]

Appendix C gives a history of the legendary Hindu kings of Kamarupa and contains a large mass of information on a number of topics, the narrative coming down to the invasion of Assam by Mir Jumla. This desultory survey of Buchanan-Hamilton is contained in a manuscript record in the India Office Library,

---

[1] "My friend, Professor Bhuyan,......... has found in one of the Buranji's or Assamese chronicles, a list of all the sacred places as recorded in the *Yogini-Tantra*, with their vernacular names and the exact distances from each other. The chapter will, when published, be of the greatest importance for the study of the topography of the Kamakhya hills." Prof. Giuseppe Tucci in "A Visit to an 'Astronomical' Temple in India" published in the *Journal of the Royal Asiatic Society* for April, 1929, P. 247, *n*.

London. It was published in Montgomery Martin's *Eastern India* in 1838 in a somewhat mutilated form. From the accounts of the early period of Assam history compiled by William Robinson in 1841 and Gunabhiram Borooah in 1875 it is evident that these two authors were largely indebted to Buchanan-Hamilton's fragmentary but critical narrative.

Though the contents of our present publication, *Kamrupar-Buranji*, have been collated from different sources, they have a homogeneous unity of their own. They throw light on the history of that particular tract of land in Eastern India known by the extremely elastic designation of Kamrup or Kamarupa. Once it represented the vast area from Sadia to the Karatoya dwindling down at present to a small district in the Assam Valley Division. Our present book, therefore, follows the history of the area denoted by the term in different ages. Thus, the first chapter relating to ancient Kamarupa covers a wider tract than the remaining chapters. Even during the wars with the Moguls the main theatre of military operations was Western Assam or Kamarupa except on one occasion when Mir Jumla went up to the capital of Gargaon and occupied it for some months. The outstanding events in the metropolis of the Ahom government have also been broadly indicated as far as they were connected with the hostilities with the Moguls. While the subject of the Muhammadan wars of Assam have been fully given their due share of prominence in the Persian chronicles of the Mogul court our present chronicle has recorded for all ages the Assamese version of the same events thus placing at the disposal of the constructive historian materials preserved by the two rival protagonists of the conflicts.

Besides the wealth of historical materials with which our chronicle is replete it has a peculiar charm of its own. It was compiled beyond doubt during the latter part of the seventeenth century during the continuance or immediately after the cessation of the hostilities with the Moguls, and as such it offers us a unique example of the Assamese prose style of the period. Our ancient chronicles were mostly shrouded in a veil of anonymity and our present chronicle shares the same fate. But one thing is sure: it must have been written by a man who was in direct touch with the Assam-Mogul diplomatic relations either as a combatant or as a messenger or as an official news-writer. His style has therefore been infected with a touch of cosmopolitanism due to the surroundings in which he moved. While the structure of the sentences is primarily Assamese the vocabulary is hybrid in places. Here and there the author or authors have emulated a conscious literary style by retaining words in their original

Sanskrit forms rather than their Assamese variants and by using forms which were in vogue only in the poetic diction of the period. The *buranjis* were generally written in the matter-of-fact colloquial and racy Assamese prose ; and our present chronicle has the additional charm of an artistic prose imbued with an archaic literary grace and flavour.

The language of the diplomatic letters inserted in the chronicle is a curious medley of Persian, Hindi and Assamese. Remembering the processes of transcription which the letter had undergone before they reached their present stage in the manuscript we may say that the text has been well preserved.

In publishing this chronicle our object has been to place at the disposal of the public a mass of original materials. A critical examination of the evidence will be a premature labour unless we have access to all the available sources or data to go upon. The preparation of a correct text, which the uninitiated reader will be able to follow with the aid of the marginalia, is our objective at the present.

Readers who desire to pursue further their study of the Muhammadan wars of Assam before and during the days of the Moguls will find ample enlightenment from the following Persian chronicles :—Shah-nama, Tarikh-i-Ferishta, Tabaqat-i-Nasiri, Riyaz-us-Salatin, Akbar-Namah, Ain-i-Akbari, Tuzuk-i-Jahangiri, Padishah-Namah, Fathiyah-i-Ibriyah or Tarikh-i-Ashan or Tarikh-i-Mulk-i-Ashan, Alamgir-Namah, Ma'asir-i-Alamgiri, Muntakhab-ul-Lubab or Tarikh-i-Khafi-Khan, Hadiqat-us-Safa, Risalat-us-Shuhada, Maasir-ul-Umara and the recently discovered Baharistan-i-Ghaibi by Mirza Nathan. By a closer examination of the Persian and Assamese sources it will be seen there is more agreement than discrepancy in the two corresponding accounts.

I express my indebtedness to the Kamarupa Anusandhan Samiti for their permission to publish portions from the *Padshah-Buranji* ; to Mr. Narendranath Ganguli, Manager, *Bengal: Past and Present*, for kindly obtaining for me the permission of the Calcutta Historical Society to reproduce the picture of Nawab Mir Jumla and for lending me the Society's half-tone block of the same which was prepared from the original picture belonging to the collection of the late Rao Bahadur D. B. Parasnis of Satara; to Rev. A. J. Tuttle of the American Baptist Mission at Gauhati for lending me the manuscript of the chronicle ;to Maulavi Abul Fazl Sayiid Ahmed, M.A., of the Department of Islamic Studies in the Cotton College, Gauhati, and a Corresponding Member of the Department of Historical and Antiquarian Studies for

his ungrudging assistance in the preparation of the texts of the historical letters. I shall fail in my duty if I do not record in his connection the gratitute of all students of Assam history to His Excellency Sir Laurie Lucas Hammond, K.C.S.I., C. B. E., Governor of Assam, during whose administration the Department of Historical and Antiquarian Studies was established ; to Mr. J. R. Cunningham, C.I.E., whose initiative and instrumentality brought the Department into being and to Mr. A. H. W. Bentinck, C.I.E., Honorary Provincial Director of the Department, whose interest and sympathy have made the publication of Assamese historical classics possible.

COTTON COLLEGE,
Gauhati, Assam,
October 1, 1930.

S. K. BHUYAN,
Honorary Assistant Director of Historical and Antiquarian Studies, Assam.

PREFACE TO THE SECOND EDITION

The first edition of *Kamarupar-Buranji* came out in October, 1930, and the second edition is now published after an interval of twenty-eight years. The book has been well received : it was perscribed for many years as a text-book for the B.A. Examination in Assamese : and its materials have been used by scholars in the compilation of their dissertations and articles. The demand for the book is still persistent ; and it has rather increased in recent years owing to the stimulation of interest in the past history of Assam. The Department of Historical and Antiquarian in Assam has, therefore, considered it proper to bring out a new edition.

The purpose of the book, as it originally appeared in 1930, was to bring under one cover a collection of recorded materials throwing light on the ancient kingdom extending from the Karatoya to the river Dikkaravasini ; and on Western Assam of the Ahoms extending from the Manaha to the Barnadi. Both these territories, though varying in dimension, were known by the common appellation of Kamarupa. The present name Kamrup is applied to a district the areas of which form part of the two earlier Kamarupas. The present book *Kamrupar-Buranji* represents the past history of Kamrupa in the three denotations of the same term. The conflicts with the Moguls had their theatre of operations mainly in Western Assam : on one occasion, the invaders advanced as far as the Bharari river in Central Assam, and on another, to Gargaon, the capital in Upper Assam. The term Kamrupa is, therefore, appropriate in view of the territories which come within the purview of the information embodied in the book.

Advantage has been taken in this new edition to incorporate some valuable materials which have reached our hands in the meantime, and they have been selected to replenish and enlarge the information which could be gathered from the first edition. The paragraphs have been renumbered to accommodate the new additions. The new materials are:—

1. Paragraphs 17-19. Sacred rivers of Assam ; the foundation of Manipur by Babrubahan ; and an account of Bhalukpang Raja, also known as Pratap Singha Raja.

2. Paragraphs 20-27. The foundation and ascendancy of Cooch Behar under Biswa Singha, Naranarayan and Chilarai.

3. Paragraphs 141-150. Letters exchanged between the Ahom monarchs Swargadeo Jayadhwaj Singha and Swargadeo Chakradhwaj Singha on the one hand, and Raja Prananarayan of Cooch Behar on the other, of the *saka* years 1584 to 1589, A. D. 1663 to 1667.

The Buranjis from which these three pieces have been taken are enumerated in the section *Original sources of Kamrupar Buranji* inserted in the prefatory pages. Space has been found for these new additions by the omission of an appendix of the first edition compiled by a modern author.

It is earnestly hoped that the book will continue to be read as before, and that its utility will be enhanced with the progressive realisation of the greatness of Assam's heritage, both in the splendour of its achievements, and the plenitude of materials treasuring those achievements.

Gauhati, Assam:
The 23rd March 1958.

SURYYA KUMAR BHUYAN

KAMRUPAR BURANJI

SECOND EDITION 1958

Original sources of Kamrupar Buranji

The following original sources have been laid under contribution in the compilation of Kamrup Buranji. The figures in the right-hand margin refer to the paragraphs of Kamrupar Buranji.

	Source	Paragraphs
1.	*Padshah-Buranji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	1—8
2.	*Kamrupar Buranji*, Historical materials collected by Shri Benudhar Sharma.	9—16
3.	*Assam Buranji*, obtained from the family of the late Shri Krishna Kanta Adhikari Kaviraj of Gauhati.	17—19
4.	*Assam Buranji*, obtained from the Ahom Yuvak Sanmilan.	20—27
5.	*Padshah-Buranji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	28—38
6.	*Kamrupar Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	39—75
7.	*Padshah-Buraaji*, brought from England by Shri Benudhar Sharma.	76—83
8.	*Kamrupar-Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	84—140
9.	*Assam Buranji*, manuscript obtained from the family of the late Pandit Hemchandra Goswami.	141—150
10.	*Kamrupar Buranji*, manuscript obtained from the American Baptist Mission, Gauhati.	151—180
11.	*Assam Buranji*, obtained from the family of Sukumar Mahanta, supplementary portion.	181—182
12.	*Buchanan Hamilton*, manuscripts containing the results of the survey of India made by Dr. Francis Buchanan, in 1807-1814. General view of the history and manners of Kamrup, 175.MSS.EUR.D.98, obtained from the India Office Library, London.	183—222
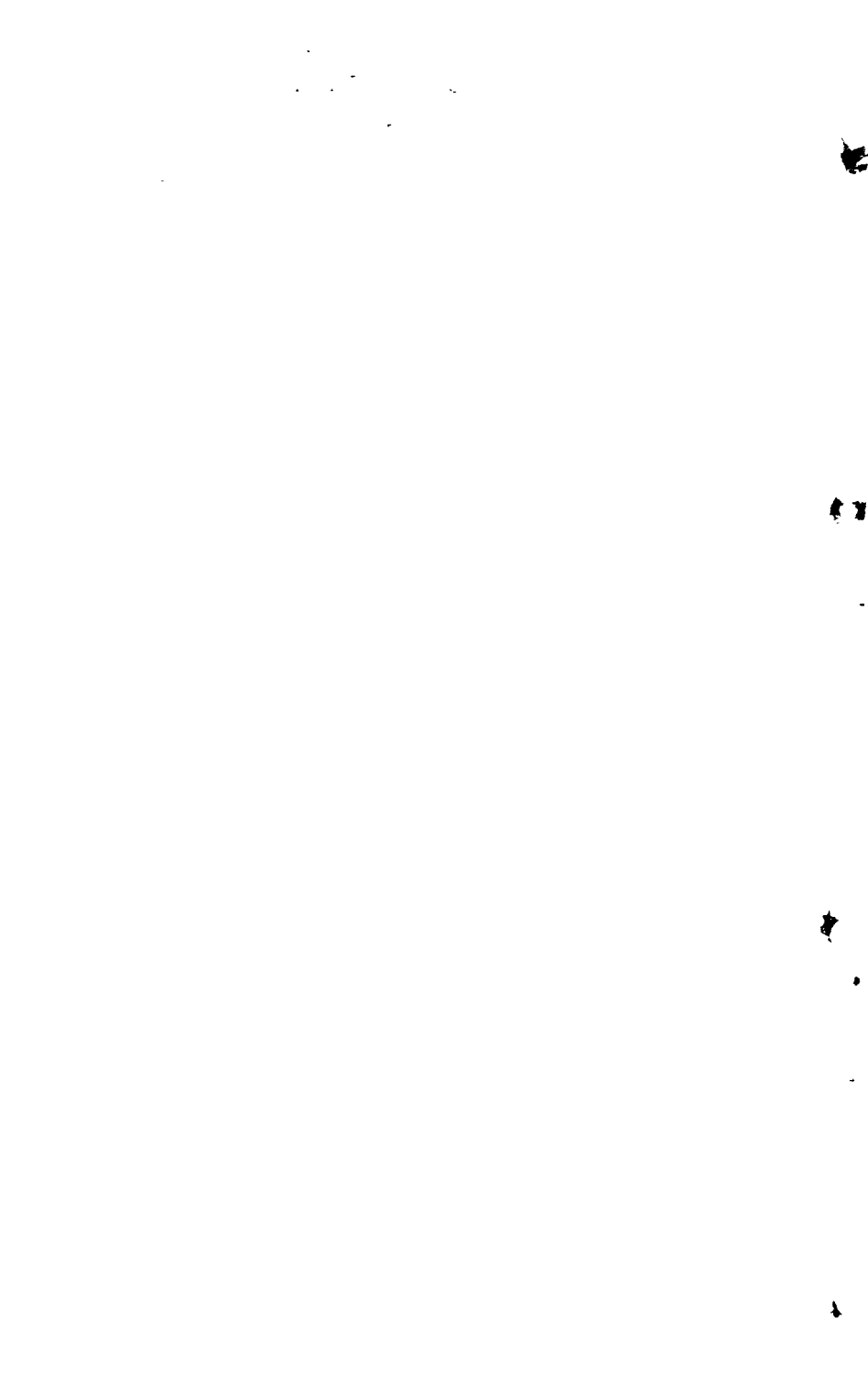
প্ৰকাশকৰ পাতনি

প্ৰাচীন হিন্দুযুগৰ কামৰূপ, মধ্যযুগৰ কামৰূপ আৰু আহোমৰ আমোলৰ কামৰূপৰ বুৰঞ্জীসংক্ৰান্ত যিবোৰ পুৰণা আহিলা পোৱা গৈছে সকলোকে গোটাই এই "কামৰূপৰ বুৰঞ্জী" প্ৰকাশিত কৰা গ'ল। এইবোৰ সম্বল আগৰ দিনৰ বুৰঞ্জীপ্ৰিয় অসমীয়াই লিপিবদ্ধ কৰি থৈ গৈছে; তাৰ লগে লগে আগৰ দিনৰ অসমীয়া ভাষাৰ আঁচো সংৰক্ষিত হৈছে। সেই দেখি আমি তাক যিদৰে পাইছোঁ সেইদৰে প্ৰকাশ কৰিলোঁ। আজিকালিৰ পাঠক-সকলে পঢ়িবৰ সুবিধাৰ কাৰণে কথাবোৰ ছেদত ভগাই সজোৱা হৈছে, আৰু প্ৰত্যেক ছেদৰে সাৰাংশ দাঁতিত দিয়া হৈছে।

এই বুৰঞ্জীৰ আধ্যাবোৰ নানা ঠাইৰ পৰা গোটোৱা হৈছে।---

প্ৰথম, দ্বিতীয় আৰু পঞ্চম আধ্যা.—কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিৰ হাতত থকা হাতে লিখা বুৰঞ্জী বা তাৰ নকলৰ পৰা।

তৃতীয়, চতুৰ্থ, ষষ্ঠ, সপ্তম, অষ্টম, নৱম আৰু দশম আধ্যা.—গুৱাহাটীৰ আমেৰিকান ব্যাপ্টিষ্ট মিছনত থকা পুৰণা পুথিৰ পৰা। বুৰঞ্জীৰ এই অংশ ১৮৫৩ খৃষ্টাব্দত "অৰুণোদয়ত" প্ৰকাশিত হৈছিল। "অৰুণোদয়ত" প্ৰকাশিত বুৰঞ্জীৰ কাৰণে আমি পোৱা পুথিকে ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। বৰ্ত্তমান গ্ৰন্থৰ পাঠ তৈয়াৰ কৰোঁতে মূল পুথি আৰু "অৰুণোদয়ৰ" পাঠ ভালকৈ মিলাই চোৱা হৈছে।

পৰিশিষ্ট (ক)—কামৰূপ জিলাৰ চামতা-নিবাসী স্বৰ্গীয় সৰুনাথ বৰুৱা সংকলিত অপ্ৰকাশিত "কামৰূপ পুৰাবৃত্ত" গ্ৰন্থৰ পৰা লোৱা হৈছে। গ্ৰন্থকাৰৰ পুত্ৰ কটন কলেজৰ ছাত্ৰ শ্ৰীমান কৃষ্ণনাথ বৰুৱাৰ পৰা মূল গ্ৰন্থ পোৱা হৈছে।

পৰিশিষ্ট (খ)—এই প্ৰবন্ধটি পঞ্চম ভাগ "উষাত" প্ৰকাশিত হৈছিল। কামৰূপৰ ক্ষেত্ৰ পৰ্ব্বতৰ মূল তালিকাখন স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী ডাঙৰীয়াই উত্তৰ গুৱাহাটীৰ সুকুমাৰ মহন্তৰ ঘৰৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰা "অসম-বুৰঞ্জী" পুথিত পোৱা হৈছিল।

পৰিশিষ্ট (গ)—লণ্ডনৰ ইণ্ডীয়া-অফিচ লাইব্ৰেৰীত থকা হাতে-লিখা কাকতৰ পৰা লোৱা হৈছে।

মোগল আৰু অসমৰ যুদ্ধৰ সামৰণিৰ অলপ পিচতে এই বুৰঞ্জীৰ মূল অংশখিনি লিখা হৈছিল বুলি সহজে ধৰিব পাৰি। প্ৰথম আধ্যা ইয়াৰ পূৰ্ব্বে ৰচিত হৈছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। বিদেশীৰ সংস্পৰ্শত আহি অসমীয়া কটকী আদিৰ ভাষাত কিদৰে চাব পৰিছিল এই বুৰঞ্জীত তাৰ নমুনা পোৱা যায়। মোগল-অসমৰ যুদ্ধৰ সামৰণিৰ বহুত দিনৰ পাচত এই বুৰঞ্জী ৰচিত হোৱা হলে তাৰ ভাষা অন্য ৰকমৰ হলহেঁতেন। গতিকে খৃষ্টীয় সপ্তদশ শতিকাৰ শেষ ভাগত এই বুৰঞ্জী ৰচিত হৈছিল বুলি কলে বোধ কৰোঁ ভুল নহব। এই বুৰঞ্জীৰ পৰা কেটামান বাক্য তলত তুলি দিয়া হল; বাদশাহী খানদানৰ শব্দবোৰ আমাৰ ভাষাত কিদৰে সোমাইছিল তাৰ পৰা দৃষ্টান্ত পোৱা যাব।—

(১) "আৰ পৰীক্ষিত, লক্ষ্মীনাৰায়ণ তোৰ চাচা হয়, পাও চুই সেৱা কৰ।" পৰীক্ষিতে বোলে, "যি বুলিছে ইথান বুলিব পায়। প্ৰমত্তসিংহে আপোনাৰ মনমাফিকে হস্তী মাৰি আহাৰ কৰে। (ছেদ ২৪)।

(২) "শুনিছোঁ অৰং-ছা পাৎসা হৈ মুৰাদবক্স, দাৰাৎ-ছাহক মাৰি তাৰ বৰ ভাই ছাহা চুজাক খেদি গোলক্‌ণ্ডাৰ পৰা এক জৰোৱাল নবাবক সেই চামানে পাৎসা আজ্ঞা কৰিছে, বোলে, 'কোঁচবেহাৰ আৰু আচাম মলুক তই যাই চাফ কৰি দে' (ছেদ ১১১)।

(৩) সেই সময়ত অৰং-ছায়ে বোলে, 'ৰাবাক গোৰ দি তক্তত নবহোঁ মানে ভণ্ডাৰৰ টকা খৰচ কৰিব নাপায়।' (ছেদ ১১১)।

(৪) আৰ নবাবৰ নিয়য এই.—বিহানে নেমাজ কৰি বহে, সেই সময়ত স্ত্ৰী-কাকতী ওৱাকানবিছ ভিতৰৰ নবাবৰ হাস্য-পৰিহাস্য তাকে লেখি থয়, তাকে শুনায়, তাৰ সিদ্ধান্ত অনুক্ৰমে দিয়া খিলৰত খানাত বহেহি। চাৰি দণ্ড দাতোৱান কৰি মখ ধুই ওজু কৰে। (ছেদ ১১৩)।

(৫) হাৰামজাদা বাদুলিযে যত কৰিলে সবে জুটবাত। (ছেদ ১২৪)।

(৬) সেই সময়তে একদিনা আহলাযাৰ-খাঁয়ে বোলে, "গড়গ্ৰামলৈ কেতিবোজৰ পথ?" আমাৰ সনাতন উকিলে বোলে, "চাহাব, গড়্‌গ্ৰামক লাগি ২ মহিনাৰ পথ।" এনেতে দুৱাৰদাৰৰ বেটা জয়ানন্দে বোলে, "চাহাব, ৮ ৰোজৰ পথ,—উকিলে মিছা কহে।" পাচে নবাবে বোলে, "এখন তোমাৰ বৰমুদৈ দুৱাৰদাৰে ৮ ৰোজকে বাট কহে, তুম্ভি কিছুৱাস্তে দোমাহিনাকে বাট জুট কহ।" সনাতনে বোলে "উদয়গিৰিৰ স্বৰ্গ ৺জা অস্তগিৰিৰ দিল্লিৰ ৺পাৎসা, দুই জনেও পূৰ্ব্বাপৰ উকিল যি কহে তাকেহে সত্য মানে। এখন তুমি যে দুৱাৰদাৰ মুদৈ সে মহাজন আৰ মুখেহে সন্তুষ্ট কৰহ। আত আমাৰ খানিকো দিল্গিৰ নাহি কৰোঁ। তুমি আপোনমাফিক খুচি কৰ, আমি যো কুসুবাদ কহোঁ, সব সত্য কহোঁ।" পাছে আহলায়াৰ-খাঁযে বোলে, "উকিল যো কুসুবাদ কহ সব সত্য। সিটো ব্যাপাৰী তাৰে বাদ্‌ নাসন্তুষ্ট কৰোঁ।" (ছেদ ১০০)।

অষ্টাদশ শতিকাৰ শেষ ভাগত আৰু উনবিংশ শতিকাৰ আদি ছোৱাত লেখা বুৰঞ্জীৰ ভাষা নিভাজ অসমীয়া, তাত বিদেশী শব্দৰ সমাবেশ নাই।—

(১) ৰাজেশ্বৰসিংহ স্বৰ্গদেৱ দেৰগাৰ্ৰ বাহৰত থাকোতে ৰাম দুদিন ৰাতি দুইপৰ নৰাত আমাৰ ঘৰলৈ যাবৰ হয়। ভানুৱে সেতে ঝীয়ৰী তিনি জনীও আছে, কোন জনীৰ তালৈ যাম ওলাব পৰা নোৱাৰোঁ। প্ৰীতি অনুবন্ধ ৰামৰ ভানুৱেৰে আছে, দূষিতো হৈছে বুলি শুনিছোঁ। (লক্ষ্মীসিংহৰ বৰপাহী বুৰঞ্জী)।

(২) কলিতা ফুকন নাক বোলে ই হিন্দু নহয়। ভাল আহোমে অনেক পুৰুষ ৺দেৱৰ খাই-পিন্ধি থাকিও যেনে কাৰ্য্য কৰিব পৰা নাই, কলিতা ফুকনে ৺দেৱৰ তেনে কাৰ্য্য কৰিছে। এতেকে ই আমাৰ লগৰ এটা। এতেকে চোলাধৰা ভাণ্ডাৰথন আক দিবলৈ আমি প্ৰাৰ্থনা কৰিছোঁ। (লক্ষ্মীসিংহৰ বুৰঞ্জী)।

(৩) সেই সময়ত উক্ত মাজুলী, অভয়পুৰ, ৰংপুৰ এই ঠাইৰ সত্ৰ-মহন্ত দেশস্থ প্ৰাণী মোৱামৰীয়াৰ উপদ্ৰৱত ভাগি দেশ-দেশান্তৰে গল। প্ৰজাৰ মহৎ বিপত্তি হৈছিল। ... .সেই বেলা মহামন্ত্ৰী বুঢ়াগোহাঁই ডাঙ্গৰীয়াই পক্ষীয়ে যেনেকৈ শিশুটিক পখাৰে আবৰি ৰাখে সেইৰূপে ডাঙ্গৰীয়াই ৰক্ষা কৰিছিল। (শ্ৰীনাথ বৰবৰুৱাৰ তুংখুঙ্গীয়া বুৰঞ্জী)।

(৪) আতপাচে ১৭২৭ শকৰ আঘোণ মাসৰ ১৯ দিন যাওঁতে মঙ্গলবাৰে স্বৰ্গদেৱৰ ভনী আইদেউক কুৰিগঞা বুঢ়াগোহাঁই ডাঙ্গৰীয়াৰ মাজিউ পুতেকলৈ চকলং মতে বিবাহ দিলে। সেই বিবাহত ন-দিন পানী তুলিছিল। সকলো সত্ৰ-চহৰীয়া গায়ন-বায়ন আনিছিল। ছোৱালী উলিয়াই দিবৰ দিনা ডাঙ্গৰীয়াবোৰ চোৰাত ৰহিছিল। (তুংখুঙ্গীয়া বুৰঞ্জী)।

তাৰ উপৰিও বৰ্ত্তমান বুৰঞ্জীত কিছুমান শব্দ পোৱা যায় যিবিলাকৰ ব্যৱহাৰ আজিকালি প্ৰায় পাহৰি যোৱাৰ নিচিনা, বা যিবিলাকৰ ব্যৱহাৰ মাথোন কোনো ঠাইত সীমাবদ্ধ। সেইবোৰ শব্দ পুনৰ ব্যৱহাৰ হলে অসমীয়া ভাষাৰ শব্দ-ভঁৰাল বঢ়াৰ সম্ভাৱনা, যথা.—ফুকুহা খোৱা, ১৭ ছেদ; ডিয়া মৰা, ২১ ছেদ; ওচৰ-পাঁজৰৰ ৰজা, ২৬ ছেদ; আগ্‌আন, ৩৬ ছেদ; চৰা-কুম্ভা, ৮৩ ছেদ; ছৰঙা মানুহ, ৯৭ ছেদ; লিপিচ, ১০৭ ছেদ; চাংমেল, ১১০ ছেদ; দাচুচ, ১৪২ ছেদ। ৰজাঘৰীয়া চিঠিবোৰত থকা বিদেশী শব্দৰ উল্লেখ আমি ইয়াত কৰা নাই।

আৰু কিছুমান শব্দৰ কিছুমান নতুন গঠন পোৱা যায়,—আমিয়েৰে ৬১ ছেদ; মানুহ অনা, ৬১ ছেদ, ভিনিসৈগ, ৮৩ ছেদ; আছিতে, ১১০ ছেদ; গুৱাহাটী, ১১২, ১১৭ ছেদ, নৈওৱা, ২৪ ছেদ; ৰাজায়েৰে ১৫৯ ছেদ; হুইছোতে, ১৪৩ ছেদ।

ঠায়ে ঠায়ে বাক্যত থকা শব্দবোৰ স্বাভাবিক স্থানৰ পৰা আঁতৰাই নি বাক্যৰ শেষত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে, যথা,—

(১) যুদ্ধক সমুখে পৰ্ব্বতত তুলি দিলে বঙ্গালক কাটিবাক প্ৰতি। (৪৮ ছেদ)।

(২) পাচে সকলো আহ্লচি লান্মাখৰুকে বৰফুকন পাতি থলে লোকজনক চলাবৰ নিমিত্তে। (৭৭ ছেদ)।

(৩) উত্তৰকোলে যি বঙ্গাল আছিল তাকো কাটিলে, তেবে গুৱাহাটীত ধৰিলে যাই আহোমে। (১৩৯ ছেদ)।

(৪) দিগচুঙ্গীয়া মেধিৰ ঘৰত পাঞ্চ বালক জন্মিল এক স্ত্ৰীত। (১১৬ ছেদ)।

মাজে মাজে বুৰঞ্জী লিখকে বিষয় বুজি ওজস্বী ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়, যথা—

(১) পূৰ্ব্বে ৰাজা যুধিষ্ঠিৰক পাঞ্চ ভাই ভাৰ্য্যা সহিতে কূট-মন্ত্ৰণা কৰি ৰাজ্য-সম্পত্তি চুৰিযা লৈলেক দুৰ্য্যোধনাদিসকলে, তত্ৰাপি কালচক্ৰৰ গতিৰ দ্বাৰায়ে যুধিষ্ঠিৰেহে চক্ৰবৰ্ত্তী ধৰণীমণ্ডলীৰ ৰাজৰাজেশ্বৰ হৈ ৰহিল। দুৰ্য্যোধনাদিৰ কূট-মন্ত্ৰণা আপোনাৰ নগতহে গ'ল, যশ ধৰ্ম্ম কিছু নৰহিল। এতেকে লোভ কৰিব নাপায। ঈশ্বৰে যাক দিযে সেইহে পায। আৰ চাহাবে যে বোলে, খানখানা জৱোৱাল নবাব, ভাল মন্দ কিছু নাজানে। যাই বৰলোক হৈযা ভাল মন্দ নজৰ নাহি কৰে, তবে সিটো মৰ্দ্দ-চাতে কেমনে স্থপাৰিচ ৰহে। সিটো জৱোৱাল নাহি হয, নামৰ্দ্দ হোৱে। (১১৩ ছেদ)।

(২) তাত পাচে ৮ দিনৰ অৱসানে আমাৰ দুই কনিকীক পাৎসাৰ হজুৰ কৰালেনি। পাৎসাও তক্তৰ ওপৰে বহিছিল। তক্তৰ তলে তিনি খলপাব নামে পাৎসাৰ দাহিণে স্বৰ্ণৰ লাখুটি ধৰি জাফৰ-খাঁ দেৱান আছিল, বামে উজিৰ। সেই ক্ৰমে ৰাজপুতৰ ৰাজা বামে যশমন্তসিংহ ধাৰা, তাৰ পাচ ৰাণা হাজো, বাৰহাজাৰী, সপ্তহাজাৰী। তাৰ পাচে ৬, তাৰ পাচে ৫, তাৰ পাচে ৪, তাৰ পাচে ৩, ২, ১; এই ক্ৰমে অমাত্যবৰ্গ, হাতী, ঘোঁৰা, চিপাহী, বন্দুক-দাৰী, ঢালী, ধনুকী, পাঞ্চহাতিযাৰ সহিত চিত্ৰ-বিচিত্ৰ লালজৰ্দ্দ কশাটি ফাটিক, নানান পাথৰে ৰচিত দুৰ্গ, আলি, তক্ত, অভ্যন্তৰতো পকা পাথৰৰ গৃহ, তাহাত স্বৰ্ণৰ পতকা কৰি ঠাই ঠাই কাম কৰিছে। চিত্ৰ-বিচিত্ৰ সিভিটিক আমাৰ কনিকীক নি নেনিলে। তক্ত বাহিৰে ৭ আলি হৈ চতুৰ্ভিতি সমস্ত লোকে আছিল। সেই সময়ত দুই উকিলে আশীৰ্ব্বাদ কৰি হাত কৰযোৰে থাকিল। (১৩১ ছেদ)।

(৩) পাচে এই কথাতে থাকি নবাবে বোলে, "একাদহ, চতুৰ্ভুজ! নানান মুকুতা প্ৰবাল, স্বৰ্ণাদি কৰি গ্ৰন্থি থাকে। সূত্ৰ নাচিঙ্গিলে মণিধাৰ হেন নাম বোলাই, সূত্ৰ চিঙ্গিলে সমস্তে ঠাই ঠাই হই। ৬প্ৰীত-সূত্ৰ মধ্যত আছোতে কেমনে এক ভাৱ নাহি?" পাচে আমাৰ একাদহে বোলে, "চাহাব! বন্ধন-ঘালিত একতাৰ নিবন্ধে সমস্ত সিদ্ধৰ প্ৰমাণ, চাহাবৰ যে সিদ্ধ-পত্ৰৰ মধ্যতো যে কোনোটা কেঁচাযো থাকে; পাৎসাই লোকৰ মগলিকন্দ ইবাৰহে বুজা গেল।" (১০৫ ছেদ)।

আগৰ দিনৰ অসমীয়াৰ দেশপ্ৰেম তলত উদ্ধৃত কৰা বাক্যৰ পৰা ফুটি ওলাইছে।—

(১) পাচে সেই বেলা হাড়ি, মহি, প্ৰমুখ্যে যতেক আনো গড়ভিতৰীয়া কাঁড়ী আছিল সবে ৰাজাক বুলিবাক লাগিল, "স্বৰ্গদেৱ! তুমি মহাৰাজা হৈ কি কাৰণে বালিত দুখ পাই আছা, আমাক যুদ্ধলৈ কিয় পঠাই নেদা? আমাক কি কাৰণে কাণ্ড-ধনু শিখাইছা?" তেবেসে লেচাম-চিৰিং প্ৰমুখ্যে যত আনো গড়ভিতৰীয়া কাঁড়ী আছিল সকলকো পঠাই দিলে, ভড়ৰীৰ গড় পুনৰ্ব্বাৰ নবীন হব হেন বুলিলে। এই কথা গোহাঁইবোৰে শুনিলে, বোলে, "তিনি নেওগ সমে কোঁৱৰক যে ধৰি নিলে আমাতেহে খঙ্গে।" (৩৮ ছেদ)।

(২) কটকীৰ লগৰ এটা নাওবৈচা পলাই নবাবত কলে, বোলে, "কটকীয়ে যি কৈছে, সকলে মিছা, গড় আওতাই যুদ্ধলৈহে দিন লৈছে।" পাচে নবাবৰ মনতে থাকিল। পাচে বঙ্গালক ৰাখি গড়-প্ৰাঞ্চী তিয়াৰ কৰিলে। পাচে আচামে বঙ্গালৰ গালৈ সনাতন কটকীক পঠালে, বোলে, "বনৰ হস্তী যি খুজিছে হস্তী চাৰি লাদকো নিদিওঁ; বনৰ আগৰ কাঠ যি খুজিছে কাঠ চাৰি ভগা কাঠকো নিদিওঁ; ঝালুক যি খুজিছে ঝালুক চাৰি চেৰকো নিদিওঁ।" (৯১ ছেদ)।

৩) আৰ পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গালে মহাৰাজাত ৩ লাখ টকা, নৰৈ হস্তী খুজি অদ্ধিক গৰ্ব্ববচন বুলিলে ছৈয়দ জাফৰ কটকীত কৰি। এই কথা শুনি ৰাজা চক্ৰধ্বজে মহাক্ৰোধ কৰি বচন বুলিলে,—"বঙ্গালৰ অধীন হুই থাকিবতকৈ মৰণেহে উচিত।" তাত পাচে মহাৰাজা পাত্ৰ- মন্ত্ৰী সহিতে আলচ কৰিলে বঙ্গালক ধৰিবাক প্ৰতি। সেই বেলা বৰবৰুৱাৰ পুতেক লাছিত-ডেকাক বৰফুকন পাতি পঠালে কলিয়াবৰলৈ কুকুৰা ঠেং চাই। ই ঠাইতে বঙ্গালৰ কটকীকো ৰাখিলে। যুদ্ধ কৰিবাকো আজ্ঞা দি পঠালে বৰফুকনলৈ। (১৩৮ ছেদ)।

(৪) ই ঠাইত পত্ৰ বুঢ়াফুকনে শুনি বিধাৰণহেন দেখি লিখাৰো সমাচাৰ জনালে। মহা পাত্ৰ ৰুকুং বুঢ়াগোহাঁই এইখান বুলিব দিলে, "পূৰ্ব্বাপৰে সিয়া কাপোৰ দিয়া নাই এখন ধাৰণ এৰি সিয়া কাপোৰ কিসক দিলে? বৰফুকনৰে ছান্তা-খাঁৰে সমান পত্ৰহে লিখিব পাই। বৰফুকনৰ নাম তলত লেখি ছান্তা-খাঁৰ নাম কিয় ওপৰত লেখিলে? আৰ সীমনাৰ খান যি কৈছে সিমনা তাঞ্জিৰো নহয়। ঈশ্বৰে ৺যাক যেখন দিয়ে ৺ সেয়ে ভোগ কৰে। ৺ মোৰ সীমনা বোলন এইখান অনুচিত। বিস্মৰণ হৈছে বুলিলে। আৰ ঘোঁৰা, হস্তী বিস্তৰ দৰ্শাই যিখান লিখিলা সি তোমাৰ ঘোৰা আমাৰ মানত পহু, যাতো সি আপুনি তীৰ বন্দুক চলাব নোৱাৰে তাৰ কথা কি কব লাগে?" (১৫২ ছেদ)।

আগৰ দিনৰ মানুহে আমাৰ এই দেশক আচাম, আসাম, অচম, অসম, এই চাৰিৰ ভিতৰত কোনোটো নামেৰে অভিহিত কৰিছিল তাৰ বিষয়ে অলপ আভাস পোৱা যায়। বৰ্ত্তমান বুৰঞ্জী পুথিত প্ৰায় ডেৰকুৰিমান বাৰ দেশৰ নাম লোৱা হৈছে, তাৰ ভিতৰত 'আসাম' তিনিবাৰ আৰু 'আচম' তিনিবাৰ বুলি উল্লেখ আছে; বাকী সকলো ঠাইতে 'আচাম' নাম পোৱা যায়। অন্য বুৰঞ্জীত 'অসম', 'অচম', 'ৰচম,' এই নামো পোৱা যায়। ফাৰ্চী বুৰঞ্জীত

আচাম' আৰু 'আচান' এই দুই নামো পোৱা যায়। এই দেশৰ নামত থকা 'স' টোক 'চ' বুলি মতাৰহে আগৰ কালত আৰু এতিয়াও বেচি প্ৰচলন যেন দেখা যায়, যদিও লিখোঁতে 'স' আৰু 'চ' দুয়োকো লিখা হয়।

ভাষাৰ বৈশিষ্ট্যৰ বাহিৰেও বুৰঞ্জীৰ উপাদান হিচাবে এই পুথিৰ ঠাই অতি ওখ খাপত। আগৰ দিনৰ অসমীয়াৰ ৰণনীতি, ৰাজনীতি, আৰু সবাতকৈ উপৰি অসমীয়া ৰাজপুৰুষ, বিষয়া আৰু কটকীসকলৰ অতুলনীয় দেশপ্ৰেম এই সকলোৰে ইয়াত আভাস পোৱা যায়। তাৰ উপৰিও ইয়াৰ ঘটনাবোৰ ভাৰত-বুৰঞ্জীৰ মোগল-যুগৰ অন্তৰ্গত, সেই দেখি মোগলৰ বুৰঞ্জী সংকলনত এই ঘটনাবোৰৰ বিশেষ মূল্য। আহ্‌লায়াৰ-খাঁ, ছান্তা-খাঁ, মীৰজুমলা, দিলাল-খাঁ, ৰামসিংহ, চুলতান আজমতৰা এইবোৰ মোগল-বুৰঞ্জীতো খ্যাতনামা পুৰুষ। সমসাময়িক অসম-বুৰঞ্জীত তেওঁলোকৰ বিষয়ে কি লিপিবদ্ধ আছে তাক জানিবলৈ পালে মোগল-বুৰঞ্জীৰো অঙ্গ পৰিপুষ্ট হব। যি কালত বঙ্গদেশত গদ্য-সাহিত্যৰ উদ্ভৱ হোৱা নাছিল সেই সময়ত অসমীয়াৰ এনে বিচিত্ৰ গদ্য-সাহিত্য আৰু বুৰঞ্জীৰ সত্য সংৰক্ষণৰ চেষ্টা দেখিলে আজিকালিৰ আত্মবিস্মৃত অসমীয়াই পুলকিত নহৈ নোৱাৰে।

এই পুথি পাই অসমীয়া ৰাইজ আৰু মোগল বুৰঞ্জীত ৰাপ থকা সকলো অনুসন্ধিৎসুয়ে আনন্দ লাভ কৰিব সেই আশাৰে আমি ইয়াক প্ৰকাশ কৰিলোঁ। এই গ্ৰন্থ সম্পাদন আদি কাৰ্য্যত ডিপাৰ্টমেণ্টৰ বৰ্ত্তমান সহকাৰী শ্ৰীযুত বাসুদেৱ মিশ্ৰ বি-এ, আৰু ভূতপূৰ্ব্ব সহকাৰী শ্ৰীযুত উপেন্দ্ৰনাথ শৰ্ম্মা বি-এ, আৰু শ্ৰীযুত জীৱনচন্দ্ৰ নাথ বি-এৰ পৰা সহায় পোৱা হৈছে।

গুৱাহাটী, আসাম।
ইং ১ অক্টোবৰ, ১৯৩০।

শ্ৰীসূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা।

সূচীপত্ৰ

প্ৰথম আধ্যা

প্ৰাচীন কামৰূপ

দ্বিতীয় আধ্যা

বিশ্বসিংহ, নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়

তৃতীয় আধ্যা

ৰঘুদেৱ, লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিত

চতুৰ্থ আধ্যা

মকৰম-খাঁৰ কোচৰাজ্য আক্ৰমণ

পঞ্চম আধ্যা

হাজোত সত্ৰাজিত

ষষ্ঠ আধ্যা

পাৎসাহী আমোলত কামৰূপৰ পৰগনা বিভাগ।

সপ্তম আধ্যা

অসম-বঙ্গালৰ ৰণ

অষ্টম আধ্যা

হাজোত ফৌজদাৰ মীৰ্জ্জা-নাথুলা

নবম আধ্যা

মীৰজুমলাৰ অসম আক্ৰমণ

দশম আধ্যা

অসম আৰু বেহাৰৰ পত্ৰ সমাচাৰ

একাদশ আধ্যা

ৰামসিংহৰ অসম আক্ৰমণ

দ্বাদশ আধ্যা

গুৱাহাটীত নবাব মনছুৰ-খাঁ

APPENDIX A

গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্ব্বত

APPENDIX B

কামৰূপৰ দুৱাৰ পৰগনা

APPENDIX C

By—

Dr. FRANCIS BUCHANAN, M.D., M.R.A.R.

কামৰূপৰ বুৰঞ্জী।

প্ৰথম আধ্যা।

প্ৰাচীন কামৰূপ।

অসুৰৰ বংশ।—শ্ৰীকৃষ্ণায় নমোনমঃ। দ্বিতীয়-মুনিশিলাৰ পৰা মানস নদীক লাগি কামপৃষ্ঠ অন্তৰ্গত সোণকোষ সহিত কামপৃষ্ঠ। ববসোণকোষৰ পৰা মোৰঙ্গৰ দো-সীমাক লাগি ৰত্নপৃষ্ঠ। কলঙ্গ নদীৰ পৰা কড়ৈবাৰীৰ কৈলাস নদী পৰ্য্যন্ত ভদ্ৰপৃষ্ঠ। দিকৰ-বাহিনীৰ পৰা দ্বিতীয় মুনিশিলাক লাগি সৌমাৰপৃষ্ঠ। এই চাৰি পৃষ্ঠৰ ৰাজা প্ৰথমে ব্ৰহ্মাৰ পুত্ৰ মৈৰঙ্গ দানৱ, তান পুত্ৰ হতকাসুৰ, তান পুত্ৰ সম্বৰাসুৰ, তান পুত্ৰ ৰত্নেশ্বৰ। তাৰ পাচে ভিন্ন-বংশী নৰকাসুৰ তান পুত্ৰ ভগদত্ত, তান পুত্ৰ ধৰ্ম্মপাল, তান পুত্ৰ কৰ্ম্মপাল, তান পুত্ৰ পৃথ্বীপাল, তান পুত্ৰ সুবাহু। ৰাজ্যক অনীতি অন্যায় কৰে যেন কামাখ্যাই ক্ৰোধ হৈ কৈলাসক খেদাইলেক। ১ ॥

ধৰ্ম্মপাল।—পাচে গৌৰৰ পৰা ধৰ্ম্মপাল নামে ক্ষত্ৰিৰ ৰাজা হল আহি গোদণ্ড পৰ্ব্বতত পাট কৰি ৰাজা হৈ গৌৰৰ, কনোজৰ, মন্দাৰতলাৰ, স্ৰবই সাহানৰ, তিৰ্হুটৰ, বাৰকাৰ, এই ছয় ঠাইৰ ব্ৰাহ্মণ, কায়স্থ, কলিতা আনি পণ্ডিতৰ সভা কৰি ৰাজাই কৰে। ২ ॥

কেন্দুকলাই ব্ৰাহ্মণ।—পাচে কেন্দুকলাই ব্ৰাহ্মণে কামাখ্যাক পূজা কৰি গীত গায়। গীতত তুষ্ট হৈ দেৱী দিগম্বৰী হৈ নাচে। এই কথা শুনি ৰাজা বামুণক বোলে, "কামাখ্যা কিৰূপে নাচে মোক দেখাও।" বামুণে বোলে, "তুমি কুদ্ৰাক্ষ জালাই আঁৰ হৈ থাকিবা, মঞ্জি দেখাম।" পাচে কেন্দুকলাই প্ৰজাৰ সঙ্গে চাপৰি বজাই গীত গায়, এতেকে দেৱী নাচিব লাগিল। ৰাজাক কুদ্ৰাক্ষ জালাই দেখি লাজ পাই দেৱী বিবস্ত্ৰে উবুৰি হৈ পৰিল। ক্ৰোধ হৈ ৰাজাক শাপ দিলে, বোলে, "তোৰ বংশে মোক দেখিলে তৎকালে মৃত্যু হবো, কেন্দুকলাইৰো বংশ ছেদ হবোক।" ৩ ॥

প্ৰতাপসিংহ আৰু চন্দ্ৰপ্ৰভা।—ধৰ্ম্মপালৰ পুত্ৰ ৰত্নপাল, তান পুত্ৰ সোমপাল, তান পুত্ৰ প্ৰতাপসিংহ কন্যকা গ্ৰামত পাট কৰিলেক আৰু উজানিৰ ভুঞাসকলক মাৰি এক পাট কৰি ৰৰৰাজা হোল। তান পুত্ৰ আৰিমত্ত। প্ৰতাপসিংহ ভাৰ্য্যাই সহিতে ব্ৰহ্মপুত্ৰত স্নান কৰি আছিল। ৰাতি ব্ৰহ্মপুত্ৰই স্বপ্ন দেখাইলেক, বোলে, "তোৰ ভাৰ্য্যা চন্দ্ৰপ্ৰভাক মোক দি। নেদে যেন গ্ৰাম, নগৰ তল কৰি ৰাজা মাৰি আহোঁ।" ৰাজাৰ পাত্ৰ-মন্ত্ৰী ৰাজাত গোচৰ দিলে, বোলে, "তোমাৰ এটা ভাৰ্য্যাক থাকি ৰাজ্য নষ্ট হয়। ই ভাৰ্য্যাত স্নেহ এৰা।" পাচে ৰাজাই সালঙ্কৃতা কৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰক দিলে। ব্ৰহ্মপুত্ৰে কত দিন অন্তৰত নীলাচলৰ আমৰাজুৰিত তুলি থলে। একে ব্ৰাহ্মণে পাই জীউ বোধে প্ৰতিপালন কৰিলে। ৪ ॥

আৰিমত্তৰ পিতৃহত্যা।—পাচে পুত্ৰ এটি জন্মিল। এটা সৰ্পে শয্যাত ছত্ৰ ধৰি আছে। প্ৰতিপাল কৰা বামুণক কামাখ্যা স্বপ্ন দেখাইলেক, বোলে, "কামৰূপৰ ৰাজা হব।" আৰি মাহুৰ আকৃতি মুখ-মাথা যেন, বামুণে আৰিমত্ত ৰাজাৰ নাম থলে। পাচে আৰিমত্ত ৰাজা হুই ইথানৰ লোক বশ্য কৰি উজানিৰ ৰাজা প্ৰতাপসিংহৰ লগত যুদ্ধ হল। বাপক বুলি নেজানে, যুদ্ধত প্ৰতাপসিংহ পৰিল। ফিৰি আহি মাকত কলে। মাকে প্ৰতাপসিংহৰ মৰণ শুনি ক্ৰন্দন কৰি পুতেকত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পূৰ্ব্ব বৃত্তান্ত কলে। পুতেকে বোলে, "তোক অন্যায় কৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰক দিলে। এই পাপে মোৰ হাতত অকালত মৃত্যু হল।" পাচে চন্দ্ৰপ্ৰভা অনুগামিনী হল। আৰিমত্তেও অকাল প্ৰায়চিত্ত কৰি প্ৰতাপসিংহৰ প্ৰেত-কাৰ্য্য কৰি কামৰূপত ৰাজা হৈ আছে। ৫ ॥

বৈদ্যৰগড় নিৰ্ম্মাণ।—পাচে একো পৰ একো পালা কৰি গড় এটা বান্ধিলেক। গড় বান্ধোতে বিহ-পৰুৱা সাপে মানুহক খায়। এটা বৈদ্যে আহি গুণ কৰি কহিলেক,—"বৈদ্যৰ নাম লৈলে সাপে পৰুৱাই খাব নোৱাৰে।" পাচে ঠাঠে "বৈদ্য বৈদ্য" বোলে যেন নাখায়। একাৰণ বৈদ্যৰ গড় খ্যাতি হল। গড়ৰ ভিতৰে ছয় কুৰি পুখুৰী খান্দিলেক। ৬ ॥

ফিঙ্গুৱা কোঁৱৰ।—পাচে কমতেশ্বৰৰ বংশ ফিঙ্গুৱা নাম ৰাজা বিহাৰৰ পৰা সিদিগিৰ ৰাজ্য বশ্য কৰি ঠাই ঠাই সকিণফুলত গড় দি বৰভাগৰ সেণকুৰিহা গাৱঁত গড় দি বৈদ্যগড়ত আৰিমত্ত ৰাজাৰ লগত ঘোৰ যুদ্ধ হল। যুদ্ধ জিনিব নোৱাৰি আৰিমত্তৰ ভাৰ্য্যা ৰত্নমালাৰ লগত কথা-বাৰ্ত্তা হল। তাই কৈ পঠালে, বোলে,—"ধনুৰ ঝোঁৰত খাৰ ঘঁহিম, তবে বাৰ্ত্তা দিম, যুদ্ধ কৰিবোক

এতেকে ৰণ জয় হব।” পাচে সেই প্ৰকাৰ কৰিলত যুদ্ধ হল। কলাখাৰ পায়াৰি-হাৰা-খাৰ হিলাই কাঁড় নচলে। ফিঙ্গুৰা ৰণ-জয় হল; আৰিমত্ত নদীত ডুব দি কিবা হল। পাচে আৰিমত্তৰ ভাৰ্য্যা ৰত্নমালাক ফিঙ্গুৰাই আনি মাৰিলেক, বোলে, “আপোনাৰ স্বামীত বিশ্বাস নাই, আমাত কি বিশ্বাস!” তাৰ পাচে ফিঙ্গুৰাক মাৰি আৰিমত্তৰ পুত্ৰ ৰত্নসিংহ ৰাজা হল। পাচে এটা ব্ৰাহ্মণী গমন কৰিলেক যেন, ব্ৰাহ্মণৰ শাপে ৰাজ্য হৰাল। ৭॥

বাৰভূঞা।—বাৰভূঞাৰ ৰাজ্য হল। পাচে স্বৰ্গ মহাৰাজাৰ ঘৰ সন্দিকৈ সবাকে মাৰি কড়ৈবাৰীৰ হাথীশালত গড় বান্ধিলেক। ঘিলা-বিজয়পুৰ মাৰি কৰতোয়া গঙ্গাত আলি পুখুৰী দি আহিল। তাত পাচে বঙ্গালৰ মছলন্দ-গাজী কেইদিন আমল কৰিছিল। পাচে হুচন-ছাহ পাৎসাৰ বেটা চুলতান গয়াছুদ্দিন, সি গৰুড়াচলত মৰিল। পাচে আৰু বাৰভূঞাৰ ৰাজ্য হল। ৮॥

আৰু এখন বুৰঞ্জীত প্ৰাচীন কামৰূপৰ কথা এই দৰে লিখা আছেঃ—

কামৰূপ দেশৰ যি যি ৰজাসকল হৈ গেছে তাৰ লেখা :—

নৰকাসুৰৰ বংশ।—সত্য যুগত ব্ৰহ্মাৰ সন্ততি সম্বৰাসুৰ ৰাজা; তাৰ পাট ৰঙ্গামাটিত। তাৰ পুত্ৰ মহীৰঙ্গ ৰাজা; তাৰ পাট বেলতলাৰ মৈৰোকা পৰ্ব্বতত। তাৰ পুত্ৰ ঘাটকাসুৰ; তাৰ পাট শৰণীয়া পৰ্ব্বতৰ পশ্চিমে। বিষ্ণুৱে ঘাটকাসুৰক মৰাই নৰকাসুৰক ৰাজা পাতিলে। ত্ৰেতাৰ অৰ্দ্ধ ভাগ গল। পাচে কলিযুগৰ আদিত দুৰ্ব্বিনীত দেখি নৰকাসুৰক মাৰি কৃষ্ণদেৱে তাৰ পুত্ৰ ভগদত্তক ৰাজা পাতিলে, কুৰু-পাণ্ডৱৰ যুদ্ধত ভগদত্ত মৰিল। তাৰ পুত্ৰ ধৰ্ম্মপাল ৰাজা; তাৰ পুত্ৰ কামপাল ৰাজা। নৰকাসুৰক আদি কৰি ১৯ পুৰুষ ৰাজা হল। ৯॥

সুবাহু।—অন্তত সুবাহু ৰাজা। বিক্ৰমাদিত্যৰ যজ্ঞৰ ঘোঁৰা সুবাহুএ ধৰিলে। পাচে বিক্ৰমাদিত্য সসৈন্য সহিতে খেদি আহিল। সুবাহু ৰাজা সুবল নামে পুত্ৰ ভাৰ্য্যা সহিতে পলাই যাই হিমালয়ত তপস্যা কৰি আছে। কলিৰ শেষত সুবল আহিল। চক্ৰৱৰ্ত্তী ৰাজা হল। নৰকাসুৰৰ বংশ সুবল অন্ত কৰি সমাপ্ত। তাত পাচে তাৰ মন্ত্ৰী সুমতি নাম, কৈবৎসৰমান ৰাজা হল। ১০॥

জিতাৰি বংশ ।—তাত পাচে দ্ৰাবিড়ী দেশৰ জিতাৰি নামে ক্ষেত্ৰি আসি মাধৱত সেৱা কৰি কামৰূপত ৰাজা হল। কুবেৰাচলত পাট কৰিলে। জিতাৰিক আদি কৰি ৰামচন্দ্ৰক অন্ত কৰি ১৭ সোতৰ পুৰুষ ৰাজা হল। ১১ ॥

আৰিমত্তৰ বংশ ।—পাচে ৰামচন্দ্ৰৰ নগৰত সুন্দৰী কন্যা এক আছিল, শূদ্ৰাণাহে ; সেই কন্যা সখীসকল সহিতে লোহিত্যত স্নান কৰিবলৈ গল। ব্ৰহ্মপুত্ৰ ক্ষোভিত হৈ সেই কন্যাক ৰমিলে ডুবুৱাই নি। ব্ৰহ্মপুত্ৰত হন্তে সেই কন্যাত আৰিমত্ত নামে পুত্ৰ হল। আৰিমত্তে কমতেশ্বৰৰ দুৰ্ল্লভেন্দ্ৰক মাৰি বেহাৰত ৰাজা হল। তৈৰ পৰা আহি কামৰূপত ৰামচন্দ্ৰ ৰাজাক মাৰি বৈদ্যৰগড় নামে পাট কৰিলে। কত দিন অন্তৰে বিশ্বনাথৰ উত্তৰে প্ৰতাপ-পুৰ নামে গড় কৰিলে। পুনৰ্ব্বাৰ কামৰূপলৈ আহি ভোগ্য কৰি আছিলে। ১২ ॥

ফিঙ্গুৱা কোঁৱৰ ।—পাচে দুৰ্ল্লভেন্দ্ৰৰ ভাতিজাক ফিঙ্গুৱা নামে কোঁৱৰ চপনিত কোঠ কৰি আছিল। খাটনিয়াৰ হৈ সেই কোঁৱৰে মালিনী-দ্বাৰে ৰাজাৰ মুখ্য ভাৰ্য্যা সহিতে কথা কৰিল। গড়ৰ উত্তৰ ফালে সিন্ধি খনাই ফিঙ্গুৱা কোঁৱৰ ৰাজাৰ ভাৰ্য্যাৰ ঠাইলৈ গল। ই কথা ৰাজা পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সকলোৰে জানিলে। পাচে ৰাজাই দুই কোঁৱৰক ধৰি আনি তলে-ওপৰে কাইট দি গাড়িলে। কোঁৱৰৰ পুত্ৰ ভাৰ্য্যা, মালিনীৰ বংশ সকলোকে কাটিলে। এই কথাত লাগি পাত্ৰ-মন্ত্ৰীসকলৰ ৰাজালৈ অৱহেলা হল। সেই অপমানত লাগি, ঈশ্বৰক চিন্তি ৰাজা দেহ এৰিলে। ১৩ ॥

মৃগাঙ্ক ।—তেওঁৰ পুত্ৰ শূকৰাঙ্গ ৰাজা হল। কতদিন ৰাজ্য ভোগ কৰি আছিল। পাচে অশ্বক্ৰান্তত দেহ এৰিলে। তাৰ পুত্ৰ শূকৰাঙ্গ ৰাজা হল। কত দিন অন্তৰে প্ৰতাপপুৰ নগৰলৈ গল। তেওঁৰ পুত্ৰ মৃগাঙ্কক ৰাজা পাতি বিশ্বনাথত গৈ দেহ এৰিলে। কৰতোয়াক সীমা কৰি শদিয়া পৰ্য্যন্তে ৰাজ্য ভোগ কৰি দেহ এৰিলে, পুত্ৰ নহল। ১১৬০ শকৰ পৰা আৰিমত্তৰ চাৰিপুৰুষ ১৪০০ শকলৈকে ভোগ কৰিলে। ১৪ ॥

বাৰভূঞা ।—আত অন্তৰে বাৰভূঞা হল। সেই কালত হুচেন-ছা পাৎসাৰ চুলতান বলৱন্ত গয়াছুদ্দিন কামৰূপলৈ আহিল ; মঠ-মণ্ডপ ভাঙ্গিলেহি। তাৰ লগত ঘোঁৰা ১২ হাজাৰ, তুৰুকি ১৩ হাজাৰ, তেজি ঘোঁৰা সহিতে

মছলন্দ-গাজি নামে নবাব, কালু নামে দেৱান দুই লগত আহিছিল। পাচে চুলতানে গৰুড়াচলত দেহ এৰিলে। বহু বৎসৰ বাৰভূঞায়ে ভোগ কৰিলে। ১৫ ॥

হাৰিয়া মণ্ডল।—তাত পাচে বশিষ্ঠ শাপত মহাদেৱে হাৰিয়া মণ্ডল নামে কোঁচ হল। পাৰ্ব্বতী হীৰা নামে কুঁচুনী হল। ঐ ঔৰসতে বিশ্বসিংহ নামে পুত্ৰ হল। ১৬ ॥

প্ৰাচীন কামৰূপৰ বুৰঞ্জীৰ বিষয়ে, বিশেষকৈ আৰিমত্তৰ ৰজাৰ পিতৃ প্ৰতাপসিংহ ৰজাৰ সম্পৰ্কে আন এখন বুৰঞ্জীত এইদৰে পোৱা যায়।—

অসমৰ পবিত্ৰ নদ-নদী।—দ্ৰবিড় পুৰানোক্তং ॥ হেমন্তগিৰিৰ দখিণত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰত কৈল্যানপুৰত আহাম দেশত দেৱাপিমৰু এই পৰ্ব্বতৰ দক্ষিণ নিকটতে তপস্যা কৰি আছিল। পাচে আশ্ৰম সহিতে জলে তল কৰিল, ওপৰত বৰ বিল হৈল, যোগবলে জলক ঠেলি তলত আছে। সেই বিলৰ পৰা জান আহি দিকৰঙ্গ নৈত পৰিছে, তাকে ব্ৰহ্মজান বোলে। সেই বিলৰ উজনিত পিছলা তীৰ্থ আছে। গঙ্গাৰ ভাগিন। সিও দিকৰঙ্গত বৈ পৰিছে হি। সত্যযুগত সেই পিছলা গঙ্গা নাম হৈব, অনেক লোকৰ পাপ হৰি কুশল কৰিব আৰু লৰনুপুৰত পাণ্ডু পত্নী মাদ্ৰি তাতে তল গৈ যোগবলে জলক ঠেলি ঈশ্বৰক চিন্তি আছে। সেই বিলৰ পৰা মাদ্ৰি নামে জান আহি দিক-ৰঙ্গত পৰিছে। কলিৰ শেষত অৱতাৰ কল্কি শৰীৰ গন্ধ পাই দেৱাপি, মৰু, মাদ্ৰি, জলহন্তে তিনিও উঠি দেৱাপি, মৰু ৰাজ্য ভোগ কৰিব। মাদ্ৰি স্বৰ্গে পাণ্ডুৰ ঠাই যাব আৰু কলিযুগ-ধৰ্ম্ম নিৰ্ণয়ত কৈছে ভড়বি নদীৰ পশ্চিমে লোহিতৰ উত্তৰে পৰ্ব্বতত ৰিশ্যশৃঙ্গ ঋষি আছিল। এতেকে ঋষিৰ নামে পৰ্ব্বতক শিঙ্গৰি বোলে। তাতে গোপেশ্বৰ শিৱ আছে। তাৰে ওপৰত শিৱসিংহ মহাৰাজে মঠ কৰিলে। আৰু দক্ষিণ কোণে দিখৌ নদীৰ নিকটত বশিষ্ঠ ঋষি আছিল; এতেকে দিখৌক বাশিষ্ঠিগঙ্গা বোলে। আৰু কলঙ্গ নদীৰ দক্ষিণ কোলে পৰ্ব্বতৰ নিকটত কপিল ঋষি আছিল, তাৰপৰা কপিল নদী আহি কলঙ্গত পৰিছে; এতেকেসে ঋষিৰ নামে নদীক কপিলীগঙ্গা বোলে। আত স্নান-দান ঘটে. দিখৌ নদীত সাপ আছে. এতেকে নঘটে। ১৭॥

বভ্ৰুবাহনৰ স্থাপিত মণিপুৰ নগৰ।—একদিনা প্ৰতি এক ব্ৰাহ্মণৰ গৰু চোৰে নিওঁতে অন্ধকাৰ নিশা ব্ৰাহ্মণে সাৰ পাই একেশ্বৰে পাচত ত্ৰাহি ধনঞ্জয় বুলি আওৰাও কৰি যাওতে অৰ্জুনে সাৰ পাই উঠি গল। সেইবেলা

ধনু-শৰ যুধিষ্ঠিৰৰ কোঠাত আছিল। পূৰ্ব্বে দ্ৰৌপদীৰ বিবাহ কালত দেৱঋষি নাৰদ আসি শয়ন কালত যদি ইজনাৰ লগত সিজনাএ দেখে তেবে সম্বৎসৰ বনবাস খাটিব লাগে। পাচে অৰ্জুনে চকু মুদি গৈ ধনু-শৰ আনি ব্ৰাহ্মণৰ গৰু ৰক্ষা কৰি ফিৰি গৈ গুৰু পুৰুহিতক নমি মাতৃ জেষ্ঠৰ ধূলা লৈ কনিষ্ঠ কুটুম্বক সম্ভুষি তপস্বীৰ বেসে তীৰ্থ কৰিতে যাবিল। কুন্তী, যুধিষ্ঠিৰে ই দোষ আমি খা কৰিলোঁ, তথাপি তোমাৰ যাব নালাগে বুলি অনেক ৰূপে বাধিলতো দেৱঋষিৰ বচন আমি যদি নাৰাখিলো আনে কোনে মানিব বুলি তীৰ্থ কৰি ফুৰিতে পূৰ্ব্বদিশক আসিল।

পূৰ্ব্বে চিত্ৰসেন গন্ধৰ্ব্ব ৰাজাৰ জী চিত্ৰাঙ্গদাক একদিন জীয়েকক ৰাজাগ্ৰাহী হৈ বুলি সপিলে। পাচে কন্যা বিস্তৰ তুতি-নতি কৰি বোলে, "পিতৃ মোক সাপৰ অন্ত দিয়া।" ৰাজা বোলে, "যিবেলা পাণ্ডু-পুত্ৰ অৰ্জ্জুনক লগ পা সেই কালত তোৰ মুক্তি হব।" এতেকে সেই কন্যা সৌমাৰ পীঠৰ উত্তৰকোণে দাঁতি ভাগকৈ এক বৰ সৰোবৰ আছিল, তাতে গ্ৰাহীৰূপে পৰিলহি। এতিয়ালৈ তাকে দল-দলিয়নি বোলে।

পাচে অৰ্জ্জুনে তীৰ্থ কৰিতে পূৰ্ব্ব দিশক আসি সেই সৰোবৰ নিকট পাই জল পান কৰিব খোজোতে, সাৰ পাই খেদি আহি সুন্দৰ বীৰপুৰুষ দেখি তুমি কোন বুলি সুধিলত বোলে, "মই পাণ্ডু-পুত্ৰ অৰ্জুন" বুলি পূৰ্ব্বাপৰ কলত কন্যা আনন্দ কৰি বিস্তৰ তুতি-বিনতি বুলি পূৰ্ব্বাপৰে শাপৰ বৃত্তান্ত কৈ বোলে, "এখন তুমি মোক পৰ্শা, মুক্ত হওঁ" এই শুনি অৰ্জুনে হাতে ধৰি তৰক আনিলত পূৰ্ব্বৰূপক ধৰি অৰ্জুনক সেৱা কৰি বোলে, "তুমি মোক বিবাহ কৰোৱা।" তেওঁো কন্যাৰূপে খোভ হৈ গান্ধৰ্ব্বী বিবাহ সম্বৰিলে। তেওঁোতে বভ্ৰুবাহাৰ জন্ম হল। তাতে মণিপুৰ নামে নগৰ কৰি চাৰিওদিশৰ ৰাজাক জিনি মহা শক্তিমন্ত ৰাজা হৈল। এতিয়ালৈ সেই নগৰকে ঘুণ্ডৰাগড় বোলে।

তানে পুত্ৰ চন্দ্ৰহাস ৰাজা হৈ তাবপৰা আহি দক্ষিণপাটত নগৰ পাতি-লেহি। তেতিয়াৰে পৰা দক্ষিণপাট বোলে। তেতিয়া খিহিঙ্গো মেৰা বিলে গৈ লৌহিতত পৰিছিল। তানে পুত্ৰ উগ্ৰধ্বজ ৰাজা হল। তানে পুত্ৰ বিক্ৰমধ্বজ ৰাজাৰ দিনত লৌহিতে দক্ষিণপাটৰ নগৰ খহালত উজাই আহি বৃহগাচল পৰ্ব্বত পালেগে, তাকে চৰাইদেৱৰ পৰ্ব্বত বোলে। চৰাইদেও নীলমাধৱকে বোলে। পাচে পণ্ডিত কাৰণত সুধি শাস্ত্ৰ চাই যেতিয়া

ঈশ্বৰৰ আজ্ঞায়ে নীলমাধৱক সাগৰৰ বালুকাএ আচ্ছাদন কৰিলে সেইবেলা নীলমাধৱৰ বৃহগাচলটিলৈকে আহিল বুলি কলত তাতে নগৰ কৰিব খুজিলে। নিকটতে পাহাৰ-জঙ্গল দেখি হহকি আহি ঘোড়াৰ খোজে একপৰ বেলাৰ বাট ভাঙিনাই বনমাত পূবে-পশ্চিমে মধ্যে নাট-মন্দিৰ কৰি শিলে-ইটাৰ দৌল-ঘৰ বান্ধি তাৰেপৰা ঘোড়া-খোজে চাৰি দণ্ড বেলাৰ বাট উজাই খানিক ঐশান্য কোণলৈকে মূলকটীত নগৰ কৰিলে, তাকে বিহকৰমৰ গড় বোলে। আতে কতোদিন আছিতে মৃগাঙ্ক নামে ৰাজা দিগ্বিজয় কৰিতে আসি যুদ্ধ খুজিলেহি। বিক্রমধ্বজেও লোক-জন তিয়াৰ কৰি প্ৰাণৰ কাতৰে ঘোৰ যুদ্ধ কৰি বলে নোৱাৰি ভঙ্গ পাই দেশত ৰব নোৱাৰি সেৱক ও ৰাজা লৈতে তিৰি ভাৰ্য্যাসমে ক········ । ১৮ ॥

ভালুকপাঙ্গ বা প্ৰতাপসিংহ ৰাজা।—এইৰূপে কতোদিন আচিতে ভাৰতযুদ্ধ হল। সেইবেলা ভীমে আসি ঘন্তকৰচকে অগ্ৰনপৰ্ব্বাকে চাল্লৰথ সাজি লৈ গলহি। পাচে ভাৰতযুদ্ধে দুয়ো পৰিলত অগ্ৰনপৰ্ব্বাৰ পুত্ৰ বিৰোচন-মতি-ফা ৰাজা হৈ কলীগাবড়ৰ নামে বামুণী পৰ্ব্বতত পাট কৰি ৰহিল। তেওঁৰে বীচনমতী নামে ভাৰ্য্যা আছিল, দাবৰাব-খাঁ নামে মন্ত্ৰী আছিল। পাচে পটেশ্বৰীয়ে, ৰাজ্যৰ দুৰ্দ্দিনৰ হেতু, ৰাজাত বশভা হৈ দানি স্বতন্ত্ৰে আপোনাৰ দুশ্চেষ্টাকে কাৰ্য্য মানি উদণ্ড প্ৰবৰ্ত্তিৰ ধৰিলে। সেইৰূপে আছিতে একদিন ৰাজাৰ দৰ্ব্বাৰ বহা ঠাই ঘৰৰ আগত কোনো এক গছৰ শাখাত কোনো এক পক্ষী বিশেষ সুন্দৰ চৰাই এটি পৰি বাও কাঢ়িলে। শব্দানুসাৰে পটেশ্বৰীএ দেখি বোলে, "মোক এই চৰাইটি ধৰি দিয়ক" পাচে অনেক যন্ত্ৰ-মন্ত্ৰ কৰি ধৰিব খোজোতে চৰাই উৰিল। পটেশ্বৰীএ শুনি বোলে, "কত পৰিছে ধৰি আনি দিয়ক।" এই শুনি পাত্ৰ-মন্ত্ৰী লোকজন সমন্বিতে বিচাৰি দেখি জনালেহি, বোলে "এক টিকৰত বৰ শিলাৰ মাজে এক ডাঙৰ হোলোঙ্গা গছ গজি আছে। আৰ আগে বাসা কৰি তিনিটি চাৰা জন্মাই আছে, সিও চোট, ডাঙৰ হৈলে আনিবাৰ উচিত, এখনে চোটি চাৰা অনাথ হৈলে দোষ আছে।" পটেশ্বৰী শুনি বোলে, "বিশেষ হৈছে বাসা সমন্বিতে গছ তুলি আনি আমাৰ বহা ঠাইৰ আগত ৰই দিবলাহি।" পাচে বৰা-বৰুৱ সকলো দেশৰ বিস্তৰ লোক জড়াই আনি গছৰ গুড়িৰ বাই, খানিবৰ একো উপাই নাপাই ৰাজা-পটেশ্বৰীত জনালেহি বোলে, "গাছো বৃহৎ, শিলাৰ নিমিত্ত খান্দিবাকো নাপাৰি, এতেকে আমি কোন উপায়ে আনিম" পটেশ্বৰী শুনি বোলে, "ৰাজা, তোমাক বন্দীহতে পৰিহাসহে কৰে, অত লোকে গাছ তুলি আনি আনিতে নপাৰে, আৰ কি কাম কৰিব?"

ৰাজা শুনি নবা-বৰুক খুনডাঙ্গ সকলকো দায ধৰি বোলে, “গাছ আনি দিব নোৱাৰিলে সকলকো গাছৰ গুৰিতে মাৰিম।” এই শুনি সমস্তে নিকশ্বাস হৈ বৃক্ষৰ গুৰিক যাই কতিপয দিন চাই-চিন্তি একো উপায়ে খানিব নোৱাৰি পাত্র-সেনাপতি সমস্তে গোষ্ঠ হুই বোলে, “ৰাজা হল স্ত্রী-জিত, তিৰি জাতিও কিছু নুবুজে, এতেকে জানো আমাৰ বিনাশৰ কাল হল। এখন আমাৰ কোন উপায় হব? দক্ষিণে আমাৰ গা নুলুকাই উত্তৰ হব পাৰিলে কিছু উপায় আছে।” এই আলচি সমস্তে ইষ্টদেবতাক স্মৰি বিস্তৰ সম্ভাৰে লোহিতক পূজা কৰি বোলে, “হে তীৰ্থৰাজ, আমি আপদে মজিলোঁ, এখন তোমাত শৰণে পশিলো। এতে তুমি কৃপান্বিত হৈয়া পথ এৰি দিয়া, আমাক ৰক্ষা কৰা।” পাচে লোহিতেও অনেক প্ৰাণীৰ কাতৰ স্তুতি শুনি প্ৰসন্ন হৈয়া ৰাত্রি স্বপ্ন দেখাদি বোলে, “কালি প্ৰাতসে মঞি বক পক্ষী হুই আগে আগে যাম, তইঁতে কিছু সংশয় নকৰি পাচে পাচে যাবি, কিন্তু পাচক ফিৰি নচাবি।” এই শুনি সকলো মনে ৰঙ্গ হুই বাব্বা-খাঁ মন্ত্রী সহিতে বহুত কছাৰি সপৰিবাৰে সেইৰূপে হেলচ পৰ্ব্বতৰ পোনে উত্তৰিলে পাৰ হৈ সেই পৰ্ব্বতকে আশ্ৰয় কৰি ৰহিল। এই কথা কছাৰি ৰাজা শুনি পাচত মেলি যা নাপাই পাটেশ্বৰীক বিস্তৰ গৰিহা কৰি আপোন দোষে দেশ উচ্ছন্ন দেখি পৰম লাজে মৌনে ৰহিল।

আৰু বাব্বা-খাঁৰ শুদ্ধমতী নামে স্ত্রীয়েক অৰ্টি আছিল। কছাৰি ৰাজা পৰম সুন্দৰী সাধ্বী শুনি বিবাহ কৰিম বুলি বাসি থৈ বিচনমতীক ভয়ে নিব নোৱাৰোঁতে বাপেকৰ ঘৰত যুবত হৈ আছিল। বাঁপেকৰ লগতে সেই কন্যাও গল। পাচে সেই হেলচৰ পৰ্ব্বততে কতিপয দিন আছোতে কন্যাৰ ঋতু-স্নান হৈল। চতুৰ দিবসত লোহিতক যাই ব্যৱহাৰে স্নান কৰি শুচী হুই পৰ্বতৰ কোখৰ বানিত বসি দুখমনে আপোনাৰ ইষ্টদেৱক স্মৰি অদৃষ্ট নিন্দা কৰি কান্দিব ধৰিলে। সেইবেলা কন্যাৰ সৌভাগ্যোদয় হেতু আকাশ মাৰ্গে মহেশ পাৰ্ব্বতী যাইতে মহামায়া কন্যা দেখি ঈশ্বৰত পুছিলে বোলে, হে প্ৰভু, তুমি সৰ্ব্বজ্ঞ, ই কন্যা কি কাৰণ কান্দে? মহাদেৱ বোলে,—পূৰ্ব্বাপৰে সাধ্বী কন্যা স্বামীৰ অভাবে ঋতু ব্যৰ্থ শোকে কান্দে বুলি কলত পাৰ্ব্বতী বোলে, স্বামী ঈশ্বৰ হলে শুদ্ধ মত্ত আৰ্ত্তজনক কৃপা কৰিবে উচিত। পাচে মহেশ দেৱীৰ বচনে পৰ্ব্বতৰ পৰা ভালুক ৰূপ ধৰি ওলাই আহি ঋতু সাফলি অন্তৰ্হিত হল। কন্যা বিস্ময় মানি দেৱমায়া বুলি আনন্দ হৈ ঘৰক যাই মাকত কলে।

পাচে দশমাস দহদিন অন্তে শুভমুহূৰ্ত্তে বালক জাত হল। শৰীৰত বিস্তৰ ওভোটা লোম দেখি ভালুকপাঙ্গ নাম থলে। এইৰূপে কতোদিন আছিতে সেই দেশৰ ৰাজ সোনপালে এই সকল কথা শুনি বাপেক সৈতে কন্যাক নিয়াই সোধপোছ কৰি কন্যাক দেখি মোহ হৈ বালককো দেৱ-বীৰ্য্য মানি বোলে, এই বালক যদি নিলগত থাকি ৰাজা হয় নাজানিতে কিবা আমাকো বিনাশে। পাত্ৰ-পুৰোহিতক এই বুজাই সেই কন্যাক সম্বৰি বালককো পুত্ৰ বোধে ৰাখিলে। পাচে কতোদিন ৰাজ্য ভোগ কৰি সেই বালককে প্ৰতাপনাৰায়ণ নাম দি ৰাজা পাতি পৰলোক হল।

পাচে প্ৰতাপনাৰায়ণে ৰাজা হৈ জন্মভূমি বুলি উজাই আহি হেলচৰতে পাট কৰি সাত খানি শিলে-ইটাএ বান্ধি নগৰ পাতি ভূঞা সকলকো জিনি প্ৰধান ৰাজা হল। তাতে কতোদিন থাকি লোহিতে গ্ৰাম-চহৰ ডুবাই দেখি সেইপোনে দক্ষিণলৈ পাৰ হৈ বামনাৰি এডোখৰ পাই কাঁসা দেখি আঙ্গাৰা নাম দি নগৰ পাতি কতোদিন আছি উজাই আহি বিশ্বনাথৰ কন্যকাশ্ৰম গ্ৰামৰ নগৰ পাতি চাৰিওদিশৰ ৰাজা ভূঞা সবাকে জিনি প্ৰতাপসিংহ নাম লৈ মহাশক্তিমন্ত ৰাজা হল।

ভালুকপাঙ্গেও ৰাজ্য আক্ৰমি সবাকে বসতি কৰি আপোন দেশক গল। সেইবেলা মৰণক ভয়ে সমস্ত জাতিএ বৰ নৰগুণ লৈ গৰুত উঠি ৰাজাৰ আগ হল। ৰাজা কোন বুলি সোধালত বোলে, আমি ব্ৰাহ্মণ, মহাৰাজাত মিলিছো আসি, তেজ শক্তি পৰীক্ষাৰ নিমিত্তে। ৰাজা বোলে, ব্ৰাহ্মণ যে লোক মহিমা দেখক। পাচে সকলো ভয় হৈ মনে একো উপায় নাপাই, হে ত্ৰাহি ব্ৰহ্মপুত্ৰ, এই শঙ্কটত তুমি নাৰাখিলে আন আৰু উপায় নেদেখি আজি ৰাত্ৰি এক মহিমা দেখাই আমাক ৰক্ষা কৰা। এইৰূপে অনেক স্তুতি-নতি কৰি বিস্তৰ পূজিলে। পাচে লোহিত্যেও প্ৰাণীক কৃপায়ে বৰকৈ ডোৱাৰ পাতি সৰোনাকৰ হেন এটা শব্দ উঠিল। ৰাজা শুনি কিহৰ শব্দ বুলি সুধিলত বোলে, মহাৰাজা যে মহিমা দেখাব দিছে সেই লোহিতে দেখাইছে। পাচে ৰাজা মানুহ পঠাই চোৱাই প্ৰমাণ পাই সত্য মানি পূৰ্ব্বৰতে থাপি-সাক্ষি থলে। ১৯ ॥

দ্বিতীয় আধ্যা ।

বিশ্বসিংহ, নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায় ।

হাৰিয়া মণ্ডলৰ ভেশত মহাদেৱ।---কামৰূপৰ বিশ্বসিংহ ৰজাৰ জন্ম ॥ খুটাঘাটত চিকনাই পৰ্ব্বতৰ কোমত পানবৰ ১, ভেদেলা ১, ভেদভেদো ১, বৰিহনা ১, কাঠীয়া ১, গুৱাবৰ ১, মেঘো ১, বৈচাগু ১, জেবৈ ১, গৰু-কটা ১, যুদ্ধবৰ ১, ডেখেৰা ১, এই বাৰঘৰ মেচ আছিল। আৰে প্ৰধান হাৰিয়া মৰলে চাৰিদণ্ডৰ পথত কপাহ দিছিল। একমত প্ৰথম ভাৰ্য্যা লীলা, দ্বতীয় ভাৰ্য্যা হীৰা। ঘৈণীয়েক জনীয়ে নিতান্তে গাডিতে ভাত দিয়েগৈ।

একদিনা প্ৰতি ঘৈইণীযেক হীৰাএ ঋতু স্নান কৰি ভাত লৈ যাওঁতে গাড়িলৈ এক দণ্ডৰ পথ থাকোতে বৰ গছ এক ডালৰ তলত হাৰিয়া মৰলৰ ৰূপ ধৰি মহাদেৱ বসি আছে। তাতে মদভাত খালে, সেই স্ত্ৰীকো হৰিলে। ঘৈৰিণীয়েকে বোলে, "গাডি এৰি কিয় আহিলি?" ছদ্মা মহাদেৱে বোলে, "ভাত নপাই ভোক লাগিলত আহিলোঁ।" এই বুলি গাড়িলৈ যাওঁ বুলি অন্তৰ্দ্ধান হ'ল।

পাচে হাৰিয়া মৰলে ঘৰলৈ আহি ঘৰিণীএকক খং কৰি বোলে,---"আজি মোলৈ ভাত কিয় নিনিলি?" ঘৈণীযেকে বোলে,---"বৰ গছৰ তলতে মদভাত খালি, সম্ভোগ কৰিলি, খং কৰ কিয়?" এই কথা শুনি হাৰিয়া বিস্ময় হৈ থাকিল। পাচে ৰাত্ৰি মহাদেৱে সন্যাসী ৰূপ ধৰি স্বপ্ন কৰালে, বোলে,---"তোৰ ঘৰিণীক খং নকৰিবি। মঞিহে এনে কৰিলোঁ। তহঁতে শুদ্ধ ভাৱে থাকিবি। মোৰ বীৰ্য্যে যি পুত্ৰ জন্মিব সি মহা বলিষ্ঠ ৰাজা হব। আৰু বৰ গছৰ তলত পূজা কৰিবিগৈ; তাতে নাল ১, তৰোৱাল ১ খান পাবি। আৰু গছত বানৰ এটি দেখিবি, সেই বানৰ আকাৰে ধ্বজ-দণ্ড এটা সাজিবি। পূৰক মুখে গৃহত থৈ বছৰি পূজা কৰি থাকিবি। যিকালত বানৰৰ মুখ ঘূৰে সেই কালত তোৰ বেটা ৰাজা হব।" আগধৰিও সেই বৰ গছৰ তলত পূজা কৰিছিল, কোনোৰ মতে শিলিখা গছ বুলি কয়। ২০ ॥

বেহাৰৰ পাটত বিশ্বসিংহ।---পাচে দিনক্ৰমে কাৰ্ত্তিকৰ বিমুত পুত্ৰ জন্মিল; বিশু নাম থলে। আগৰ ভাৰ্য্যাৰ পুত্ৰটিৰ নাম শিশু। ৰাত্ৰি হাথী, ঘোঁৰা, বন্দুক, পঞ্চশব্দৰ বাদ্য ভৈল। বৰটিৰ নাও শিহু, সৰুটিৰ নাও

বিহু। এই প্ৰকাৰে বাৰে বৎসৰ হ'ল। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰত বৰ অভ্যাস হ'ল। বিহুৰ ১২ গিৰি মেচৰ ১২ জন চৰাল সহিতে চিকাৰ কৰি ফুৰে। পাচে বইগাওঁ সিগাওঁ মাৰি খুনীঘাৰিৰ কৰ্ণপুৰ ভূঞাক মাৰিলে। এই ক্ৰমে কৰৈ-বাৰীৰ কামৰূপ বেহাৰৰ সকল ভূঞাকে মাৰি ৰাজ্য যবু কৰি চিকনাইত পাট কৰি ৰাজা হ'ল, ১৪৪৯। ২১ ॥

স্বৰ্গদেৱৰ থাপিত-সাঞ্চিত বিশ্বসিংহ।—পাচে এই সময়তে স্বৰ্গমহা ৰাজাৰ চনথাম বৰগোহাঁই কৰতীয়া গঙ্গা মাৰিবলৈ যাওঁতে বিশ্বসিংহে শুনিলে যে, পূৰ্ব্বদেশে ইন্দ্ৰ অৱতাৰ ধৰি ৰাজা ৰাজ্য সকলক মাৰি কাটি বশকৈ লৈ আহিছে। এই বুলি ৰূপ-সোণ দুচৰু লৈ চনথাম বৰগোহাঁইক বৰিলহি। বোলে, "মঞি স্বৰ্গমহাৰাজাৰ শৰণীয়া হলোঁ; মোক থাপি-সাচি থোৱা।" পাচে গোহাঁইএ সোণৰ ডলা কোটাৰে বঁটা এজুৰি দি বোলে,—"ভাল, ইন্দ্ৰ ৰাজাত জনাই তোক থাপি-সাচি থোৱাম। মই দিল্লী মাৰি আহোঁগৈ।" এই বুলি ভটীয়াই গ'ল। ২২ ॥

বিশ্বসিংহৰ পুত্ৰ নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়।—পাচে বিশ্বসিংহৰ মাল, শুক্ল প্ৰথমে দুই বেটা হ'ল। আৰু ১৬ বেটা হৈল, গোহাঁই কমল ৩, গোহাঁই মদন ৪, গোহাঁই ৰামচন্দ্ৰ ৫, গোহাঁই সুৰসিংহ ৬, বৃষকেতু ৭, ৰামনাৰায়ণ ৮, আনন্দ ৯, দিপুসিংহ ১০, হেমন্ধৰ ১১, মেঘনাৰাণ ১২, জগত ১৩, ৰূপচন্দ ১৪, হৰিসিংহ ১৫, মানসিংহ ১৬, মেচা ১৭, সূৰ্য্যাসন ১৮। এই ১৮ বেটাক বিশ্বসিংহে সবাকে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ শিখাই মৃত্যুকাল সময়ত ১৮ বেটাৰ ১৮ টা টোপোলা কৰিলে। লোহাৰ ১, মাটিৰ ১, ধানৰ ১, এইৰূপে ১৮ টোপোলা ১৮ কোঁৱৰক লব দিলে, বোলে, যাৰ যি চলে। মাটিৰ টোপোলা মালে ললে, লোৰ টোপোলা শুক্লে ললে। এইৰূপে গাযে গাযে টোপোলা ললে। মাটি দেখি মালক বুলিলে,—"তঞি ৰাজা হবি।" লো দেখি শুক্লক বুলিলে,—"তঞি খাণ্ডাইত যুদ্ধাইত হবি।" টোপোলা অনুক্ৰমে আনবোৰকো সিদ্ধান্ত দিলে। পাচে মালক নৰনাৰায়ণ নাম থৈ ৰাজা পাতিলে। শুক্লৰ নাম সংগ্ৰামসিংহ থলে। এওঁকে চিলাৰাইও বোলে, যুৱৰাজা হৈল। ২৩ ॥

বিশ্বসিংহৰ অন্তিম অনুৰোধ।—পাচে দুয়ো ভাই ৰাজ্য চৰ্চ্চা কৰি থাকোতে বিশ্বসিংহ পৰলোক হবা সময়ত নৰনাৰায়ণ চিলাৰাইক বোলে,— "সুদা কথাতে অসমৰ থাপিত-সাঞ্চিত নাম ললো। মোৰ মৃত্যু হব। এটা

শালেৰেহে যাঞো। তইঁতে যদি পাৰ শৈল উদ্ধাৰ কৰিবি, আৰু যদি নোৱাৰ পুত্ৰ-পৌত্ৰাদিক্ৰমে কৈ যাবি।" এই বুলি পৰলোক হৈল। ২৪ ॥

নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ৰ দিগ্বিজয়।—তাত পাচে নৰনাৰায়ণ চিলাৰাইএ বাপেৰ কৰ্ম্ম-কায কৰি অৱসৰ হই আসাম ৰাজাক চলিল। ৰাজাৰ আজ্ঞাইএ গোহাঁই কমলে নানদানি ওপৰদানি সমান কৰি বেহাৰৰ পৰাএ নাৰাণপুৰ পৰ্য্যন্তে এলা আলি বান্ধিলে। পাচে আসাম ৰাজাৰ পৰা হেড়ম্বক গৈল, তাৰ পৰা জয়ন্তাত আলি পুখুৰী খানি ত্ৰিপুৰাক গৈ ওলমাল লৈ আহিল। খৈৰামিৰ, গাৰোৰ ৰাজা আপুনি ধৰিলহি। ধটা-বাহন দি বিদায় দি বুলিলে,—"মোত কি খোজ ?" খৈৰামি ৰাজা বোলে,—"মোক মোহৰ মাৰিবালৈ আজ্ঞা হক।" টেকশাল দি বোলে,—"মোৰ নামে মোহৰ মাৰিবি, তোৰ নামে মোহৰ নামাৰিবি।" খৈৰামি ৰাজা বোলে,—"ভাল, তোমাৰ বংশৰ নামে মোহৰ মাৰিম।" ২৫ ॥

গৌড় যুদ্ধত চিলাৰায় বন্দী।—তাত পাচে বাৰেবঙ্গলা মাৰিবাক গৈল। তাক মাৰিলত গৌড় পাংসা সহিত ঘোৰ যুদ্ধ হৈল। পাৎসাৰ বন্দুকৰ বৰ চাখান তথাপি চিলাৰায় লোক পাচ নুহে। একল বন্দুকৰ কোবত সকল সৈন্য পৰিল। একলা যি পাংসাৰ লোকে চিলাৰাইক বেঢ়িলে। দোনৌন কাণ্ড আছিল মানে ধৰিব নোৱাৰিলে। পাচে দুইদোন কাণ্ড সাং হৈল। তেবে গিৰিংতৰ খাগৰি একদাম আছিল, তাৰে একোগুল লৈ মাৰিছিল। হাথীৰ গাত পৰিলে ইকাল সিকাল সৰকে। এইৰূপে সিয়ো সমস্ত হৈল। পাচে ঢালে-তৰোৱালে যুজিলে, অসংখ্য সৈন্য পৰিলে। "ঢাল-তৰোৱাল পেলাই মিল, যদি নিমিল তেবে বৰ ভিলৈ মাৰিম।" তাতে চিলাৰায়ে বোলে "প্ৰাণৰ কাতৰে দাল-তৰোৱাল পেলাই যে মিলিম ইয়োটি কোন ১ চিত্ত।" এইমতে অনেক যুদ্ধ কৰিলে, যুদ্ধতে দাল-তৰোৱাল ছিগিল। পাচে হাতে হাতে যুদ্ধ হৈল। তেবে পাংসাই লোকে নৰি সোণাৰ নোৱা লগাই পাংসাৰ আগ কৰিলেনি। ২৬ ॥

চিলাৰায়ৰ মুক্তি আৰু মৃত্যু।—আৰ চিলাৰায় যুদ্ধত শকত হেন পাৎসাত শুনালে। পাৎসাও লোৰ ধনু এখান নিনিব দিলে। গাৰ বলে ধনু টানোতে যি আগে ৰণ কৰা কাণ্ড গাত সোমাই ভগ গৈ আছিল সেই কাণ্ড চট চট কৰি ওলাই গৈল। পাৎসা দেখি বৰ বিস্ময় হল। উত্তম পুৰুষ জানি ধটা-বাহন দি বিদায় দিলে।

চিলাৰায় ৰণত ধৰা পৰি আছিল মানে নৰনাৰায়ণে অন্ন এৰি দুগ্ধ আহাৰ কৰি আছিল। দুই ভাই একত্ৰ হৈ অনেক ৰঙ্গ-ঢঙ্গ কৰি বিস্তৰ দান-দখিণা কৰিলে। পাচে কতোদিন অন্তৰে চিলাৰায় পৰলোক হৈল। ২৭ ॥

তৃতীয় আধ্যা।

ৰঘুদেৱ, লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিত।

খিলাত ৰঘুদেৱৰ পাট স্থাপন।—চিলাৰায়ৰ বেটা ৰঘুদেৱ-নাৰায়ণ হয়। নৰনাৰায়ণে পাট এৰি বেহাৰক মোৰঙ্গৰ ৰাজাই মাৰে আহি যেন পাট কৰি থাকিল। ৰঘুদেৱে লগতে আছিল। তেবে চিলাৰায়ৰ বৰা-বুৰুক,— কবীন্দ্ৰপাত্ৰ, যুধিষ্ঠিৰ ভাণ্ডাৰ কায়স্থ, শ্ৰীৰায় লস্কৰ, কইপুৰ গিৰি, সোণাবৰ, ৰূপাবৰ, চৰদাৰ কবিৰাজ, গোপাল চাউলীয়া, গদাই বৰকায়স্থ, গদাধৰ চাউলীয়া, পুৰন্দৰ লস্কৰ, এবং আনো বৰা-বুৰুক ৰঘুদেৱ পাট-কোঁৱৰক বুলিলে,—"তুমি এই মতে থাকিলে ৰাজাৰ আজ্ঞাকাৰী হৈ থাকিবা। পূৰ্ব্বে বিশ্বসিংহ মহাৰাজা স্বৰ্গী হবৰ সময় বৰসোণকোষ সীমা কৰি বেহাৰ নৰনাৰায়ণ ৰাজাক দিছে। ইদিকে চিলাৰায় দেৱানক দিছে। এতেকে তোমাক খিলাত ৰাজা পাতো। স্বয়ং ৰাজা হবা। তোমাৰ পিতৃৰ হাতী-ঘোঁৰা, আহিলা-পাতি উপায় কৰি লৈ ফুৰন্তা খাওঁ বুলি ওলোৱা।" পাচে ৰঘুদেৱে ৰাজাত কহিলেক, "আজ্ঞা পালে ফুৰন্তা খাবাক যাবাক খোজো।" ৰাজা বোলে, "তাঞি মোৰ পুত্ৰত অধিক স্নেহ, পাট-কোঁৱৰ পাতিছোঁ, যি ইচ্ছা তাকে কৰ।" বোলে, "মোৰ পিতৃৰ বৰা-বুৰুক, হাথী-ঘোঁৰা, আহিলা-পাতি নিবাক খোজো।" ৰাজাই বোলে, "সবে তোৰ, সবে মোৰ, যাক ইচ্ছা তাকে লৈ যা।" পাচে বাপেকৰ চৰনজান লৈ ফুৰন্তা নাথাই সোণকোষ নদীৰ পাৰ হৈ খিলাত বেঙ্গে সাপ খাবাক দেখি পাট কৰিলেক। নৰনাৰায়ণ বেহাৰতে থাকিল। পাচে ৰঘুদেৱে দুটা বৰুৱাক নৰনাৰায়ণৰ ঠাই পঠাই দিলে। "মহাৰাজাৰ পুত্ৰ আছে, মহাৰাজা থাকে মানে একো নাই, মহাৰাজা নাথাকিলে তেওঁৰ বেটাই সহিতে ভাল হবৰ নুই। একে চোঙ্গত দুই বাঘ নাথাকে। এতেকে আহিলোঁ, যদি ভাল দেখে, তেবে পিতামহে ৰাজ্য বিভাগি দিছে। পিতৃৰ ভাগত মোক ৰাজা পাতোক। তেবে কুশলে সবে থাকিম।" এই কথা

শুনি ৰাজা বৰ আনন্দ হল; বোলে, "ভাতিজাই বাৰু ভাবিছে, ই গোট উত্তম কথা।" পাচে দণ্ড-ছত্ৰ সিংহাসন দি ঘিলাত ৰাজা কৰিলে। মহাৰাজা ৰঘুদেৱনাৰায়ণ সম সুন্দৰ পুৰুষ নাই। বত্ৰিশ বৎসৰ ৰাজাই কৰিলেক। ২৮ ॥

ৰঘুদেৱ আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ বিৰোধ।—পাচে ৰাজা নৰনাৰায়ণে ৰঘুদেৱেত কৰ-ভাৰ খোজে, যেন ভাঞ্জিৰ লগত ৰণ একবাৰ মাত্ৰ আছিল। নৰনাৰায়ণ পৰলোক হল। তান পুত্ৰ লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ লগত ৰণ হল। বলে নোৱাৰি ৰাজা ভঙ্গ হৈ আহিল। সেই ৰণতে ৰাজা ৰঘুদেৱৰ ছত্ৰখান বেহাৰতে ৰহিল। লক্ষ্মীনাৰায়ণে ৰণ জিনি ৰাখিলেক। ৰঘুদেৱ ৰাজাৰ শিল-খাঁ, ফতে-খাঁ, পুৰন্দৰ লস্কৰ ৰাজা জোঞাই, নিতাইচন্দ্ৰ নাজিৰ, ঠাকুৰ পঞ্চানন্দ, কবীন্দ্ৰপাত্ৰ, গদাধৰ বৰুৱা, আনো বৰা-বুৰুক সহিতে মন্ত্ৰণা কৰি বেহাৰ মাৰিবাক যতন হল। আকে শুনি লক্ষ্মীনাৰায়ণ ঘিলাক খেদি আহিল। ৰাজা ৰঘুদেৱ জিকিল। লক্ষ্মীনাৰায়ণ ভঙ্গ হৈ গোল। ৰঘুদেৱ ৰাজাৰ বৰা-বুৰুক একো হানি নহল। ২৯ ॥

ৰঘুনাৰায়ণৰ পুত্ৰ।—পৰীক্ষিত, ইন্দ্ৰনাৰায়ণ, যদুৰায়, ভৱসিংহ, মুকুন্দদেৱ, বলীনাৰায়ণ, মানসিংহ, মহীন্দ্ৰসিংহ, গোহাঞি-মঙ্গল, গোহাঞি-ৰামচান্দ, সুন্দৰনাৰায়ণ, গোহাঞি-মৰদান, গোহাঞি-মেঘনাৰায়ণ, মধুনাৰায়ণ, বৃষকেতু, অনন্তনাৰায়ণ, প্ৰতাপনাৰায়ণ, বিজয়সিংহ। পাচে আঘ্ৰায়ণ মাসৰ পূৰ্ণিমা তিথিত মহাৰাজা ৰঘুনাৰায়ণ স্বৰ্গী হল। ৩০ ॥

বলীনাৰায়ণৰ মৃত্যু।—পৰীক্ষিতে ইন্দ্ৰনাৰায়ণক মেচ লগাই ঘাৰ মুচৰি মাৰি ৰাজা হল। এই গণ্ডগোল শুনি লক্ষ্মীনাৰায়ণ কামাখ্যা গুৰিৰ দুৱাৰৰ ঘিলা সোমাল। বৰ ৰণ হল। সেই ৰণতে লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ ভাই বলীনাৰায়ণ পৰিল। পৰীক্ষিতনাৰায়ণৰ ৰূপাবৰ নামী বৰছি হানি মাৰিলেক; সন্ধ্যা সময় কোনোবা চৰদাৰ বুলি নাজানি মাৰিলেক। পাচে বলীনাৰায়ণ বুলি জানি, আপোনাৰ তৰোৱাল খসাই বলীনাৰায়ণৰ আগত দিলেক, বোলে, "তুমি ৰাজাৰ ভাই, মঞি পাইক হৈ তোমাক মাৰিলো। এতেকে তোমাৰ হাতে মোক কাটি, প্ৰায়শ্চিত্ত হৌক।" বলীনাৰায়ণে বোলে, "তোক মাৰিলে কি হব? সহজে মঞি জীবাৰ নুই। বিশেষ যাৰ লোণ খাব তাৰ কাৰ্য্যত থাকি অকথা কৰিবাকো পাৰ। আৰু অজ্ঞানত মাৰিছাহঁ, তোৰ একো অপৰাধ নাই।" এই বুলি বলীনাৰায়ণ মৰিল। পাচে পৰীক্ষিতে

বলীনাৰায়ণক আনি আগৰ চন্দনেৰে বিধিপূৰ্ব্বক কাষ্ঠসংস্কাৰ কৰি অস্থি বেহাৰক পঠাই দিলেক। সেই ৰণতে পাৰ কাজি সহিতে বাৰজন কাজি ধৰি আনিলেক। ৩১ ॥

পৰীক্ষিত আৰু বেহেকৰা কাজি।—ৰাজাৰ মহীন্দ্ৰসিংহ হাথী লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ ঠাঠ ভঙ্গাইলেক। আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ দুই হাথী পৰীক্ষিতে ৰণত ধৰি আনিলেক। লক্ষ্মীনাৰায়ণে মাহাদে সহিতে ভাগি গল। পৰীক্ষিতৰ লগৰ এক পাঠানে লক্ষ্মীনাৰায়ণক ধৰিবাক খুজিলেক। পৰীক্ষিতে ধৰিবাক নেদিলেক, বোলে, "খুড়ী লগত আছে, ৰাজে গৰিহা কৰিবোক।" পাচে লক্ষ্মীনাৰায়ণ ৰণভঙ্গ হুই বেহাৰ গল। পাচে ধৰি আনা কাজিসকলে পৰীক্ষিতক সেৱা কৰিলেক। পাৰ কাজি সেৱা নকৰিলেক। ৰাজা পৰীক্ষিতে পাৰ কাজিত পুছিলেক, "আন কাজি মোক সেৱা কৰিলেক, তঞি দেখোঁ সেৱা নকৰিলি, কাৰণ কি?" পাৰ কাজি বোলে, "এই মুণ্ডে মহাৰাজা লক্ষ্মীনাৰায়ণক সেৱা কৰিচোঁ, তোমাক সেৱা কৰিবা নোৱাৰোঁ।" সেই খঙ্গে নিতে দহোটা কৰি ডিঘা মাৰিছিল। তথাপি সেৱা নকৰিলেক। অনন্তৰে লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ কটকী পৰীক্ষিতৰ ঠাই পঠাই দিলে, বোলে, "মোৰ কাজিসকলক এৰি দেওক।" পৰীক্ষিতে বোলে, "মোৰ বাপৰ ছত্ৰ বেহাৰত এৰি আহিছি, মোকো সেই ছত্ৰ দিওক।" পাচে ছত্ৰ দি পঠাইলেক, পৰীক্ষিতেও ঘোঁৰা-বাহন দি কাজিসকলক বিদায় দিলেক। পাচে পাৰ কাজি পৰীক্ষিতক সেৱা কৰিলেক। ৰাজা বোলে, "আগে যে সেৱা নকৰিলি, এতিয়া সেৱা কৰিলি, কাৰণ কি?" সি বোলে, "মহাৰাজা লক্ষ্মীনাৰায়ণ যেমত তুমিও সেমত। কিন্তু তেতিয়া সেৱা কৰিলি বুলিবা জীউৰ কাতৰে সেৱা কৰে।" এতেকে কাজিসকল বিদায় হ'ল। ৩২ ॥

পৰীক্ষিতৰ বিৰুদ্ধে মকৰম-খাঁৰ অভিযান।—পাচে বৎসৰ বৎসৰ পৰীক্ষিতে বেহাৰ মাৰি আনে। উপদ্ৰব সৈবাক নোৱাৰি ঝাঁসকক দি পাৎসা বৰিল যায়। আৰু গোচৰিলে, বোলে, "পৰীক্ষিতৰ কাৰণ ৰাজাই কৰিব নোৱাৰোঁ।" পাৎসাই নবাব মকৰম-খাঁক আদ্য কৰি, বাইশ উমৰাও লগত দি লক্ষ্মীনাৰায়ণক বিদায় দিলেক, বোলে, "পৰীক্ষিতক ধৰি আনিবি, জীউ নামাৰিবি।" মকৰম-খাঁ আহিতে সুষঙ্গৰ ৰাজা ৰঘুনাথ ৰায় গোচৰ দিলেক, বোলে, "পৰীক্ষিতে বিস্তৰ উপদ্ৰব কৰে।" তাক আশ্বাস কৰিলেক। সিও

ঠাঁই মকৰম-খাঁৰ লগত দি বিদায় হল। লক্ষ্মীনাৰায়ণেও ঠাঁই কটক মকৰম-খাঁৰ লগত দি বেহাৰ গল, বোলে, "মঞি নগলে শুদা চহৰ পাই বেহাৰ মাৰিবোক।" ১৩ ॥

পৰীক্ষিতৰে মকৰম-খাঁৰ যুদ্ধ।——মকৰম-খাঁ দুবুৰীত হল আহি। পৰীক্ষিতেও ঠাঁই কটক দি ফুলগুৰীয়া ফতে-খাঁক পঠাই দিলেক। মকৰম-খাঁৰ লগত বৰ যুদ্ধ হল। যুদ্ধত ফুলগুৰীয়া ফতে-খাঁক ধৰি নিলেক। ৰণ-ভঞ্জৰা হাথীত পৰমানন্দ দলৈ আছিল, সিও পৰিল। হাথী নিস্তৰ ঠাঁই মাৰিলেক। সি হাথী মৰা পৰিল। তৰ-দুৱাৰে নোৱাৰি নাও-দুৱাৰে যুদ্ধ হল। পুৰন্দৰ লস্কৰ বঙ্গালৰ কুবেৰ-খাঁৰ লগত ঘোৰ ৰণ হল। কুবেৰ-খাঁ যুদ্ধত পৰিল। পুৰন্দৰে বঙ্গালৰ ঠাঁই বিস্তৰ মাৰিলেক। পাচে কুবেৰ-খাঁৰ নেতাৰ লগত যুদ্ধ হল। পুৰন্দৰ ৰণত পৰিল। পুৰন্দৰ পৰিলত ৰাজা উকিলা-উকিলকৈ পাচ গুচি মানাহ পাৰ হৈ গলাত পড় বান্ধি থাকিল। বঙ্গালেও পাচে পাচ গুচি সিপাৰে থাকিল। ১৪ ॥

পাৎসাৰ আগত পৰীক্ষিত আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণ।——পাচে পাত্ৰ-মন্ত্ৰী আপনাৰ মাজত মেল দি মন্ত্ৰণা কৰিলেক, "ৰাজা বঙ্গালত মিলিলে ধৰি নিবোক আৰু ৰাজা হবাৰ নাই। আমি বঙ্গালত মিলি স্বৰংৰূপে ৰাজ্য খাম।" এহি যুগুতি কৰি ৰাজাক বোলে, "তুমি মিলি ৰাজ ৰাখা, নাই তেবে বঙ্গালক বলে নোৱাৰিম।" পাচে মকৰম-খাঁক লাগি উকিল পঠালে, বোলে, "বৎসৰত দুইমোন আগৰ, এক শও হাথী, দুই শও টাঙ্গনঘৰা; পাঁচ শও পঙ্গা-কমলী, গন্ধ, চাৰি শও চোঁৱৰ দিম পাৎসাক। আৰু মকৰম-খাঁকো আৰে আধা ভেঁনি দেও, পাচ গুচি যাওক।" মকৰম-খাঁ বোলে, "পাৎসাৰ লোণ হাৰাম কৰিম উচিত নুই। পাচ গুচি নাযাওঁ। ভাল, ৰাজা আহোক, পাৎসাক সেৱা কৰিলি সকলে কুশল হবোঁক। আৰু মযো কবুল দিলোঁ,—— যদি ৰাজাৰ কোনো বৈগুৱা হয়, তবে মোৰ জীউ আগ কৰিম, পাচে ৰাজাৰ যি হওক। পাৎসাই ৰাজাৰ নাও শুনি চাহিবাক খুজিছি।" পাচে পৰীক্ষিতে পাত্ৰ-মন্ত্ৰী লৈ মকৰম-খাঁত মিলিল যায। মকৰম-খাঁ পৰীক্ষিতক বিস্তৰ মান কৰি, বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দি লগতলৈ পাৎসাৰ ঠাঁই গল। ইঠাঁইৰ নবাব জৈয়দ বাপাকৰ হাজোত ৰহিল। লক্ষ্মীনাৰায়ণকো মকৰম-খাঁ লগত লৈ গল; পাৎসাত মিলিল যায। পাৎসাই লক্ষ্মীনাৰায়ণ পৰীক্ষিতক বুলিলে, "তোমৰা দুয়ো মিল হৈ ৰাজাই কৰ যায়। আৰ পৰীক্ষিত, লক্ষ্মীনাৰায়ণ তাৰ চাচা হয়,

পাও চুই সেৱা কৰ।" পৰীক্ষিতে বোলে, "যি বুলিছে, ইখান বুলিব পায়। প্ৰমত্তসিংহে আপোনাৰ মনমাফিকে হস্তী মাৰি আহাৰ কৰে। স্ত্ৰীগণেৰ আজ্ঞাত থাকি নাহি মাৰে। আৰু মহাসমুদ্ৰে আপোনাৰ কালক্ৰমে হ্ৰাস-বৃদ্ধিক পায়। কিন্তু জল-জন্তু আমাত থাকি হ্ৰাস-বৃদ্ধিক নাপায়। আপুনিও তেমত। তেঞোৰ মোৰ শক্ৰতা ভাব, প্ৰাণ গেলেও সেৱা নকৰোঁ।" পাৎসাই খং হৈ পৰীক্ষিতক ধৰি ৰাখিলেক। ১৫ ॥

লক্ষ্মীনাৰায়ণ আৰু পৰীক্ষিতৰ বিদায়।—লক্ষ্মীনাৰায়ণক বিদায় দি বুলিলেক, "তোৰ ৰাজ্যত কি নাই, খোজ মোত।" ৰাজা বোলে, "মোৰ ৰাজ্যত সকলো আছে, পুৰন্দ কালি তৰোৱাল নাই, আৰ ইৰাকী ঘোঁৰা নাই।" ঘোঁৰা, তৰোৱাল দি বিদায় দিলে। পাচে মকৰম-খাঁ খাতি পৰীক্ষিতকো বিদায় দিবাইলেক। পাৎসাই বুলিলেক, "তোৰ ৰাজ্যত যি নাই খোজ।" পৰীক্ষিতে বোলে, "মোৰ ৰাজ্যত সকলো পায়। পাৎসাৰ স্বৰূপ মোক মূৰ্ত্তি লিখি দিওক, তাকে সেৱা কৰি থাকিম।" পাৎসাই বোলে, "যাকে তাকে নেদো। আমাৰ বংশৰ লগত বিৰোধ নকৰিবি, তোক দিলোঁ। বিৰোধ কৰাহ নষ্ট হবি।" পাচে সবিনয় আহিল। ১৬ ॥

পাৎসাৰ সমুখত পুনৰ্ব্বাৰ পৰীক্ষিত।—পাৎসাৰ ঠাই বিদায় হৈ আহিবৰ শুনি কামৰূপৰ বৰা-বুৰুক ঢকাৰ নবাব ইচলাম-খাঁক লিখিলেক, "পৰীক্ষিত আহিলে আমি পলাম।" নবাবেও লেখা পালে। আৰু পৰীক্ষিত ঢকা আহিলত নবাবে কলে, "শুনিছোঁ, পাৎসাৰ ছবি আনিছি। ছবি এৰি মোৰ ঠাই আহিবেক। ছবি থাকিলে মোৰ উঠি সেৱা কৰিব লাগে।" পৰীক্ষিতে কথা নামানি ছবি লৈ নবাবৰ আগ হল। ছবি দেখি নবাব আগবাঢ়ি ছবিক সেৱা কৰি ক্ৰোদ্ধ হৈ পাৎসাক লিখিলেক। পৰীক্ষিত হাৰামজাদা বুলি কামৰূপৰ বৰা-বুৰুকৰ লেখাখনকো দি পঠালে। আৰু ওচৰ-পাঁজৰৰ ৰাজা জমিদাৰকো অন্যায় কৰি থাকে, সিও সমাচাৰ লিখিলেক, বোলে, "পৰীক্ষিতৰ এই সকল দুৰ্গুণ। বনোৰ বাঘক ধৰি নি এৰি দিলা। ফিৰি বন পাইলি বাজ হইবাৰ নুই।" পাৎসাই নবাবক লিখিলেক, "ফিৰি মোৰ ঠাইক পঠাই দি।" পাচে পৰীক্ষিতক দিল্লীক পঠাই দিলেক। ১৭ ॥

ত্ৰিবেণী তীৰ্থত পৰীক্ষিতৰ দেহত্যাগ।—পাচে ত্ৰিবেণী-তীৰ্থ পালে যায়। ব্ৰাহ্মণত পুছিলেক, "ই তীৰ্থৰ কি ফল-শ্ৰুতি?" ব্ৰাহ্মণে বোলে, "যি কামনা কৰি মৰে তাকে পায়। আত আত্মহত্যা পাপ নাই।" এই

কথা শুনি ৰাজা বোলে, "ই তীৰ্থকেহি নাপায়। কেইদিন জীৱন!" এই সংকল্প কৰি, দান-দক্ষিণা কৰি দেহত্যাগ কৰিলেক। কবীন্দ্ৰপাত্ৰৰ বেটা কবিশেখৰ, শ্ৰীৰাম লস্কৰক আদ্য কৰি, ৰাজাৰ লগৰ মানুহ পাৎসাৰ আগ কৰি দিলেক। পাৎসা শুনি অসন্তোষ হল। পাচে কবিশেখৰক কানুগোই বিষয়-বিলায়ত কোঁচ-হাজোৰ দিলেক। আনো ৰাজাৰ লগৰ কাকো চৌধাৰী কেতোকো পাটৱাৰী, লস্কৰ বিষয় দি নবাব বিদায় দিলে। ১৮ ॥

চতুৰ্থ আধ্যা।

মকৰম-খাঁৰ কোচৰাজ্য আক্ৰমণ।

বিজয়পুৰত নগৰ।—কামৰূপ বেহাৰত বিশ্বসিংহ ৰাজা কোচৰ। তান পুত্ৰ নৰনাৰায়ণ ৰাজা হল। নৰনাৰায়ণ ৰাজাৰ ভাই শুক্লধ্বজ কুমৰ। তান পুত্ৰ ৰঘুনাৰায়ণ। নৰনাৰায়ণ ৰাজা হৈ আছিতে শুক্লধ্বজ পুত্ৰ ৰঘুনাৰায়ণে নগৰৰ ৰাজ হৈ আপোনাৰ বাহুবলে ৰাজা হল কামৰূপত। আজাৰা গ্ৰামত ঘিলানদী তীৰে বিজয়পুৰত নগৰ পাতি ৰহিল। নৰনাৰায়ণে যুজিবাক মনে সাজি গল। পাচে ৰঘুনাৰায়ণে আপোনাৰ যত মহাদৈ আছে সবাকো ঘোঁৰাত তুলি হাতে ধনু ধৰাই সমুখে পঠালে। নৰনাৰায়ণে বোলে, "পুত্ৰ-বধুসকলেহে যুদ্ধক আহে।" ৰাজা লজ্জা হুয়া উলটি গল, দ্বন্দ-কন্দল নহল। তাত পাচে দুয়ো ৰাজা মৃত্যু হল। ১৯ ॥

চা-জাঁহাক সহায় ভিক্ষা।—বেহাৰত তান পুত্ৰ লখীনাৰায়ণ ৰাজা হল। বিজয়পুৰে পৰীক্ষিতনাৰাণ ৰাজা হল। তাত পাচে দুয়ো ৰাজা যুদ্ধ হল। পৰীক্ষিতে আগবাঢ়ি বেহাৰকো মাৰেগৈ। লখীনাৰাণ বলে নাটে। একদিনা লখীনাৰাণৰ ভাই বলীদেৱনাৰাণক ৰণত পাই তত্কালে পৰীক্ষিতে মাৰিলে। লখীনাৰাণে কিছু কৰিব নোৱাৰি ভাইৰ শোকে চা-জাঁহা পাৎসাৰ শৰণে পশিলেগৈ, বোলে, "মঞি কামৰূপৰ ৰাজা, তোমাৰ আমি ভৃত্য হৈলোঁ। তুমি আমাক পুত্ৰবতে পালা। আমাৰ পিতৃ-পিতামহে সৰ্ব্বকালে ৰাজা আছিল। এখন মোৰ ভাতৃ-পুত্ৰ, পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সমে আলচি ৰাজা হৈ মোক দেশৰ ডাকি খেদে। মোৰ সোদৰ ভাইকো মোৰ আগতে

কাটিলে।" এতেকে পাৎসায়ো আগ-পাচ কথা অনেক শুধিলে। পাচে মকৰম-খাঁ নবাবক পাৎসাই পঠাই দিলে। পাৎসা বোলে, "ৰাজাক যিগোটে খেদে তাক ধৰি আনগৈ।" ৪০॥

কামৰূপত যৱন।—মকৰম-খাঁ আহিবাৰ শুনি পৰীক্ষিতে আগবাঢ়ি ধুবুৰিত গড় দিয়া এক বৎসৰ যুদ্ধ কৰিলে। পাচে যুদ্ধ হাৰি ৰাজা ভাগি আহিল। সেই বেলা লখীনাৰায়ণ ৰাজায়ে পাচে ভেটা দিয়া গড় দিলে। তেবে ৰাজা মকৰম-খাঁত ধৰিল যায়। ৰাজাকো পাই ধৰি দিল্লীলৈ দিলে। সেই ৰণৰ পৰা কামৰূপ যৱনৰ অধিকাৰ হল, শক ১৫৩৪। অগ্ৰাণত ৰাজা বন্দী হল। পাচে ৰাজা গৈ পাৎসাৰ হুজুৰ হল। পাৎসায়ে ৰাজাক লখী-নাৰায়ণৰ পাৱ পাকুৰিবাক দিলে। ৰাজা পৰীক্ষিতে বোলে, "মঞি ছত্ৰ-ধাৰী ৰাজা কেমনে পাও পাকুৰিম?" তথাপি ৰাজা পাৎসাৰ আজ্ঞা নকৰিলে; পাৎসায়ো প্ৰশংসা কৰিলে। ৪১॥

পৰীক্ষিতৰ মৃত্যু।—পাচে ৰাজা পৰীক্ষিতে ৭০০০০০ সাত লাখ টকা দিয়া আপোনাৰ দেশক বিদায় কৰিলে। আৰু বীৰনাৰাণ, দপ-নাৰাণ, শূৰনাৰাণ, ভীমনাৰাণ, এই চাৰি বেটাক পাৎসাৰ চাকৰ কৰি দিলে। তেবে ৰাজা আহিতে প্ৰযাগত মৃত্যু হল। লখীনাৰায়ণ ৰাজায়ো পাৎসাৰ আজ্ঞা কৰি আপোনাৰ ৰাজ্যত থাকিল। ৪২॥

বলী কোঁৱৰৰ শৰণাপন্ন।—তাত পাচে শিঙ্গৰিৰে পৰা বঙ্গাল ব্যাপি আছে, স্বৰ্গ মহাৰাজালো লোকে তৈৰে পৰা সমস্তে আছে। এইমতে দুই বৰিষ গল। সেই বেলা পৰীক্ষিত ৰাজাৰ ভাই বলী কোঁৱৰে বঙ্গালত ভয়ে পলাই আহি ৺দেৱতাৰ পাৱত শৰণে পশিলহি, বোলে, "আমাৰ বংশে গৰিমা-সাগৰত মজিলে। স্বৰ্গদেৱ, তুমি ৰক্ষা কৰা।" শক ১৫৩৬, মাস ফাল্গুণ। মহাৰাজাৰে এই কথা শুনি কিছো গৰিহা কৰিলে, বোলে, "মঞি মানুহ পঠাই কহিবাক দিলোঁ। ককাই ৰাজা মোৰ ঠাইত ভাগি আহোক; মঞি দক্ষিণে থাকিম, ককাই উত্তৰে থাকিব। বঙ্গালক মাৰিম। ককায়ে বুলিলে, 'দেৱ কুটুম্বিত কৰি, মঞি কোঁচা কাম নকৰোঁ, পকা কামহে কৰোঁ। এখন মঞি পাৎসাৰ ঠাইকহে যাম। তেবেসে মোৰ বৈৰীক উচ্ছাদ কৰিব পাৰিম।' এতিয়া সকলে কাৰ্য্য-কাম সিদ্ধি হল। তথাপি মই তোমাক ৰক্ষা কৰিম। আৰ বঙ্গালকো মাৰিম।" এই বুলি নিৰ্ভয় দি ৰাখিলে, আৰু কন্যা, গ্ৰাম, হস্তী-ঘোঁৰা, দাস-দাসী, ৰাজযোগ্য অলঙ্কাৰ আনো বিস্তৰ বস্তু দিলে, মাস ফাল্গুণ, শক ১৫৩৬। ৪৩॥

পঞ্চম আধ্যা।

হাজোত সত্ৰাজিত।

মহাৰাজাৰ বঙ্গাল অনুসন্ধান।—সেই বেলা বঙ্গালৰ ৰতন-ছা নামে এক সদাগৰে শিঙ্গৰিত আগৰ কাষ্ঠ কিনি আছে। মহাৰাজাৰ আজ্ঞায়ে তাক তৈৰে পৰা হাবুং চেতিয়ায়ে খেদি পঠালে আৰু আগৰ কাঠকো কাঢ়ি ললে, বোলে, "কোঁচ ৰাজাক মাৰি আশ পালি। সেইমতে আমাকো ছলছে চা।" আৰু সেই বেলা মহাৰাজায়ে চেংধৰাক পঠাই দিলে বঙ্গালৰ বাৰ্ত্তাক জানিবাক প্ৰতি: তাক বচনেও এইখান বুলিলে, "কাজলীমানে ফুৰিবিগৈ, বঙ্গালক পালে নেৰিবি।" ৪৪ ॥

সত্ৰাজিতৰ অসম আক্ৰমণ।—তাত পাচে চেংধৰা গৈ বঙ্গালৰ দুখান নাও পাই তাক মাৰিলেগৈ। দুটা মানুহ কাটি তাৰ মাথা আনিলে। এই কথা বঙ্গালৰ লোকে গৈ হাজোত চৈয়দ বাবাকৰ প্ৰমুখে যত ওমৰাও আছে তাৰ আগে সমস্তে বৃত্তান্ত কলে, বোলে, "পাৎসাক লাগি যত আগৰ কাষ্ঠ কিনিলোঁ, সমস্তে আচামে লুটিলে আৰু দুইখন নাও মাৰিলে। দুই মৰ্দ্দকো কাটি মাথা নিলে।" তেবে চৈয়দ বাবকৰ নবাবে সত্ৰাজিতক পাঞ্চিলে; চেংধৰা, হাবুং চেতিয়া, মদ-মখোৰা, মনপক, ধৰি আনেগৈ বুলি। পাচে সত্ৰাজিতে তিনিকুৰি নাৱেৰে কলঙ্গে উজাই আহি সলা মাৰিলেহি। চেঙ্গৰ দুই মৰ্দ্দকো কাটি মাথা আনিলে। তেবে চৈয়দ বাবাকৰ নবাবে চেংধৰা, হাবুং চেতিয়া, মদ-মখোৰা, মনপক, চাৰি পানীসিয়া বিশ্বনাথৰ ওপৰে আতাল-গুৰি সোমালগৈ পলাই, ধৰি আনিব নোৱাৰিলে। সত্ৰাজিতে আৰু ৰাজাৰ ভাণ্ডাৰৰ লুটি সকলো সৰ্ব্বস্ব নিলে। সলাৰ দেৱঘৰৰ নটিনীকো নিলে, আৰু তিনিদিন ৰহি ভটীয়াই গল। সেই কালৰপৰা বঙ্গালেৰে আহোমৰে যুদ্ধ লাগি গল, শক ১৫৩৬। ৪৫ ॥

যুদ্ধৰ আয়োজন।—বৈশাখ গত জৈষ্ঠ প্ৰবেশ সংক্ৰান্তিৰ দিন। যৈসানি ভুৰ্ব্বকক আহোমে মাৰিলে তাৰ পৰাহে কালে আনি যুদ্ধ লগালে। তাত পাচে বঙ্গালৰ বাৰ্ত্তাক স্বৰ্গমহাৰাজা পাই তিনিজনা গোহাঞি প্ৰমুখে যত বৰুৱা, সন্দিকৈ, পাত্ৰ, চেতিয়া, সবাকো আজ্ঞা কৰিলে। ডাঙ্গৰীয়াসবে৷ সমস্তৰে সাজু হৈ দিখৌমুখে থানা দিয়া ৰহিলগৈ। বঙ্গালেও এই কথা শুনি গুৱাহাটীক আগ হুয়া ৰহিল। ৮ও গড়গ্ৰামৰপৰা চিনাতলিত ৰহিলগৈ, আষোঢ়ৰ এক পক্ষ আছিতে। ৪৬ ॥

বঙ্গালৰ আক্ৰমণ।—পাচে চাউলাই কোঁৱৰৰ প্ৰমুখ্যে খাম্পুত বৰগোহাঞি লাকো বৰপাত্ৰৰ আনো ৰজাবৰ্গ সমন্বিতে যত লোক চামধৰাত ৰহিলগৈ। পাচে মহাৰাজাও গৈ আগিয়াবন্ধত ৰহিলগৈ। বঙ্গালেও বাৰ্ত্তাক পাই সাজু হুই আহি ভড়ৰী কাষৰে ৰহিলহি। আহোমো ভড়ৰীক মধ্য কৰি গড় দিয়া থাকিল। এইমতে এক মাস দেখা দেখি হুয়া থাকিল। আহোমৰো আগ্ৰ-আন সেনামানে ভড়ৰী কাষৰে গৈ বঙ্গালেৰে মাতামাতি কৰি থাকে। পাচে একদিনা বঙ্গালো ঘোঁৰা নাৱত তুলি কাপৰে নাকি ভড়ৰী পাৰ হৈ আহোমক ধৰিলে। পাচে বৰচেতিয়াৰ পুত্ৰ ৰতীয়াডেকাক কাটিলে, খিংচাপাত্ৰক ধৰি নিলে, পিঙ্গলীয়া গোহাঞি পলাই এৰাল। আনলোকো কিছু পৰিল, পুষ, গল। ৪৭ ॥

আহোমৰ পলায়ন।—শুক্ৰবাৰে মাঘৰ সংক্ৰান্তিৰ দিনা, তেলে সমস্তে ৰজা, আন লোকসবো ভাগি আহি ভড়ৰী গড় এৰি চামধৰাত ৰলাহি। পাচে ৺ৰে এই কথা শুনি আপোনাৰ দদায়েক চাউলাই কোঁৱৰক সদাৰে উপৰি অধিকাৰ কৰি দিছিলে, তাকো মাৰিবাক মনে ধৰি আনিলে। পাচে আইকুঁৱৰীয়ে মাতিহে এৰুৱালে। আৰু বৰগোহাঞিৰ নেওগ ৰুৰুং চেতিয়াৰ নাতি, বুঢ়াগোহাঞিৰ নেওগ লেচাই-ফিচিকা, বৰপাত্ৰ-গোহাঞিৰ নেওগ পোৱালি লাখুম গোহাঞি, এই সমস্তকে খঙ্গি ধৰি আনিব দিলে। ৪৮ ॥

যুদ্ধৰ যোগাৰ।—পাচে সেই বেলা হাডি, মতি, প্ৰমুখ্যে যতেক আনো গড়ভিতৰিয়া কাড়ী আছিল সবে ৰাজাক বুলিবাক লাগিল, "স্বৰ্গদেৱ! তুমি মহাৰাজা হৈ কি কাৰণে বালিত দুখ পাই আছা, আমাক যুদ্ধলৈ কিয় পঠাই নেদা? আমাক কি কাৰণে কাণ্ড-ধনু শিকাইছা?" তেবেসে লেচাম চিৰিং প্ৰমুখ্যে যত আনো গড়ভিতৰিয়া কাঁড়ী আছিল সকলোকো পঠাই দিলে, ভড়ৰীৰ গড় পুনৰ্ব্বাৰ নবীন হব তেন বুলিলে। এই কথা গোহাঁইবোৰে শুনিলে, বোলে, "তিনি নেওগ সমে কোঁৱৰক যে ধৰি নিলে আমাতেহে খঙ্গে।" ৪৯ ॥

যুদ্ধ-যাত্ৰা।—পাচে ৰাজাগণে সমে গোহাঞিবোৰে আসচ কৰি ভড়ৰীয়ে উজাই তিনি খন দলং বান্ধিলে ভড়ৰীত পাৰ হৈবাক লাগি। পাচে এই কথা ৺ৰে শুনি চাউলাই কোঁৱৰকো তিনি নেওগকো নামাৰি পঠাই দিলে। পাচে খাম্পুত বৰগোহাঞি, লাকু বৰপাত্ৰ, তিপাম ৰজা, নাম-ৰূপীয়া ৰজা, চাৰিং ৰজা, কনঞ্চ সন্দিকৈ, বকং বৰচেতিয়া, লেচাঙ্গ-পেঙ্গৰ,

পুত্ৰ, মৰাণ কোঁৱৰ, শ্ৰীকল বৰা, হাতীবৰুৱা, ৰেটুৱা বৰা, এই সমস্তে তৰুৱা হৈ গল। সেই সকলৰ উপৰি চেংধৰা ৰাজনেওগ হৈল। লেচাম সন্দিকৈ পিকচাই চেটিয়া, লেচাম-পম ভণ্ডাৰী, লাঙ্গু নেওগ, চিৰিংদাং, চাউলাপামা, লাঙ্গি নেওগ ফুলকুমৰৰ পুত্ৰ লালুক গোহাঞি, চাওদাং বৰুৱা, এই সমস্তে নাৱে গৈল। আনো যত যুদ্ধাৰু তাৰ কোনে অন্ত পাইব। ক্ষুদ্ৰ বৰুৱা-সবৰো আন সেনাগণৰ বা কোনে অন্ত পায়। ১২০ চকুৰি মৈদাৰ হস্তী আগুৱান হুই যায়। ৫০ ॥

যুদ্ধাৰম্ভ।—মাঘৰ ১৫ দিন যাওতে শনিবাৰে প্ৰভাতে অৰুণোদয় বেলাত নাৱে-তৰে চাপি যুদ্ধ ধৰিলে ; হাতীয়ে আগবাঢ়ি গড় ভাঙ্গি উঠিল। পাচে সেনাসকলো উঠি যাকে যতে পালে তাতে কাটিবাক লাগিল। বঙ্গালো সাজু হুইবাক নাপালে ; কতো বিভঙ্গে পলাই কটা গ'ল, কতো অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ ধৰি যুজিলে। বঙ্গালেও কিছু কৰিব নোৱাৰি বামৰপৰ হুঁইকি লোহিতৰ নিকটে বালিত চাপি ৰহিল। সেই সময়ত ১২ টা চিপাহী কেঁৰা গোহাঞি সমে তাৰ কিছু সৈন্য লগত লৈয়া খোঁৱায়ে চৰিয়া আহোমৰ বেহু ভাঙ্গি বাজ হুয়া পলাই গ'ল। সত্ৰাজিতো দুখন নাৱেৰে কৈদৰ মাজৰ পৰা এৰাই গ'ল। ৫১ ॥

বঙ্গাল বধ।—আহোমেও পাচে যত বঙ্গাল ভগাইলে তাক খাগৰিৰ গড় দিয়া থলে। তাৰ মাজৰ পৰা দান্তে খেৰ লৈ যি আছে তাক নাকাটি পাৰকৈ আনে। সেই বেলা বৰগোহাঞিয়েও আখো গোহাঞিকো আপোনাৰ ভিতৰ কৰি আনিলে। একৰাতি তেনেমতে বেৰাৰ ভিতৰতে বঙ্গাল আছিল। আন দিনা এক প্ৰহৰৰ উপৰে সবো বঙ্গালক বেঢ়ি কাটিলে। বঙ্গালৰ সবাৰে উপৰি ডাঙ্গৰ যি চৈয়দ বাবকৰ নবাব সিও পৰিল। ভগবান বক্সি, গকুল চান্দ, জাহিৰ-বেগ, মীৰ্জা-মখি, জামাল-খাঁ, দক্ষিণে আহলাদ-খাঁ এই সব কটা গ'ল। ৰাজা জগদেব, গন্ধৰ্ব্বৰায়, ৰাজাৰায়, কালাৰাজা, হাড়া প্ৰতাপসিংহ, ইন্দ্ৰমণি, নৰসিংহৰায়, ভগৱানৰায়, কৰ্ম্মচন্দ, এই সমে ১০ ৰাজা দান্তে খেৰ ধৰি বোলে, "আমি মহাৰাজাৰ শৰণীয়া বন্দী হৈলোঁ, আমাক নাকাটিয়া।" পাচে তাসম্বাক নাকাটিলে। ৫২ ॥

বঙ্গাল-বন্দী।—এই কথা বৰৰুৱাবোৰে ৬ৰ চৰণৈলে জনালে। পাচে মহাৰাজা মানুহ পঠাই গলে হেঙ্গুলীয়া ডাকুৰ দিয়া গড়গ্ৰামক অনালে। আৰু সত্ৰাজিত মোহনগিৰিনায়ো ভেটি ধৰি আনিলে। আৰু যি বঙ্গাল কাও

বাৰু এৰি ধৰিল তাকো নাকাটি ধৰি আনিলে। থানো বঙ্গাল সমস্তে কটা গ'ল। আহোমৰো তৰে হাতীবৰুৱা পৰিল, শ্ৰীফল বৰা, মনল বৰা পৰিল। নাৱত পৰিল লেচান সন্দিকৈ, চিৰিংদাং। তেবে সেই বেলা ৺দেৱৰৈ জনালে, "বঙ্গাল ৰণত ভঙ্গ হল আৰু খাগবিৰ তিনি তৰপীয়া টাটী দিয়া বঙ্গালক বেঢ়ি থৈছোঁ।" পাচে এই কথা মহাৰাজা শুনি তৎকালে খেদা পঠাইলে, বোলে, "বঙ্গালক নাকাটিব। কেনুৱা উমৰাওবোৰে লোক যুজিবলৈ আহি আছে তাক মই চাবলৈ যাওঁ।" এই বুলি খেদা পঠিয়াই দিয়া ৺দেৱে চামধৰাৰৈ গল বঙ্গালক চাবৰ মনে। ৫৩ ॥

আহোমৰ জয়।—পাচে মহাৰাজাও শুনিলে সমস্ত বঙ্গালক কাটি গোহাঞিবোৰ পাব হৈ আহিল হেন। এই দায়তে ৰাজাৰ দদায়েক চাউলাই কোঁৱৰকো মাৰিলে। গোহাঞিবোৰকো নেওগবিলাককো কাটিলে। বৰুৱাং চেটিয়া পলাইছে এবাৰ। তিনিজনা গোহাঞিকো খঙ্গিলে। তিনিজনা গোহাঞিয়েও বুলিলে, "আমি কেনে ৰণ বাটাই খম।" বঙ্গালক কাটি মাৰি পালে হস্তী ১২ টা, ঘোঁৰা ৯০০, আৰ যত কাও লাগি মৰিল আৰু বাজত বাজু-বন্ধা ঘোৰা কাটিলে, তাৰ কোনে অন্ত পাব? বাচৰু নাৱ ২০০ আৰু বঙ্গালৰ যতেক হিলেদাৰী ততেকৰ ততেক ভিলৈ, তৰোৱাল, বাৰু, জমদাৰ, খণ্ডুৱা, এই সকলৰ সীমা নাই। সমতা পালে ৮৪, যি কিছু আহিলা-পাতি লোহিতে পৰিল তাকে মাত্ৰ নাপালে। শক ১৫৩৭, মাস মাঘ, ১৬ দিন গতে, দেওবাৰে, তেবে সেই বেলা হাবুং-পিকচাই সহিতে আহোমে গৈ কাজলীত থানা কৰি ৰহিল। ৫৪ ॥

মহাৰাজা ডিমৰুৱাৰ পৰাকী।—১৫৩১ শকত, আৰ নৰনাৰায়ণৰ দিনত কছাৰীৰ পৰা ডিমৰুৱা ৰজা চৈধ্য হাজাৰ লোকেৰে ভাগি আহিল। বাঠোৰ ভাই পান্থীশ্বৰ ৰজালৈ নৰনাৰায়ণে দাঁতিৰ আঠাৰে ৰাজা তলপ কৰি দিলে। পান্থীশ্বৰৰ বেটা চক্ৰধ্বজ ৰাজা হই নৰনাৰায়ণৰ ঠাইক নাযায়। পাচে নাযাবৰ হুই ১২ বৎসৰ বন্দী কৰি থৈছিল। চক্ৰধ্বজৰ বেটা পোৱালসিংহ; পোৱালসিংহৰ বেটা ৰত্নাকৰ, প্ৰভাকৰ ৰাজা হল। সেই বেলা মকৰম-খাৱে পৰীক্ষিত ৰাজাক ধৰি নিলে। সেই সময়তে জয়ন্তাৰ ধনমাণিক ৰাজায়ে ডিমৰুৱাক মাৰি প্ৰভাকৰক ধৰি নি বন্দী কৰি থৈছিলে। পাচে যশমাণিক ৰাজা হৈ প্ৰভাকৰক বাঁটা দি মেলি পঠালে। পাচে প্ৰভাকৰৰ বেটা মঙ্গল

ৰাজা কাত্তৰীত হাবু-পিকচাইৰ ঠাইক আসি মহাৰাজাত শৰণে পশিলহি। মহাৰাজাও বঁটা-বাহন ছেঙ্গদান্ কন্যা হস্তী দি বিদায় দিলে। সেই কালৰ পৰাহে ডিমৰুৱা মহাৰাজাৰ হ'ল। ৫৫ ॥

দৰঙ্গ ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ।—তেৱেসে মহাৰাজা বলীকোঁৱৰক ধৰ্ম্ম-নাৰায়ণ নাম দিয়া দৰঙ্গত ৰাজা পাতিলে। আৰ চন্দ্ৰনাৰাণ, ৰূপনাৰাণ প্ৰমুখ্যে পৰীক্ষিত ৰাজাৰ যত কোঁৱৰ আছিল সবে আসি মহাৰাজাক সেৱা কৰিলেহি। তেবে মহাৰাজাৰ প্ৰসাদে গ্ৰাম ভূমি লৈ ৬তাক সেৱা কৰি থাকে, কতো দেশক যায়। আৰু দখিণকূলীয়া ডিমৰুৱা আদি কৰি যতেক ৰাজা আছে সবে আসি ৬দেৱক সেৱা কৰিলেহি কোড়, কপাহ, কাপোৰ আদি আনো সম্ভাৰসকল লৈ; আশ্বিন মাসে, শক ১৫৩৮। তেবেসে ১৫৩৮ শক মাঘত চামধৰাত গড় বান্ধিলে। ৰাজাৰ কোঁৱৰ লৰি গোহাঞিৰ মৃত্যু, শক ১৫৩৮। ৫৬ ॥

বঙ্গাল ধৰিবৰ কন্দি।—আৰ পুনৰ্ব্বাৰ দখিণকূলীয়া, উত্তৰকূলীয়া, নেকেৰীয়ে ৬তাক উদাম কৰালেহি, বোলে, "স্বৰ্গদেৱ মহাৰাজ, আমি যতেক নেকেৰি আছো সমস্তকে ৰাজা পৰীক্ষিতে তোমাৰ দুই পাৱৰ তলে দি গৈছে; আৰু বুলিলে, 'মোৰ যত কোঁৱৰ-কুৱৰী আৰ যত বালেক আছে সবাকো দেৱ-কুঙৰৰ ঠাইতেহে ভাত, আন ঠাইত তাৰ ৰক্ষা নাই।' এখন স্বৰ্গদেৱে যদি আহা কৰে হাজোত গিবা বঙ্গালখানি আছে তাক ধৰিবাক প্ৰতি, আমাকো দেৱৰ লোকজনকো পাঞ্চোক; দেৱৰ লোকক পাচ কৰি আমি আগ হৈ ধৰিমগৈ; এতেকে দখিণকোল উত্তৰকোল সমস্তে ৬তাৰ হব।" এই কথা শুনি মহাৰাজা আনন্দিত হ'ল, ভাল বুলি শলাগিলে। ৫৭ ॥

চামধৰাত গড়।—পাচে আঘোণত মহাৰাজাৰ আজ্ঞায়ে তিনি জনা গোহাঞি প্ৰমুখ্যে সমস্তে সেনা চেচামুখে গড় দিয়া ৰহিলগৈ, মহাৰাজাও চামধৰাতে ৰহিল। এইমতে মাঘ গ'ল। বঙ্গালো ছেক-কমল প্ৰমুখ্যে হাজো পৰ্ব্বত জুৰি আছে। পাচে আহোমে পৰ্ব্বতক বেৰি গড় দিলেগৈ। আৰ দক্ষিণে বা যত নাৱ আছিল, তাক ভাণ্ডাৰী গোহাঞি প্ৰমুখ্যে লোহিতে গৈ ভেটিলে। ৫৮ ॥

বঙ্গালৰ পলায়ন।—বাইৰো ধৰ্ম্মৰাজা পূবে-উত্তৰে তিনিজনা গোহাঞি প্ৰমুখ্যে ৰহি আছে। বঙ্গালো ভাগিবাক সাজু হৈল। তেবে সেই সময়তে লেচাম-চিৰিঙ্গে তিনিজনা গোহাঞিকো ঘালি-বচন বুলিলে, "বঙ্গাল যে ভাগে

তোমালোকে নধৰ কিয়?” এই বুলি লোকসকলোকো কোবাই যুদ্ধক সমুখে পৰ্ব্বতত তুলি দিলে বঙ্গালক কাটিবাক প্ৰতি। বঙ্গালো সাজু হুই আছে। পাচে মনত দুখে তিনিজনা গোহাঞি আনো সকল আহোম পৰ্ব্বতত উঠি যাওঁতে বঙ্গালে ঘোঁৰা মেলি যাকে যৈতে পালে তৈতে কাটিলে। থক্‌বক্ বুঢ়াগোহাঞি পৰিল। নাৰ-নাৰৰা, আহিলা-পাতি, যত হিলৈ, সকলে পৰিল। যত লোক পৰিল তাৰ সীমা নাই আৰু হস্তী পৰিল ৮০ কুৰি। কেঁৰা গোহাঞিয়ে থানুৱা কনাই হাতীক ধৰিলে। পাচে তাক আচাৰ মাৰি পেলাই নগৰক আহিল। পাচে যুদ্ধ হাৰি পুনৰ্ব্বাৰ কাজলীত ৰহিলহি, শক ১৫৩৯। ৫৯ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।—পাচে ৮ৰে খাম্প্ৰুত বৰগোহাঁই তিপাম ৰাজাক লোহাৰ ডিঙ্গৰা ভৰাই আনিলে খঙ্গি, ওপৰে পিকদান ধৰি আহিল। লাঙ্গু নেওগক মূৰত কোবাই মাৰিলে। লেচাম-চিৰিং, লালুক-ফুকন, লাহন, তিনিকো কাঁইটেৰে চেপি মাৰিলে চিনাতলিত। আৰু উত্তৰকোলৰ ভূঞা, মৰঙ্গিৰ হাজৰিকিয়া, শইকীয়া, এইসকলক যাক পালে সবাকে মাৰিলে। সেই সময়ত লাঙ্গিক বৰফুকন নাম দি কাজলীলৈ পঠালে। সেই সময়ৰ পৰাহে বৰফুকন নাম হল। ৬০ ॥

সন্ধিৰ যত্ন।—পাচে মহাৰাজা গড়গ্ৰামক আহিল। সেই বেলা দ্বাৰিকাত পাট ললে। তাত পাচে ছেক-কমলৰ আগত বিৰু-কাজিয়ে বোলে, “নবাবৰ আজ্ঞা হলে আচামক মিল-প্ৰীতি কৰাই হস্তীদন্ত, আগৰ কাষ্ঠ অনাই দিব পাৰোঁ।” নবাবেও ভাল বুলি শলাগিলে। বিৰু-কাজি আছিল আগিয়া-ঠুটিত, আমাৰ লাঙ্গি ফুকন আছিল কাজলীত। পাচে বিৰু-কাজিয়ে আগ-চকী অশ্বক্ৰান্তলৈ আহি লাঙ্গি ফুকনৰ ঠাইলৈ প্ৰীতিৰ কাৰণ কৈ পঠালে আমাৰ চকীয়ালতকৈ। ৬১ ॥

বিৰু-কাজি বন্দী।—পাচে ফুকনেও এই কথা ৮ত জনালত ধৰাদ্ধৰ কটকীক পঠাই বোলে, “ফুকনেও তাক উপাই কৰি কাজলীলৈকে অনাব।” পাচে ফুকনৰ আজ্ঞায়ে ধৰাদ্ধৰে সত্য-শপত কৰি কাজিক উপাই মন্ত্ৰণাৰ দ্বাৰায়ে নাৱত তুলি আনিলে। পাচে কাজিয়ে উমানন্দৰ সেইখানিতে বুলিলে, “ধৰাদ্ধৰ, দেখ, মোৰ কমৰত দুই তৰোৱাল আছে, তোৰ নাৱৰ দুই বাৰৰ মনুষ্য খৰাপ কৰিলোঁহতে, যাতো তএো ব্ৰাহ্মণ আৰু পুৰোহিতো, দুয়ো ব্ৰাহ্মণৰ কোনোখান হয় বুলিহে হাত জপাই ৰহিলোঁ। মোৰ কপালে

যিখান হই সেইহে।" পাচে কাজলী পালেহি। ফুকনে কথাবাৰ্ত্তা হৈ বোলে, "ভাল, কাজি যে আহিছে ৬ক সেৱা কৰি আঁহকগৈ। এই বুলি মন্ত্ৰণা কৰি গড়গ্ৰামলৈ পঠালে। পাচে ধনাদ্ধৰে নি ৬ৰাজাক হুজুৰ কৰিলে। ৬এ বোলে, "কাজি এখন থাকক, মোকে বঙ্গালকে মিলাব নোৱাৰে মানে।" এই বুলি বাঘচোৰাত ঘৰ-দুৱাৰ সাজি দি ৰাখিলে, যাবলৈ নাপালে, শক ১৫৪০, মাস জৈষ্ঠ। ৬২ ॥

তিনি কুঁৱৰীৰ মৰণ।—তাত পাচে পাৎসাৰ ভাই মীৰ্জা-নাথন দক্ষিণকোল পাৰ হৈ ধৰ্ম্মনাৰাণক ধৰিলেগৈ, তেনে ৰাজা পলাই এৰাল। তিনিজনা কুঁৱৰী হাতীৰ ওপৰত গুলী লাগি পৰিল। পাচে আহোমে খেদি গৈ যুদ্ধ দিলে, তেৱে মীৰ্জা-নাথন ভঙ্গ খাই পলাল। হাড়িমহিয়ে একলে খেদি গৈবা পৰিল। ৬৩ ॥

সত্ৰাজিতৰ আক্ৰমণ।—পাচে সেই সময়তে মানোগোবিন্দেও আহোমৰ লগ লৈয়া কৰৈবাৰী সীমা কৰি দখিণকোলে ৰাজা হ'ল। বঙ্গালো দখিণকোলে পাৰ হুইবাকো নোৱাৰে, তাৰ লগে মহাৰাজা ২০০০ কাণ্ডী দিয়া যিহেতু আছে। সত্ৰাজিতে লোক তুলি মামোক মাৰোঁগৈ বুলি আহিল, আহোমৰ কাৰণে নোৱাৰে। সত্ৰাজিতৰ ভতিজাক ইন্দ্ৰনাৰাণ পৰিল আৰু ভৱানীৰায় পৰিল। এইমতে উত্তৰে দক্ষিণে বনে লুকাই কড়াই মাৰে, দেখাই দ্বন্দ নকৰে, সত্ৰাজিতে দুৱাৰলৈ আহি আছে দণ্ডে হাত ভাগে। ৬৪ ॥

শৰণাগত সত্ৰাজিত।—পাচে সত্ৰাজিতে কিছু কৰিব নোৱাৰি মহা-ৰাজাক বাপ নিকি আৰ্জীস কৰি পঠালে উমৰ কানাই দুই মুদ্দৈত কৰি মহা-ৰাজাৰ ঠাইক লাগি। লাহৰি, পামৰু, তাৰ, মুক্তা, প্ৰবাল, আনো বাখৰ সকল দি পঠালে। আৰু পত্ৰত লেখিলে, "মহাৰাজৰ বেটা হৈলোঁ, ৬ৰাজা যদি বেটা বোলে বেটা, নফৰ বোলে নফৰ। মঞি যেমতে দুৱাৰত ৰহো তেমত কৰিব।" ৬৫ ॥

সত্ৰাজিতৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি গুণিগণ-গণনীয়-পৰমপবিত্ৰ-যশোৰাশিমণ্ডিত-

দিগাদিগন্তবাদাৰি-পটলোৎপাটিল-শ্ৰীশ্ৰীমহাৰাজা-প্ৰচণ্ডপ্ৰতাপেষু—

দোয়াসসালাম লেখনং কাৰ্য্যাঞ্চাগে তোমাৰ কুশল হামেচা চাহো ফেৰ হামাৰে মিয়াৰ খোৰ হোএগা আৰ তুমি এতবাৰ নগুজাস্ত

ও আমাৰে ৰোখ চোৰো খহোএ শ্ৰীশ্ৰীযুত খুৰমল্লুক ৺৺স্বৰে ৺ৰ চৰণত দৰগাতে মই সড়সোড় দেহঙ্গা তোমাৰি খেজমতেত চাকৰি দৌড় কৰোহো অতএব ফিলজিমিল্লা ৰায়তেৰ খোচ হানিক হোৱে। মিন্‌জুম্লা ৰায়তেৰ খোচ হানিক হোএ আৰ অনিকালেখানাভিহে পৰং উমৰ কানাই কহিবেক হাঁজিৰ আপোনে কাজ গুজায় হাফিদ্দক্কাজ হান. ইতি জিসকাজ। শক ১৫৪১, ফাগুন ১২।

সন্দেশ—দোলচা ২০ কুৰি, লাহৰি ২০ কুৰি, পাসৰু ১৩ খন, চিটি ৫০ খন, টাৰ ৪০ কুৰি, পোৱাস ২০ ধাৰ, লং ২ মোণ, জাইফল ১ মোণ, সফেদ কাঠ ৪ সেৰ, লাল ২ সেৰ, সত্ৰাজিতৰ পত্ৰ লেখা। ৬৬ ॥

মহাৰাজৰ মিত্ৰতা।—পত্ৰ শুনি ৺দেৱে বুলিলে, "ভাল, মোক সি বাপ বুলিলে মইও বেটা বুলিলোঁ। পুত্ৰ হলে পিতৃৰ বচন কৰিব লাগে।" এই বুলি কমললোচন কটকীত কৰি সোণৰ নালীয়েৰে ৰূপৰ জৰা, তাৰ ভিতৰত উত্তম জল দিয়া পঠালে আৰু উত্তম চাউল, লোণ দিয়া পঠালে। মহাৰাজা বোলে, "পুত্ৰ হলে মাতৃৰ স্তন খাব লাগে; এই পানীয়ে জানিবা স্তন। তাৰ দেশত যিহেতু লোণ চাউল খালে হাৰাম নকৰে হেন শুনিছোঁ।" পাচে সত্ৰাজিতেও মহাৰাজাকো সাতসেৰা কৰি জৰাতে পানীকো, চাউলকো লোণকো খালে। আৰু পাটি কাপোৰ, চিকণ কাপোৰ, ঝালুক, আগৰ কাঠ তাক প্ৰতি দিলে তাৰ মাইদেসকললৈ আইকুঁৱৰীৰ নামে আহোম মেখেলাৰে এক যোৰ কাপোৰ দিলে। মহাৰাজাৰ আজ্ঞা প্ৰাণটাঙ্কিও কৰিছে, এইমতে কতোদিন মিত্ৰৰতীতে আছিল। সেই সময়তে ভেলাইক দুৱাৰলৈ পাঞ্চিলে তেবেসে হাটি-বাটি হ'ল। জাতো সত্ৰাজিতে হাটি-বাটিৰ কথা কলে কটকীৰো আয়াযাত হ'ল। ৬৭ ॥

ঢকাৰ কটকীৰ আগমন।—তাত পাচে ঢকাৰ নবাবৰ অনুমতিয়ে হৰিবলছায় সোণাৰি মুদৈক বোলে, "ঢকাৰ নবাবেৰে ৺এ একলাস পৃত কৰাইবা" বুলি, বাজিত-খাঁকে গোপালকে সোণাৰি মুদৈৰ লগত পত্ৰ-সন্দেশ দি পঠাই দিলে, টাৰ প্ৰৱাল, সোণাৰ মলমকৰা পীৰা ১খন। পাচে সোণাৰি মুদৈয়ে বঙ্গালৰ কটকীক কুৰুৱাত থৈ কাজলীত বৰফুকনত জনালেগৈ। সত্ৰাজিতে সজাতিত কৰি বৰফুকনলৈ কৈ পঠালে, বোলে, "ঢকাৰ নবাবৰ কটকী আহিলে তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিগোটা কেমনে ৰহিব। ঢকাৰ নবাবৰ কটকী যেমনে আহিব নাপাই তেমনখান কৰিব।" পাচে ফুকনে সজাতিকে ফুকনৰ ভায়েক

লেচাম ডেকাক দুইতকৈ ৺লৈ কৈ পঠালে. বোলে, "সোণাৰি মুদৈয়ে ঢকাত বঙ্গালৰ আগত আমাৰ সকলে সম্ভেদ কথা কৈ ৺ৰে প্ৰীতি কৰাব পাৰেঁ।" এই বুলি উকিল-পত্ৰ আনিছে। ৺ৰ বচন হলেহে আনিব পাই।" ৬৮ ॥

মুদৈৰ মৰণ ।—পাচে এই কথা শুনি ৺এ বোলে, "সি ব্যপাৰি, ব্যপাৰৰ কাম কৰিব। মোৰ সম্ভেদ কথা কৈ কেমনে উকিল-পত্ৰ আনিছে ?" এই বুলি ৺এ সোণাৰি মুদৈক, জয়হৰি মুদৈক, নৰহৰি মুদৈক, এই তিনিক কুৰুৱাতে কাটি পটুৱাৰ ভূৰ বান্ধি উটাই পঠালে; আৰু পাইকো কাটিলে দুকুৰি ৪০। কুৰুৱাৰ পৰা বঙ্গালৰ কটকীক ওলটাই পঠালে। ৬৯ ॥

সত্ৰাজিতলৈ কটকী।—তাত পাচে কলীয়া কটকীক সত্ৰাজিতৰ ঠাইক পঠাইছিলে। পাচে কটকীৰ বস্ত্ৰ চোৰে নিলে, এই কথা সত্ৰাজিতে শুনি পিতলৰ কলহ ১ যোৰ, কাপোৰ ১ যোৰ, ৰূপ ২০ সেৰ আৰু খাবৰ বস্তুজাত সহিতে দি পঠালে। নাৱবৈচাক কিছু নিদিলে। পাচে আহিলত নাৱ-বৈচায়ে মহাৰাজত গোচৰ দিলে, বোলে, "৺ৰ কটকী হৈ যে বঙ্গালত বস্তু খুজিব পাইনেকি ?" পাচে মহাৰাজা দায়ী ধৰি সুধিলত কটকীয়ে বোলে, "মোৰ বস্তুজাত চোৰে নিবৰ শুনি আপুনিহে দি পঠাইছে, মই খোজা নাই।" ৺এ বোলে, "এই কথাকে কোনে জানে ?" কটকীয়ে বোলে, "ভেলাইয়ে জানে, আগচকীয়ালে জানে।" ৭০ ॥

কটকীৰ কাৰ্য্য।—পাচে ভেলাইত লাঙ্গি ফুকনক সুধিব দিলে। কটকীকো ভণ্ডাৰী গোহাঁইক বন্দীকৈ থব দিলে। পাচে সাত কটকীৰ লগত বন্দীকৈ থলেনি। একদিনা মহাৰাজা পৰ্ব্বতৰ পৰা আহোঁতে হাতী-শালত দেখি সাতকো কাটিব দিলে। ভণ্ডাৰী গোহাঁয়ে যাতো সাতৰ লগত থলে, এতেকেহে সাতৰ লগত আঠকো কাটিবলৈ ডঁবিকা কাখৰলৈ নিলে। কলীয়া কটকীয়ে বোলে, "সাতোটাহে কাটিব দিছে, মই ইহঁতৰ লগৰ নহওঁ। মোক আন দাইতেহে বন্দী কৰিছে।" তথাপি নেৰোতে টকা যাচিলে, ধৰাদ্ধৰে টকা দি এৰাল। তাত পাচে লাঙ্গি ফুকনে সোধ-পোচ কৰি জনাই পঠালে, বোলে, "হই, সত্ৰাজিতে শুনি আপুনিহে দিলে।" ৭১ ॥

সত্ৰাজিতক ধৰিবৰ উপায়।—পাচে ৺দেৱে কটকীক আনিব দিলে। পাচে ভণ্ডাৰী গোহাঁয়ে কাটিবৰ কথা কলত ৺দেৱে বহু অসন্তোষ কৰিলে, গোহাঁইকো দায় ধৰি খঙ্গিলে। বৈচাৰ-বৰা শইকীয়াকো কাটিলে, চাও-

দাঙ্গকো কাটিলে। তদনন্তৰে বৰগুৰুৱে ৬/দেৱত কলে, "মোৰ মানুহ এটি আহি ভাটী দিকিৰ বাৰ্ত্তা কৈছেহি। আমাক যুদ্ধক প্ৰতি বঙ্গাল বিস্তৰ আহিছে।" এই কথা মহাৰাজা ভেলাইলৈ সুধি পঠালে। ভেলায়ে বোলে, "মোক স্বৰ্গদেৱে এই কথাৰ ওপৰে থৈছে, মই এই কথা জানিবৰ নাই। বৰগুৰুৱে কেনেকৈ কয় মই নাজানো।" পাচে স্বৰ্গদেৱে বোলে, "তোৰ যি কথা তাক কৰি, তই এই কথা কেনেকৈ কৰ?" এই দায় ধৰি বৰগুৰু কটকীক কনীলে। তাত পাচে সত্ৰাজিতে তাৰ বংশৰ দহেকীয়া পুতেকটিকে তাৰে ধাইকে মহাৰাজাক সেৱা কৰিবলৈ সজাতিৰ লগত পঠাই দিলে। পাচে স্বৰ্গদেৱে পৰ্ব্বতীয়া বৰগোহাঞিক তুলিব দিলে। গোহাঁয়ে বোলে, "জীয়া-পোক পঠাবৰ উচিত নহয়, কথা-বাৰ্ত্তাৰো পাত্ৰ নুই, লৰাও একো কথা নেজানে, ইহঁতৰে মই কি কথা হম?" এই বুলি নুতুলিলে। পাচে স্বৰ্গদেৱে বৰগোহাঁইক খঙ্গিলে, বুঢ়াগোহাঞিকে, বৰপাত্ৰকে তুলিব দিলে, পাচে স্বৰ্গদেৱেও তুলিলে। হস্তী এটা, ঘোৰা ২টা, টাৰ হাৰ, ৰূপ ২০০০, দি ৬/এ বিদায় দিলে। পাচত বৰগোহাঞিক খং কৰি ভাঙ্গিলে। তাত পাচে মহাৰাজা লাঙ্গি ফুকনক আজ্ঞা কৰিলে, বোলে, "যেনেকৈ পাৰ উপায় কৰি সত্ৰাজিতক ধৰি দিয়ক, ভেলাইৰে কথা হই।" পাচে লাঙ্গি ফুকনে ভেলাইক বুলিলে, তই যেনেকৈ পাৰ সত্ৰাজিতক যনা আমিয়েৰে কথা হবলৈ বুলি। যদি আহে আমালৈ বাৰ্ত্তা জনাবি। আমিও সাজু হই উমানন্দৰ বালিলৈকে যাম।" ৭২ ॥

উমানন্দত সত্ৰাজিতেৰে দেখা-দেখি।—পাচে ভেলাই গৈ বৰফুকনৰ আজ্ঞা সত্ৰাজিতত কলে, "ভাই নবাবেৰে দেখা-দেখি নওহও।" আৰু বুলিলে "যদি আহে আমিয়েৰে কথা-বাৰ্ত্তা হবলৈ, তেবে আমিও যাম উমানন্দৰ বালিলৈ, তেৱো আহিব তৈকে লাগি, এই বাৰ্ত্তা শীঘ্ৰে আমালৈ জানাবি।" সত্ৰাজিতে বোলে, "একদিনালৈ আমিও যাম।" এই কথা ভেলায়ে বৰফুকনলৈ জনাই পঠালে। পাচে বৰফুকনে কাজলীমুখীয়া যত ফুকন হাজৰিকীয়া সবাকে লগত লৈ উমানন্দৰ বালিত ৰহিলগৈ। সত্ৰাজিতেও তিনিকুৰি বাচৰুৱেৰে আহি দেখা-দেখি হ'ল।, বামলৈ নুঠিল আহোমে কোনোখান কৰে বুলি। বৰফুকনে সত্ৰাজিতলৈ সোণা এসেৰ, ফোনি ১০০ খান, থন্দা ৩০ খান কলীয়া পটীয়া ৪০, গাৰু ৭টা; সত্ৰাজিতে দিলে দলচা ২০ খন, লাহৰি ২০ খন, পামৰি ৪০ খান, চিট ৩খন, তাৰ ৪০ কুৰি, পোৱাল ২০ ধাৰ; শক ১৫৪১, মাস চৈত্ৰ। ৭৩ ॥

সত্ৰাজিতৰ ষড়যন্ত্ৰ ।—তাত পাচে কতো দিন অন্তৰে চন্দ্ৰনাৰাণ দুই তিৰি এৰি পলাই গ'ল ঝাজিৰ পৰা। তাত পাচে মানোগোবিন্দৰ বেটা মধুনাৰাণক ধৰ্ম্মৰাজা এই দায় ধৰি গল মুচৰি মাৰিলে, বোলে, "তোক ৰাজ্য পাতিব দিলোঁ, তুই স্বতন্ত্ৰ হবি কিয়?" পাচে পুত্ৰৰ মৃত্যু শুনি কোনোখান কৰে বুলি লুকীৰপৰা নাহে। মানোগোবিন্দে মহাৰাজাৰ আজ্ঞায়ে কড়েবাৰী পৰ্য্যন্ত ৰাজ্য খাই আছে। মহাৰাজাও মানোগোবিন্দক মাতি পঠায়, তথাপি নাহে। মানোগোবিন্দয়ে মহাৰাজাত হাবামখোৰ হৈল, তাক সত্ৰাজিতেও জানিলে। পাচে সত্ৰাজিতে কাকীত কৰি পত্ৰ দি পঠালে, "মহাৰাজাদেৱে যদি মোক আজ্ঞা কৰে মই মানোগোবিন্দক ধৰি নাৱৰ গুড়া-পীৰিত বান্ধি দি পঠাম। ৭৪ ॥

সত্ৰাজিতৰ বিশ্বাসঘাতকতা ।—পাচে স্বৰ্গদেৱে এই কথা শুনি ৰত্ন-কন্দলী, সোণবৰৰি, কোদহ, এই তিনিক শীঘ্ৰ কৰি পঠালে, বোলে, "মানোক পালেহে তহঁত আহিবি।" তদনন্তৰে সত্ৰাজিতে পশ্চিমে মানোক বেঢ়িলে, পূবে আহোমে বেৰিলে। পাচে মানো ভাগি বঙ্গাললৈ গল। সত্ৰাজিতে মানোগোবিন্দক ধৰি ঢকালৈ দি পঠালে। আহোমক নিদিলে আব্দুল-ইচ্-লামক দৰে। পাৎসাৰ ঠাই মোক দুৰিয়া কৰিব বুলি ইকথা মনতে থাকিল। তদন্তৰে স্বৰ্গদেৱে শুনিলে, ধৰ্ম্মৰাজত জগৰ লগাবৰ কাৰণেহে লাঙ্গি ফুকনে মানোগোবিন্দক লুকীলৈ পঠালে। সত্ৰাজিতকো ধৰি আনিব পাৰিলেহতে, কিন্তু মিত্ৰৰ কাৰণেহে নধৰিলে। আৰু ঢকাৰ নবাবেও সোণকোহৰ মুখত হানি-বানি কৰোঁ বুলি বিস্তৰ বস্তু-ভাত দি উকিল পঠাইছিল। পাচে ৬ দেৱে শুনি বোলে, "এনে কথাৰে যে কনিকী আহিল ফুকনে ইকথা নকৈ আন কথা কিয় কব?" এই কাৰণে লাঙ্গি ফুকন, পোৱালি লাঙ্গি-ডেকা, লেচাম-ডেকা তিনিতো ঝগৰ লাগিল। পাচে খাব নিদি কদৰ্থি তিনিকো মাৰিলে। ৭৫ ॥

ষষ্ঠ অধ্যায় ।

পাৎসাহী আমোলত কামৰূপৰ পৰগনা বিভাগ ।

কোঁচৰজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ ।—পাচে ছৈয়দ বাবকৰ হাজোৰ পৰা চামধৰালৈ খেদি গল, স্বৰ্গ মহাৰাজাৰ ঠাঁঠৈ তাৰে পৰা ধৰি নিলেক। তাত পাচে মীৰ্জা-বাকী আহি হাজোত ৰহিল। সি কতো দিন হাজোত আছিল।

পাচে তাক খেদি পেনাই বহৰন-বেগ হাজোত ৰহিল। তাত পাচে তাক খেদি নবাব আবদুল্লা-ইচলাম হাজোত ৰহিল। তাত পাচে স্বৰ্গমহাৰাজাৰ মোমাই তামুলী ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণক লগত দি আবদুল্লা-ইচলামক ধৰি নি গড়-গ্ৰামক পঠাই দিলেক, ঢেকেৰি ৰাজ্যক ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণক দিলেক। ৭৬ ॥

ছেখ-ইব্ৰাহিমৰ কড়োৰীৰ পৰগনা সংগঠন। —পূৰ্ব্বে কবিশিখৰক আদ্য কৰি বৰা-বুৰুক পাৎসাত বিদায় কৰি আহিল, লগতে ছেক-বিৰাহিম কড়োৰীক ৰাজ্য বিচাৰ কৰিবাক আহিল। ৰাজাৰ কালত গাওঁ মাত্ৰ আছিল, পৰগনা নাই। ছেক-বিৰাহিমে [illegible] বন্দী কৰিলেক। প্ৰথমে বিলায়ত কোঁচ হাজো লিখিলেক। তাৰ তলে চৰকাৰ কামৰূপ, চৰকাৰ ঢেকেৰি, চৰকাৰ দক্ষিণকূল, চৰকাৰ বাঙ্গালভূম, এহি চাৰি চৰকাৰ। ৭৭ ॥

কামৰূপ চৰকাৰৰ পৰগনা।—আৰে চৰকাৰ কামৰূপৰ তলে,—পৰগনে কোঁৱৰভাগ, পৰগনে পাতিদৰং, পৰগনে বনভাগ, পৰগনে বামা বনভাগৰে একেলগী, পৰগনে বৰদৰং, পৰগনে বাঁহবাৰী, পৰগনে সাতৰজীয়া, পৰগনে চৌৰাষীখাতা, পৰগনে কাচিমপুৰ, পৰগনে বৰভাগ, পৰগনে দেহোৰ, পৰগনে ক্ষেত্ৰীভাগ, পৰগনে বজালী, পৰগনে বাহেৰ-খাতা বজালী সহিতে একেলগী, পৰগনে বাঁউসী, পৰগনে বৰনগৰ, পৰগনে পাটিকটা বৰনগৰৰ সৈতে একেলগী, পৰগনে বৰপেটা, পৰগনে বেজিনী, পৰগনে ফুলগুৰি বেজিনী সহিতে একেলগী, পৰগনে বাস্কা, পৰগনে দিগজল।

কস্‌বে হাজো, কস্‌বে গুৱাহাটী, বিকাব-মোহল, পেছ্‌কছ, পানদৰিবাৰী বৰগ-মোহল, পুস্বা-মোহল, গুদৰা উমানন্দ, হেমা-মোহল, মাকি-মোহল, চেতল-বাজি, ফৰোহৈয়াত, খেদা-হাৰী, আগাধুৰি, নিকাহী-মোহল, পাইকান-মোহল, কছাৰী মোহল, চুনিয়া-মোহল, কাৰখানা, এই দুকুৰি এক-মোহল। ৭৮ ॥

চৰকাৰ ঢেকেৰিৰ পৰগনা।—চৰকাৰ ঢেকেৰিৰ তলে,—পৰগনে খুটাঘাট, পৰগনে গুমা, পৰগনে পৰ্ব্বতজোৱাৰ, পৰগনে কস্‌বে ধুবুৰি, পৰগনে জামিৰা, পৰগনে টীৰিয়া, পৰগনে ঘূৰলা, পৰগনে জলকৰ-মোহল, পৰগনে কস্‌বে ঘিলা, পৰগনে চাপগড়, পৰগনে ৰেছম-তাঁতী, পৰগনে কোঁকলাৰ, পৰগনে খুমাৰ, পৰগনে কাঠ-মোহল, পৰগনে কটোৱালী, পৰগনে ডিম্যালী-মোহল, পৰগনে ধামাদি-মোহল, পৰগনে চুলহট, পৰগনে দস্তক-মোহল, মুঠত উনৈশখন মোহল। ৭৯ ॥

চৰকাৰ দক্ষিণকূলৰ পৰগনা ।—চৰকাৰ দক্ষিণকূলৰ তলে,—পৰগনে সান্তোৰ, আৰ তলে পাঁচ তপা,—তপে বগৰিবাৰী, তপে চামুৰীয়া, তপে বেকেলী, তপে হালজাল ওজাখেলি, তপে তিসিমপুৰ। পৰগনে পাণ্ডু, ইয়াৰ তলে সাত তপা,—তপে বঙ্গেশ্বৰ, তপে মঝিয়লি, তপে ছয়নীয়া, তপে বেলতলা, তপে ভড়ুৱা কটা...... । পৰগনে ডুমুৰীয়া, পৰগনে বাড়ন্তী, পৰগনে মেছপাৰা, পৰগনে কালুম-সুৰাপাৰা, পৰগনে কড়ৈবাৰী, পৰগনে পুষ্যাতলে, পৰগনে গাড়ো-মহল, পৰগনে গোড়কাটী । ৮০ ॥

চৰকাৰ বঙ্গালভূমৰ পৰগনা ।—চৰকাৰ বঙ্গালভূমৰ তলে,—পৰগনে বাহেৰবন্ধ, পৰগনে ভিতৰবন্ধ, পৰগনে গয়-বাৰী, পৰগনে চকীবৰেতলা, চান্দিযানি। এই চাৰিও চৰকাৰ মিলি ৭৫ মোহল। ৮১ ॥

পৰগনা নামৰ অৰ্থ।—ছেক-বিবাহিমে হুজুৰৰ পৰা আহি মলুক বিচাৰ কৰি পৰগনা বন্দী কৰিলেক ।

বাঁহবাৰী—আৰ একচাক ৰঙ্গাবাঁহ পাঁচ-ছয় হাত গাঠি ৰাজাৰ ৰক্ষা থাকে; এই কাৰণ পৰগনাৰ নাম বাঁহবাৰী।

পাতি দৰং—ৰাজ্যত ৰঙ্গৰ বাবে যি খৰচ হৈছিল, এই কাৰণে দৰং নাম হল।

কোৱৰভাগ—কোঁৱৰসকলে যিখন খাইছিল মানে কোঁৱৰভাগ নাম হল।

দৰং পৰগনা—আনো পৰগনাৰ দুখন এখন গাওঁ দৰঙ্গৰো গাওঁ উলিয়াই পাতি-দৰং পৰগনা কৰিলেক।

কছাৰী-মোহল—যি ঠাইত কছাৰী আছিল মানে কছাৰী-মোহল হল।

চুটিয়া-মোহল—যি ঠাইত চুটিয়া আছিল মানে চুটিয়া-মোহল নাম হল ।

বনভাগ—বনুৱা কোঁৱৰে খাইছিল মানে বনভাগ হল।

চৌৰাহী-খাতা—ৰজাৰ খাত য'ত য'ত আছিল মানে চৌৰাহী-খাতা পৰগনা হল।

বৰভাগ—বৰুৱাসকলে যি খাইছিল মানে বৰভাগ হল।

দেহোৰ—দেৱালয় আছিল মানে দেহোৰ হ'ল।

খেত্রিভাগ—ৰজাৰ চাকৰ খেত্রি-চিপাই যি খন খাইছিল মানে সকলে পৰগনে খেত্রিভাগ হল।

বজালী—বজালীয়া কোঁৱৰে খাইছিল মানে পৰগনে বজালী হল।

বাহেৰ-খাতা—কোঁৱৰা-কুঁৱৰীৰ খাত মানে পৰগনে বাহেৰ-খাতা হল।

ফুলগুৰি—এক গাছ কনক-চম্পাফুল আছিল, ৰাজহৰ ৰক্ষা থাকে এই কাৰণ পৰগনে ফুলগুৰি হল।

বাঁউসী—ৰাজমাও খাইছিল যেন পৰগনে বাঁউসী।

বেজিনী—কুঁৱৰীৰ নখ-কটা বেজিনী যিখনত আছিল মানে পৰগনে বেজিনী হল। ৮২ ॥

গুৱাহাটীত মীৰ্জা-জাহিনা।—তদনন্তৰে ৰাজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণে ৰাজ্য ভোগ কৰিছিল। বঙ্গালৰ চুভা মীৰ্জা-জাহিনা আহি বাৰেপইতাত যুদ্ধ হল। বঙ্গাল ঢেকেৰি অনেক ঠাঁঠ পৰিল। পাচে মীৰ্জা-জাহিনা চামধৰা পৰ্য্যন্ত খেদি গল। স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ঠাঁঠ বলে নোৱাৰি ফিৰি গুৱাহাটীত আহি ৰহিল। পাচে আহ্লায়াৰ-খাঁ নবাব কৰি ভাঠীয়াই গ'ল। ৮৩ ॥

সপ্তম আধ্যা।

অসম বঙ্গালৰ ৰণ।

গাভৰুৰায়ৰ শৰণাপন্ন।—পাচে ৶দেৱে অভয়পুৰীয়া নেওগ গোহাঁইক বৰফুকন পাতি পঠালে। মামোৰা ল'ৰা, তিৰোতা, বন্দী-বেটী যি আছিল জাখালিয়ৈ তুলি নিলে। তাত পাচে গাভৰুৰায়ে চন্দ্ৰনাৰাণ খানায়েৰে দ্বন্দ কৰি নেওগ ফুকনলৈ কৈ পঠালে বোলে, "স্বৰ্গমহাৰাজৰ পাৰত শৰণে পশিলোঁ। মই পূৰ্ব্বে থপা ঘৰ, খানাযে মোক বঙ্গালক ধৰি দিযে, লোকজন

দি ৰক্ষা কৰা।" এই কথা ৺দেৱত কৈ তাক নির্ভয় দিলে। ৰূপ দিলে ২০০০, সুবর্ণৰ নীৰ হাৰ কড়িয়া ১ যোৰ, ৰূপৰ বাটী ১টা, জৰা ১টা, কাঁহি ১ খন, কাপৰ ৫০ যোৰ, দলিচা ৪খন। তাকে পাই দখিণকোলৰ চেকেৰি লগত লৈ কড়েবাৰীৰ পৰা ১৫৪২ শকত বঙ্গালক খেদি ৰাঙ্গ ললেগৈ। বঙ্গালৰ দুই-চাৰি মানুহ কাটে। এই কথা সত্ৰাজিতে কৈ পঠালে, বোলে, "৺ৰ লোকে চেকেৰিৰ লগ লৈ আমাৰ দুই-চাৰি মানুহ কাটে। ৺দেৱতাই শুনি বোলে, "চেকেৰিয়ে কেনেকৈ কাটে মই কি জানোঁ"। এই এক কথা। ৮৪॥

বঙ্গালৰ লগত কাজিয়া।—সেইবেলা চেকেৰিৰ হৰিকেশ বৰুৱা বঙ্গালৰ পৰা পলাই দৰঙ্গলৈ আহিল। তাক আব্দুল-ইচ্লাম নবাবে ৺দেৱলৈ খুজি পঠালে, বোলে, "মোৰ হৰিকেশত পাঞ্চ শত টকা পাব লাগে। স্বর্গ-দেৱ ৰাজা দি পঠাওক। তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিৰ এহিসে কাৰণ।" পাচে মহাৰাজা হৰিকেশক শৰণাগত বুলি নিদিলে। কন্দলৰ বীর্য এই এক কথা হল। সেই সময়ত বঙ্গালৰ পছমৰা চেঙ্গল এটা মানতা পাৰ হৈ আমাৰ পানীত সোমালহি। বঙ্গালে আমাৰ চকীয়ালত খুজি নেপাই চকীৰ পৰা মানুহ দুটা ধৰি নি জিহ্বা কাটিলে; অনেক লাঞ্চনা কৰি মাৰিলে। আমাৰো চকীয়ালে ধৰি-পাত অনা বঙ্গালক জুমি জুমি কাটিয়ালে। আৰে পৰা বঙ্গালৰে আহোমৰে প্ৰীতি ভাগিল। এই এক কথা কন্দলৰ বীর্য। পাচে বঙ্গালৰ চেখ-ফৰিদ নবাব, ফটাই মামুদ, এই দুই বড়লীয়াই উজাই খেদি আহিল হৰি-কেশৰক ধৰিবাক প্ৰতি। পাচে কলঙ্গু সন্দিকৈয়ে আগভেটি কণ্ডিয়াই খেদিলেহি। পাচে বঙ্গালেও কিছু কৰিব নোৱাৰি দখিণকোলসৈ পাৰ হৈ অসুৰ-আলিৰ পৰা আচামৰ মানুহ তিনিটা ধৰি নিলে। তাৰে দুটা হাতোত কাটি শালত দিলে, এটা কুকুৰে খুৱালে, শক ১৫৫৭। ৮৫॥

বঙ্গাল বন্দী।—তেবেসে খাংলাই চেটিয়াই দিমিহাত বঙ্গালৰ গড় মাৰিলে। ঘোঁৰা পালে ৯টা, তৰোৱাল ১৪ খন। তাত পাচে হৰিডেকাই চামুৰিয়াৰ গড় মাৰিলে। কম-খাঁ মোগল পৰিল, ঘোঁৰা পালে ৩টা, হিলৈ ১৭ টা, তৰোৱাল ৪০ খন, আৰু বন্দীতো যি বঙ্গাল আছিল সিও পাৰ হৈ উত্তৰ-কোললৈ গ'ল। সেইবেলা জেঠ মাহত চন্দ্ৰনাৰাণ মৰিল। খাংলাই চেটিয়াই সোন্দাত গড় দিলে। সেই গড়ত আহোম ১৪০০০ হেজাৰ লোক দিলে। আৰু ধৰ্ম্ম ৰাজাৰ চেকেৰি বৰকাঠ বৰুৱা সমে সোন্দাৰ গড় মাৰিলেগৈ। বঙ্গালো চেখ-ফৰিদ, হৰিৰাম-ৰায়, বৰদেউনীয়াৰ জয়সিংহ কোঁৱৰ, এই তিনি

সমুখে যুঁজে। ভাদ্ৰত যৱন ভঙ্গ হল, হৰিৰাম-বৰুৱাত কাণ্ড লাগিল, আহোমে খেদি তিনি পৰৰ বাট কাটিলে। চেখ-ফৰিদক, জয়সিংহ বাইক নাকাটি আনিলে। ঘোঁৰা পালে ১৪০, মৰিল ১২০, পিতলৰ কামানন ১ টা, তুৰকি হিলৈ ২৪০, বাৰু ১২০, তৰোৱাল ৪৪০, ভাদ্ৰমাস, শনিবাৰে ২০ দিন যাওঁতে। ৮৬ ॥

যুদ্ধ আৰু আহোমৰ জয়।—তাত পাচে শৰাইঘাটিৰ খানা ললেহি। অশ্বক্লান্তৰ আগচকীত আছিল বিৰাম-খাঁ, শৰাইত খোচাল-বেগ, পাণ্ডুত ইয়াৰ-কুলি, সাত্ৰজিত মাজালিৰ বালিত আছিল। পাচে শৰাইঘাটিৰ চকীমানে মাৰিলে। পাচে খোচাল-বেগ পৰিল। পাচে আহোমে কাজলী এৰি শৰাই-ঘাটিত গড় দিলে। লাননাখৰু, ডেকা, দুৱৰা, এই দুই পাণ্ডুৰ গড়ত আছিল। সত্ৰাজিত আদি কৰি যত বঙ্গাল পাণ্ডুত আছিল তাক এৰি আগিয়াঠুঠিত মাজালিলৈ গ'ল। সবাৰো উপৰি আব্দুল-ইচ্‌লাম নবাব, মুহুদি নবাব, দুই ভাগি হাজোত আছিল। ধৰ্ম্মৰাজা সনে খাংলাই চেটিয়াৰো তৈতে গড়, পাণ্ডু-শৰাইঘাটি আহোমে ললে, পাণ্ডুত পিতলৰ হিলৈ এটা পালে। পাচে বঙ্গালে নাৱে-তৰে উলটি যুদ্ধ দিলে। আহোমে চাপি নধৰে, কাখৰৰ পৰা কাণ্ড-গুলী মাৰে মাত্ৰ, বঙ্গালে মাজে উজাই জুৰীয়া পৰ্ব্বত পালেহি। সেই বেলা হাবুং চেটিয়া, বৰুৱা চেটিয়া নাৱতে থাকি নাৱ মেলিবাকো নোৱাৰিলে। দিহিঙ্গীয়া গলনপিক পলাল। আনো নাৱ কাখৰক চপাই মানুহ উঠিল, বঙ্গালে নাৱ তিনিখন পাই নিলে। আনো নাৱ পাওঁতো নভৈল। বানৰ পৰা কাণ্ড-গুলী মাৰোঁতে বঙ্গাল উলটি গ'ল। সেইবেলা অভয়পুৰীয়া নেওগ বৰফুকন আমবাজুৰীৰ বৰশিলত উঠিলগৈ। বঙ্গালে দেখি গুলী মাৰিলে, মুখত গুলী পৰি মৰিল, মাস আশ্বিন, শুক্ৰবাৰে, ১৫৫৮ শকত। ৮৭ ॥

অভয়পুৰীয়াৰ পলায়ন।—পাচে সকলো আলচি লাননাখৰুক বৰফুকন পাতিলে। লোকজনক চলাবৰ নিমিত্তে। আৰু সৰুচকুৱা বৰগোহাঁইয়েও কাজলীৰ লোকজনক দণ্ড কৰি সবাকে লগাই দিলে। এইমতে দুয়ো লোক-জনক চলাইছিল। পাচে ফুকন, ৰাজখোৱা, সকলেও মহাৰাজাৰ চৰণলৈ জনালত সকলৰো কথা ৰাখি লাননাখৰুক ফুকন নাম দিলে। পাচে বঙ্গালে আগিয়াঠুঠিত থাকিল তিনি দিন। পাচে তাৰ পৰা হোঁচকি তৰে যুদ্ধ দিলে। দুয়ো ভিতিৰ লোকৰ যুদ্ধ সমান হল। তথাপি অহোমৰ গড় তুলিব নোৱাৰিলে। কলঞ্চু সন্দিকৈ পৰিল, চাৰিঙ্গীয়া ফুকনৰ ভায়েকৰ গলত কাণ্ড লাগি মৰিল,

লেচামদাং তামূলী গুলী লাগি এৰাল, মীৰ, সত্ৰাজিত তাতে থাকিল। তাত পাচে বঙ্গালে বাৰখান গোৰাপ-নাৱ আগ কৰি নাৱে যুদ্ধ দিলে। আহোমৰো সমস্ত লোকে দিন দিন নাৱে-তৰে প্ৰধান যুদ্ধ কৰিছে। পাচে কাণ্ড-গুলীও চুকাল, কতো বেলি অন্তৰে ৰহিব নোৱাৰি অভয়পুৰীয়াৰ নাৱ-মানুহ যুদ্ধ এৰি পলাল। তাকে দেখি আনো নাৱ এৰি পালাল। পাচে বঙ্গালে পাই পেটকটা হিলৈ ১টা, নাৱ ১০ খন নিলে। এইমতে একমাস যুদ্ধে কাৰো ভঙ্গ জয় নাই। কতো কতো আহোমে জুমি জুমি বঙ্গালৰ খৰি কাটি মূৰ আনিলো বুলি বটা ননায়। এই যুজৰ বেৱস্থা ৮দেৱে শুনি সকলোকো খঙ্গি লিকচোৱানৰ বৰুৱাক পঠালে। যি অভয়পুৰীয়া পলাল তাৰ শইকীয়া-বোৰক কাটি মূৰ আনিব দিলে, আৰু নাৱে-তৰে ধৰিব দিলে। উপৰি নৈকেলা হাৰি-চাওদাং দিলে। ৮৮ ॥

মাজুলীৰ বালিত বঙ্গাল।—পাচে নাৱে টিংচু সন্দিকৈ, অভয়পুৰীয়া, শলগুৰীয়া, সকলোৱে যুগুতি হৈ প্ৰভাতে নাৱে-তৰে চাপি যুদ্ধ ধৰিলে। বঙ্গালেও সচকিত হৈয়া ভাগি পলাল, মাজুলী বালিত পৰিল, আহোমে নাৱে-তৰে খেদি নি যাকে পালে তাকে কাটিলে। কত আহোমে নাৱেৰে খেদি ওচৰ পাইগৈ, বঙ্গালো এৰাব নোৱাৰি নিৰ, লাহৰি, পানৰি, দলচা, এইসকল পানীত পেলাই এৰাই যায়। তাকো বঙ্গালে কাটিবাক ডৰে আহোমে নধৰে। কতোটায়ে যদি লবলৈ চাই তাতো আগ হুয়া বঙ্গালে পলাই যায় মাজালী বালিত পৰিল। সত্ৰাজিত ৰাজা, ইয়াৰকুলি, এই দুয়ো পলাই গল। আৰ সাত দিন আগে সত্ৰাজিতেৰে দ্বন্দ কৰি মীৰ হাজোক গল। গোৰাপ-নাৱ ৭ খন পৰিল, বাচৰু ৩০, বৰহিলৈ ১০০, তুবকি ৫০০, তৰোৱাল ৩০০, বৰছা ১০০, জামদাৰ ৪৪, খণ্ডৰা ৪০, নাৱৰ কোঙ্কোৱা ৪টা। এইমতে সমস্তে পলাই গ'ল। সেই সময়তে ঢকাৰ পৰা চেৰ-খাঁয়ে মীৰাৰচান্দে ৮০ বাচৰু নাৱেৰে বগৰিবাৰী পালেহি। তাক পাইহে সত্ৰাজিত, ইয়াৰকুলি এৰাল, লান্মাখৰু চেটিয়া পাণ্ডুত বৰফুকন হৈ থাকিল। ৮৯ ॥

হাজোত যুদ্ধ।—পাচে সমস্তে বৰুৱা গৈয়া, হাজোক বেঢ়ি গড় দিলেগৈ। বঙ্গালেও গড় সাঙ্গ নোহঁওতেই হস্তী আগ কৰি টিংচু সন্দিকৈৰ গড়ত ধৰিলেহি, ছয় দণ্ড মানে যুদ্ধ হ'ল। পাচে যুদ্ধত আব্দুল-ইচ্‌লাম নবাবত কাণ্ড লাগিল, মুহুদি নবাবৰ ঘা হ'ল, আৰু হস্তীৰ কম্পালত গুলী লাগিলত হস্তী উলটি পলাল। হস্তীৰ ভঙ্গে বঙ্গালো পলাল; ঘোঁৰা পৰিল ৯টা। তেবে বঙ্গালে আপোনাৰ গড়ত ভঙ্গ হুয়া ৰহিল, আচামেও বঙ্গালক বেঢ়ি গড় দিলেগৈ। বঙ্গালে

ওলাই যুদ্ধ নিদিলে. পাচে এবাৰ নোৱাৰি কাকুতি কৰি বাৰ্ত্তা মাগে. বোলে. "আমি যুদ্ধ এৰিলোঁ ; তোমৰা ধৰ্ম্মপথলৈ চাই এৰি দিয়া, আমাৰ দেশলৈ যাওঁ।" তথাপি বৰফুকনে নেৰিলে. মহাৰাজাক ভয়ে। এইমতে এক মাহ হ'ল। বঙ্গালে খাইবাক নাপাই গড়ৰ ভিতৰতে শুখাই মৰে। ৯০ ॥

হাজোত বঙ্গাল।—পাচে একোমতে নোৱাৰি মুহুদিয়ে গড়ৰ ওলাই লাননাথৰ বৰফুকনত ধৰিলহি। তাত পাচে আব্দুল-ইচলাম নবাবক প্ৰমুখ্যে মীৰ্জা-নাকৈ. মীৰ্জা-হুচন-চা. ৰাজা ফজুল-বেগ. মহমল্ল. ৰামচা. কৰ্ম্মচান্দ. এই সকলোৱে ধৰিলহি। পাচে বৰফুকনে সমস্তকে গড়গাওঁলৈ দি পঠালে। আৰ মীৰে বোলে. "পাৎসাৰ লোণ চাউল খাই কেনে হাৰাম কৰিম?" এই বুলি গড়ৰ ভিতৰতে যুদ্ধ দি মৰিল। সেই সময়তে হাজো উচ্ছাদ কৰি বঙ্গালক আহোমে ধৰি আনিলে। হস্তী পালে ৯টা. ঘোঁৰা পালে ৮০. হিলৈ ৬০০. তৰোৱাল ২০০. পিতলৰ কামাবন ৯টা. শক ১৫৫৮, মাঘ মাস। ৯১ ॥

বৰুৱা বন্দী।—তাত পাচে লাননাথৰ চৌদিয়াক ৮ত গোচৰ দিলে. "নিদানৰ বেলা বঙ্গালে পেৰা ভিতৰ কৰি কাপৰেৰে নাকি মহাৰাজালৈ পাৎসা কিবা দি পঠালে. তাক মহাৰাজা পালে কি নাপালে. আমি নেজানিলোঁ। আৰু শুৱালকুছিয়া ১৬০ ঘৰ তাঁতীয়ে পাৎসালৈ কাপৰ বৈছিলে. তাকো লুট কৰি দক্ষিণকোলত পাতিলেনি, পাৎসাৰ কাপৰ আপুনি ৰাখিলে। মহা-ৰাজাৰ ৰাজ্যত নেকি ঠাৱে নানিলে?" এই কথাতে লাননাথৰ চৌদিয়াক মাৰিলে। ৰবৰবৰুৱা. গণকৰ বৰুৱাক বন্দী কৰিলে. ১৫৫৮ শক। ৯২ ॥

মদুপুৰত বঙ্গাল।—তদনন্তৰে পিকচাই চৌদিয়াক বৰফুকন পাতিলে। তাৰ পাচে পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গাল মদুপুৰত গড় দি ৰহিলহি। তাক সমুখে ডেকা-দুৱৰা. টিংচু সন্দিকৈ সোন্দাত গড় দিলেগৈ। বঙ্গালেও খেদি আহি সোন্দাতে তিনি প্ৰহৰ বেলা যুজিলে। পাচে, বঙ্গালে আহোমৰ গড় লাঙ্ঘিব নোৱাৰি আপুনি ভঙ্গ হৈয়া বাৰেপইতাক গ'ল ১৫৫৯ শক. জেষ্ঠ মাহ। ৯৩ ॥

বেঁকীত বঙ্গাল।—ধৰ্ম্মৰাজাৱে. খাংলাই চৌদিয়াৱে উত্তমক ভঙ্গালে। উত্তমো পলাই বৰনগৰক গৈল. বৰনগৰতো খেদি গৈ ঘৰ পুৰিলে, তাৰ ভণ্ডাৰ সবো লুটি আনিলে. তাৰ খুৰীয়েক সৈতে চৰা-কুৰ্ম্মাকো ধৰি আনিলে। পাচে উত্তমেও দগা দিয়া আহোম বিস্তৰ কাটিলে। পাচে আপামামোদ, অম, দুই আহি চূণৰিত গড় দিলেহি। তেবে লাইফংজাং. ফুলবৰুৱা. ডেকা-দুৱৰা, ধম্মৰাজা সমে চূণৰিত গড় ভঙ্গালে। বেঁকী, পোমৰা. জাখলিখনা,

এই তিনি ঠাইত থানা দিলে। আচামে তাৰো পৰা কাটি-মাৰি খেদিলে। তাত পাচে বঙ্গালে ভাটোকুচিত গড় দি ৰলগৈ। লাইফংভাং, ফুলবৰুৱা, খাংলাই চেটিয়া, ধৰ্ম্মৰাজা, এই সমস্তে কালপানীত গড় দিয়া সমুখে ৰলগৈ যেন কাণ্ড-গুলীয়ে নেপাই, মতামতি হৈ থাকে। এই মতে দুই মাস গ'ল। ১৪ ॥

পিকচাই বন্দী।—সেই সময়তে বত্নকন্দলী, মাধৱকন্দলী, বিৰিণা, তিনি কটকীক ৮ দেৰে পিকচাইৰ ঠাইলৈ পাচিলে, বোলে, "ফুকনে যে গুৱাহাটীত মাছ, পছু, মাৰি বং-আনন্দ কৰি বিশ্ৰেষ্টৰূপে খাই থাকে, থাকিব পাইনেকি? আৰু বঙ্গালো বৰনগৰতে আছে। যদি তাৰে পৰা আহি আমাৰ লোকজন কাটে, তেতিয়া কিৰূপে ৰক্ষা পৰিব, পো-নাতিলৈ বা কোন আপাহত চাউল-কানি বহাব?" এই ৰূপে তিনি কটকীয়ে কলত ফুকনে অসন্তোষ কৰি কটকীক নুসুধিলে, ৰোজবাজো একো নিদিলে। পাচে তিনি কটকীও সন্তোষ নেপাই গুৱাহাটীত একৰাতি থাকিয়েই গ'ল। পাচে বত্নকন্দলী, মাধৱকন্দলী, বিৰিণা, তিনি কটকীয়ে ১৫৫৯ শকত পিকচাই চেটিয়াক মহাৰাজত গোচৰ দিলে, বোলে, "দুই তিনিজনা ফুকনৰ দ্বন্দ লাগে, আৰু দুই তিৰোতাৰ কন্দল লাগে, তাকে ভাঙ্গিব নোৱাৰে আৰু ফুল পিন্ধিহে থাকে, ৮ৰ কাৰ্য্য-কাম কি কৰিব।" এই দায়তে লোহা লগাই আনি গড়ৰ কাখৰৰ হাতীশালত থলেনি। পাচে সৰুচকুৱা বৰগোহাইক পূৰ্ব্ব কথা সুমৰি পাণ্ডুত বৰফুকন পাতি থলে। ১৫ ॥

কালপানীত যুদ্ধ।—সেই সময়তে ফুলবৰুৱাই ৰাতি দগা দি কালপানীত বঙ্গালৰ দুখান গড় মাৰি আপোনাৰ গড়লৈ আহিল। লাইফংভাঙ্গে বিস্তৰ গালি পাৰিলে। ফুলবৰুৱাক বোলে, "গড় মাৰিলি যে কিয় এৰি আহিলি?" পাচে ফুলবৰুৱা উলটি ভঙ্গোৱা গড়তে দুখমনে থাকিলগৈ। আন দিনা বঙ্গালে ফুলবৰুৱাকো আনো যিবা গড়ত আছে তাকে ধৰিলেগৈ, তিনি বেলি মাৰি হোঁহোকালে। হাতে হাতে কটা-কটি কৰিছে, ধোঁৱাৰ শৰে, মানুহৰ শৰে খাৰৈ উপচিল, তথাপি যুদ্ধ নেৰিলে। এইমতে তিনি প্ৰহৰ বেলা গৈল, তথাপি গড় দাঙ্গিব নোৱাৰিলে। পাচে তাৰ যি ওমৰাওবোৰে যুদ্ধ কৰাইছিল, সেই সমস্তে ধৰিলেহি। আহোমৰ লোকৰ ভাগৰ হৈ আছিল, সেপ ঘুটিবকো নোৱাৰে, কাণ্ড-গুলীও টুকাল; কাৰো কেৰে মধ্যস্থ নহ'ল

তেবে সমস্তে গড় ভাঙ্গি পলাল, আৰু দুখন গড় বঙ্গালৰ মাজতে নেভাগি ৰল, তাকো সাত দিহে ৰাতি আহোমে আনিলেগৈ, ১৫৫৯ শকত, মাহ কাতি, তাৰিখ ২৮, ৰবিবাৰ। ৯৬ ॥

অসমীয়া সৈন্যৰ পৰাজয়।—তেবে দুই দিন অন্তৰে কুলবৰুৱাৰ দুই ভায়েক পলাই আহিল। তাত পাচে মীৰ্জা-জইনা, আহ্লায়াৰ-খাঁ, মহমদ-জোমা, মাচু-খাঁ, ৰামচন্দ্ৰ কাৰ্জি, উত্তম, মীযাচান্দ, সবে একত্ৰ হৈয়া বাৰে-পইতাৰ আচানৰ কৈন্দক খেদিলে। তথাপিতো এক প্ৰহৰ বেলা যুজিহে এৰাল। আচামে বিস্তৰ লোক পৰিবাৰ দেখি বোলে নোৱাৰি ভাগিল। পোলোঙ্গা কোঁৱৰ পৰিল, নিচু সন্দিকৈ, লেচাম হাৰি-বৰুৱা, এই দুই এৰাই আহিল, শক ১৫৫৯, মাহ আঘোণ, দিন ৫। ৯৭ ॥

কলিয়াবৰৰ যুদ্ধ।—যি কিছু ভগনীয়া লোক এৰাই আহিল, সিও পাণ্ডু-শৰাইঘাট পালেহি। যিবা সৰুচকুৱা গোহাঁই সেনাপতি হৈ আছিল, তেওঁকো বাতে ধৰিলে। বঙ্গালেও চেপি আহে। পাচে মহাৰজা শুনি মৰঙ্গিৰ পাত্ৰ, খাণ্ডাধৰা কোঁৱৰ, দুইকো মনখুৰচা কাণ্ডী সৈতে পঠাই দিলে, সিবোৰো গৈ পালেগৈ। সেই সময়তে মীৰ্জা-জাহিনা প্ৰমুখো বঙ্গালো আহি পাণ্ডু-শৰাইত ততকালে ধৰিলেহি। সাতত দিন ৰাতি গোনহে হৈল: সন্ধুকিবাকো নাপালে। পাচে ভগনীয়াৰ লগতে মৰঙ্গিৰ পাট খাণ্ডাধৰা কোঁৱৰ, দুয়ো কাজলীক চাৰি কলিয়াবৰ পালেহি। পাণ্ডু-শৰাই-ঘাটত এককাঠী কাণ্ডো মাৰোঁতা নহ'ল। আৰু যত নাৱ-নাৱৰীয়া পাণ্ডুত আছিল সবে বঙ্গালে নিলে। সেই বেলা পৰ্ব্বতীয়া বৰগোহাঁই, দিহিঙ্গীয়া বুঢ়াগোহাঁই, লাকো বৰপাত্ৰ গোহাঁই সলাৰ পৰা গৈ কলিয়াবৰতো গড় দিয়া ৰহিল। বঙ্গালেও ১৬ খন নাৱেৰে গো-ভিঠাক আহি ভড়ৰীতে পানী চাই উলাটি কাজলীকে গল। পাচে তিনিজনা গোহাঁয়ে স্বৰ্গদেৱৰ চৰণলৈ কৈ পঠালে বোলে, "বঙ্গালে মাৰি-কাটি কাজলী পালেহি; স্বৰ্গদেৱে আজ্ঞা দিয়ক কাজলীতে আমি বঙ্গালক ধৰোঁগৈ।" পাচে মহাৰাজা শুনি পিকচাই চেতিয়াক বৰফুকন পাতি লুইতে পঠালে ৯৮ ॥

আহোম সেনাৰ পলায়ন।—গোহাঁইবোৰক হাক দি পঠালে, বোলে, "আন বৰুৱা-ফুকনক মাত্ৰ পঠাব, চানধৰাগড আগুতাই তাতে থাকোকগৈ, গোহাঁইবোৰ নাযাব।" পাচে গোহাঁইবোৰে মহাৰাজাৰ কথা নলৈ পিকচাই চেতিয়া নোপাওতেই সসৈন্যে সহিত খেদি গল। পাচে ৰাজা শুনি গোহাঁই-

বোৰক ভাল নুবুলিলে। বৰুৱাবোৰে গৈ আঠ দিন বঙ্গালেৰে যুদ্ধ কৰিলে। দিনে দিনে শত-পঞ্চাশ পৰিল, ইয়াৰকুলি পৰিল। পাচে গোহাঁইবোৰে বোলে, "একে দিনে বঙ্গালক মাৰোঁ।" এই বুলি খেদি গল। বৰবৰুৱা পিকচাই প্ৰমুখ্যে নাৱে-তৱে বঙ্গালক ধৰিলে। প্ৰথমতে বৰবৰুৱাৰ নাৱ আগে মেলি গল। বঙ্গালৰ নাৱ ঘুলিত আছিল, তাক কেৱে নেদেখিলে। তৰেও হতাহতি যুজ লাগিল। পাচে বঙ্গালে ঘুলিৰপৰা ওলাই পাচৰ পৰা বৰবৰুৱাক ভিৰিলেগৈ। মোমাই-তামূলী বৰবৰুৱাও পানীত জাম্প দি পৰিহে এৰাল। পাচে সকলো নাৱ ভঙ্গ হ'ল, তৰৰা লোকো পলালে। গোহাঁইবোৰো নাৱ এৰি ভঙ্গ খালে, টিংচু সন্দিকৈও তৰোৱালৰ ঘা পাই যেন-তেনকৈ এৰাই আহিল। চিৰিংদাং পৰিল, বুঢ়াগোহাঁয়ে পাচত থাকি নাৱৰ লগ নেৰিলে। বিস্তৰ লোক পানীত পৰি মৰিল। পাচে সকলোৱে নাও চপাই তৰ উঠি পলালে। নাৱৰ আহিলা-পাতি বিস্তৰ পৰিল, যেনতেনমতে কলিয়াবৰ পালেহি। ৯৯ ॥

বিষয়াৰ বিপদ।—পাচে মহাৰাজা শুনিলে, নুযুজি পলাই অহা লোকক কাটিব দিলে। বৰুং চেটিয়াক, বিহুৰা বৰাক, গলমণিকক, হালোৱা হাজৰিকিয়াক কাটিলে, আনো হাজৰিকীয়া, শইকীয়া, বৰাক বিচাৰ কৰি কাটিলে; তিনি গোহাঁইকো খণ্ডিলে। বজাৰ হস্তী, ৰজাৰ লগুৱা, নাৱ-নাৱৰা, আনো লোক কাঢ়ি আনি বৰবৰুৱা পিকচাইৰ হাতত দিলে। গোহাঁইবোৰক আপোনাৰ বিলতীয়া লোকেৰে চামধৰাত থাকিব দিলে, শক ১৫৬০, মাস ভাদত। ১০০ ॥

বঙ্গাললৈ কটকী।— তাতপাচে মীৰ্জা-জাহিনা বৰকৰযনিত ৰলহি। আচানৰ বৰুৱাবোৰে চামধৰাৰ পৰা বঙ্গালৰ গালৈ মানুহ পঠালে, বোলে, "সিবোৰ যে ইঠাইক আহিছে, লোণয়িক মনে আহিছে কি আন কিবা কামে আহিছে, তাক আমালৈ কৈ পঠাওক।" বঙ্গালে বোলে, "সিবোৰে যদি বনৰ হস্তী, বনৰ আগৰ কাঠ, সোণা মৰিচ দিয়ে তেবে আমি লোণাই নকৰো, ই কথা এটা উকিলত কৈ সত্য-কবুল কৰি কৈ পঠাব।" পাচে সেই সময়ত মোমাই তামূলী বৰবৰুৱায়ে অভয়পুৰীয়া বাৰুৱতীৰ ভিতৰৰ সনাতনক আনি কটকী কৰি পঠালে। বৰুৱাবোৰে বোলে, "ছয় মহিনাৰ পথ, দেৰ মহিনালৈ দিন দিলেহে স্বৰ্গদেৱত জনাই সিবিলাকৰ বাঞ্চিত পূৰ্ণ কৰিব পাৰোঁ; আন অৰ্থে কি কন্দল কৰিম?" নবাবে বোলে, "ভাল, দেৰ মহিনাতো আমি এই জাগাতে ৰহিম, তুমিও শীঘ্ৰে স্বৰ্গদেৱত জনাও।" এই বুলি আমাৰ কটকী পঠালে। ১০১ ॥

নাওবৈচাৰ বিশ্বাসঘাতকতা।—কটকীৰ লগৰ এটা নাওবৈচা পলাই নবাবত কলে, বোলে, "কটকীয়ে যি কৈছে, সকলে মিছা, গড় আওতাই যুদ্ধলৈহে দিন লৈছে।" পাচে নবাবৰ মনতে থাকিল। পাচে বঙ্গালক ৰাখি গড়-প্ৰাঞ্চী তিয়াৰ কৰিলে। পাচে আচামে বঙ্গালৰ গালৈ সনাতন কটকীক পঠালে, বোলে, "বনৰ হস্তী যি খুজিছে হস্তী চাৰি লাদকো নিদিওঁ; বনৰ আগৰ কাঠ যি খুজিছে কাঠ চাৰি ভগাকাঠকো নিদিওঁ; ঝালুক যি খুজিছে ঝালুক চাৰি চেৰকো নিদিওঁ; সোণা যি খুজিছে, সোণা চাৰি বালিকো নিদিওঁ।" ১০২ ॥

কটকীৰ অপমান।—এই কথা বঙ্গালে শুনি নাওবৈচাক আগলৈ আনি হাদিৰাই স্থবি জুই বাত কঁহ বুলি দুই সীমাৰ মাজত আমাৰ চকীৰ আগত কটকীক পানীত বান্ধি পেলালে। পাচে আমাৰ চকীয়ালে দেখি নাও মেলি ধৰি তুলি আনিলে পানীৰ পৰা। দখিণকোলে বৰবৰুৱা চৰ্দাৰ, তিনিজনা গোহাঁই চামধৰাত পূৰ্ব্ববতে আছে, পানীত পিকচাই চেনিয়া চৰ্দাৰ। প্ৰথমে বঙ্গালে উত্তৰকোলে চামধৰাত নাৰে-তৰে বৰগোহাঁইৰ গড়ত ধৰিলেহি। তাৰ লগে ৰাজা প্ৰাণনাৰাণো আহিছিল। চাৰি দণ্ড বেলাৰ পৰা গধূলিহে এৰিলে। বৰ ঘাইল যুদ্ধ হ'ল। বঙ্গালৰ শৰে উত্তৰকোলৰ গড়ৰ খাৰৈ উপচিল। সেইপোনে বঙ্গাল এটা জাখৰ পিন্ধি গড উঠিলহি। পাচে আচামে হিলৈয়েৰে কোবাই মাৰিলে। দখিণকোলে যুদ্ধ নহ'ল। নাৰেও যুদ্ধ নোৱাৰিলে। সিদিনা নোৱাৰি গধূলি ভড়ৰী পাৰ হৈ ৰহিল, শক ১৫৬০, মাস মাঘ। ১০৩ ॥

বঙ্গালৰ পৰাজয়।—আনকাদিনা বঙ্গালে উত্তৰকোলে চাৰি দণ্ড বেলাৰ বাট জুৰি বুঢ়াগোহাঁইৰ গড়ত ধৰিলেহি। আমাৰো তিনিজনা গোহাঁই, ৰূপ সন্দিকৈ, মৰঙ্গিৰ পাতৰ, আনো যত ফুকন, বাজখোৱা, হাজৰিকীয়া, শইকীয়া, এই সমস্তে প্ৰাণটাকিও যুদ্ধ কৰিলে। বঙ্গাল যদি ইফৈদ পৰে আৰু ফৈদ উঠি ধৰে, এইমতে বাৰম্বাৰ যুজি বঙ্গাল হাৰিল। চৈযদ কাণ্ডী এক চিপাই মৃত্যুকো নগণি গড় উঠিলহি। তাক তত্‌কালে মাৰিলে। আৰ দিকৰাই নদী, গডখাৰৈ বঙ্গালে উপচিল। আৰ নাৱৰ যুজত বিস্তৰ বঙ্গাল গুলী লাগি মৰিল। তেবে তিনি দিন অন্তৰে যুজে নোৱাৰি মীৰ্জা-জাহিনা, আহ্‌লাযাৰ-খাঁ, আপানামোদ, জোনা, মাচিম-খা, ইচ্‌পিঙৰ, মীৰচান্দ, প্ৰাণনাৰ্ৰূণ, ৰামচন্দ্ৰ, কাজি, উত্তম, এই সমস্তে বিমুখে গল। পাচে গুৱাহাটীত ৰহিল, ১৫৬০ শকত, মাঘ মাস। ১০৪ ॥

দুই বৰুৱালৈ বঙ্গালৰ পত্ৰ।—কাজলীৰ দুই বৰুৱাৰ গাত্তৈ ফেমলজান উকিলক পঠাই সন্দেশ-পত্ৰ ৺ৰ নামে দি পঠালে।

পত্ৰ এই—

মহামহিম শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা ও চেটিয়া গোহাঁই মহাশয়েষু—

সগৌৰৱ লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আৰ তোমাৰ ৰাজোন্নতি হামেচা চাহি, ওপৰং ৺শ্ৰীশ্ৰীযুতেৰ থানে উকিল কেমলজান এক আদমিকো ভেজোহে, তোমৰা দুই জনৰ বকিছ্দতে খাতিৰ খুচি হইবেক. আৰৰ চৰ্কবাজ দুই জনেৰ সাথ অৰ্দস্ত কৰিলে শ্ৰীশ্ৰীযুত ৺প্ৰসন্ন হৈবেক. অতএৱ আমি তোমাৰ চাগিৰ হৈলোঁ, তুমি আমাৰ সলাহকৰ. আৰ তোমাৰ দিকিৰ ৰৰস্বদৈ সওদ আমাৰ মল্লুকেৰ চা-মহাজন সাউদেৰ টোল বতায়া খৰিদ কৰ, যে জৌখ-জোখো বস্তু লাগে সে ভাগায়া পয়দা কৰ। ইহাকৰ কাজ-কাম. মাল্লুম হোঁয়ে, অধিক কি লেখিন। আপুনি জানন্তা হোগা, ইতি—জিলকাজ ১৫৬০ শক, মাস ফাল্গুন, ১০ দিন গতে। ইতি।

সন্দেশ—,ঘোঁৰা ২, চন্দন কাষ্ঠ ২ মোনা, টাৱ ২ মুঠা, লাহৰি ২০ কুৰি পানৰু ৩০ কুৰি, চিত ৫ খন। আৰ বচনে বুলিলে, "৺দেৱ ৰাজাক আমি বাপ টাকিলোঁ। ৺ত কৈ আমাকো হাট-বাট দিয়োক।" এই বুলি উকিল পঠালে। ৺ও সকল ঠাইৰ মানুহ আহিব দিলে। পৰ্ব্বতীয়া নগাও আহিল। পাচে ৺রে শুনি তাৰ যি বস্তুজাত আনিছিলে, সকলোকে ওলোটাই দিলে। ৺দেও তাক অনেক বস্তুজাত, টকা, বাহন দি বিদায় দিলে। ১০৫ ॥

স্বৰ্গদেৱলৈ আহ্লাৱাৰ-খাঁৰ পত্ৰ।—পাচে মাচিম-খাঁ, মীৰ্জা-জাহিনা, ইসব প্ৰমুখ্যে ভটীয়াই গল। গুৱাহাটীত আহ্লায়াৰ-খাঁক থৈ গল প্ৰীতিৰ ওপৰে। আহ্লায়াৰ-খাঁ নবাব আহোমৰ সমুখে ৰহিল। তাত পাচে বৰবৰুৱা, পিকচাই চেটিয়া, আহ্লায়াৰ-খাঁয়ে উত্তৰে বৰনদী, দক্ষিণকোলৰ অসুৰালি সীমা কৰি ৺দেৱৰ ঠাইক পত্ৰ-শন্দেস দি চেক্-মেদা কটকীক পঠাই প্ৰীতিয়ে থাকিল।

পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলাগাৰ-বিবিধ-গুণালাঙ্কৃত-সুৰ-নদী-সলিলং নিৰ্ম্মল-যশোৰাশি পৰিপূৰিত-কলেৱৰ শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা সুচাৰু-চৰিত্ৰ-বিচিত্ৰ মন্ত্ৰীবৰেষু—

সৌহার্দ্দপূর্ব্বক লেখনং কার্যঞ্চ ইথানেৰ কুশল, তোমাৰ কুশল মঙ্গল হামেচা বাঞ্ছি, পৰং তোমাৰ ফৰমাণ নজৰেত জানিলোঁ, নও দিন দিন দোস্তি হামৰ হইবেক, অতএব তোমাৰ আমাৰ মাজে কিঞ্চিত দিলগিৰ নেস্ত, আৰ তুমি বুলিছ উত্তৰে বৰনদী দক্ষিণকোলে অসুৰালি ইতি মধ্যত তোমাৰ আমাৰ লাকাৰণ ফিৰিবেক, আৰ দুই দলৰ গো-ব্ৰাহ্মণৰ সুখে ৰহিলে এই ধৰ্ম্ম তোমাৰ যশ প্ৰতিষ্ঠাতেসে সুমান দুইহানাৰ যুগাদি হৈলে ওগয়ৰস মল্লুকে খোৰমি হৈবেক। আৱৰ বদনাম কিছু নাৰহিবেক। আৰ তোমাৰ উকিল সনাতন ও কানু শৰ্ম্মা ইহানাৰ সঙ্গে ও আমাৰ আদমি ছেক-মেদা ও ঝাৰখাণ্ডৰ ও আকাদশ তোমাৰ খানে ভেজিতেছি, শ্ৰীশ্ৰীযুতেৰ থানে হুজুৰ কয়া দশ-পাঞ্চ ৰোজত ফিৰি পহুছাইবা। এমত হৈলে তোমাৰ আমাৰ কিছু সন্দিগ্ধতা নাৰহিবেক। আৰ এমৰাৰ মুখে সমস্তে জানিবেক অধিক কি লেখিম। আপুনি সমস্তে জান।

তোমাৰ নিমিত্তে পত্ৰ-সন্দেশ,—বাপ্তা ১ খন, লং ২ মোনা, চিনি ২ মোন, ৰূপোৱালী পটুকা ৩ গছ, সোণোৱালী ৩ গছ, সুগন্ধ বালা ২ সেৰ, জাইফল ১ মোন, ঘোঁৰা ২টা। ইতি, শক ১৫৬১, মাস মাঘ। ১০৬॥

আহ্লাৱাৰ-খাঁৰ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত।—ছেক-মেদা ও আকাদশৰ লগত সনাতন, কানুৱে আহ্লাৱাৰ-খাঁৰ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত নিয়ে।

পত্ৰ এই—

স্বস্তি নিখিল-গুণৈকধাম-সৰ্ব্বোপমাযোগ্য শ্ৰীযুত নবাব আহ্লায়াৰ-খাঁ শুভাশয়েষু—

সস্নেহপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বত্ৰ চাহি। পৰং সমাচাৰ এই, তোমাৰ উকিল ছেক-মেদা ও আকাদশ, এই দুইজন মনুষ্য পঠাই দিছিলা। সে আহি পহুছিল, ইহানাৰ মুখে তোমাৰ কুশল শুনিয়া পৰম সন্তোষ হৈলোঁ। আৰ তুমি বুলিয়াছা উত্তৰে বৰনদী, দক্ষিণে অসুৰালি এমত্ত বন্ধনিবন্ধানুক্ৰমে হদ্‌কৰাৰ হলে উভয়ান পক্ষে ৰক্ষা হৈল, সে ধৰ্ম্ম তোমাৰ আমাৰ যশ প্ৰতিষ্ঠা দিন দিন অন্যত্তানুৰূপে বাঢ়িতে যাইব, খালি নাহইবেক। এমত্ত যে সুপাৰিচ লিখিছ ইগোট উত্তম লিখিছ; কিন্তু বৰ মনুষ্যৰ প্ৰীতি-কৰাৰ কদাচিত্ নাফিৰে। সেই যেমনে উত্তৰোত্তৰে ৰক্ষা পৰে তাক কৰিবা। আৰ তুমি যি বুলিছ দশ-পাঞ্চ ৰোজত উকিল পহুচাইবা

সেই বচনত থাকি আমাৰ সঙ্গত ৺ৰ চৰণত সম্বুজাই হজুৰ কৰিলোঁ। ৺ও যেমত কথা হৈল তাক তোমাৰ উকিল সমস্তে কহিবেক। পৰং পূৰ্ব্বাপৰেও নবাব সকলেৰে গুৱাহাটীত থাকি কথা-বাৰ্ত্তা অনেক হোৱা যায়। অদ্যাপি সেথানৰ কাৰ্য্য কৰিতে ভাৰ তোমাৰ ওপৰ, ই ঠাইৰ আমাৰ ওপৰ, অতএব তোমাৰ মনে যেমত ভাল প্ৰতিবাসে তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ তৎকাল লেখিবা। এমত্ত হইলে তোমাৰ আমাৰ মৈত্ৰী কিসক নাৰহিবেক্। আৰ বাকী সমাচাৰ সনাতন ও শ্ৰীকানু এমৰাৰ মুখে জ্ঞাত হইবা। কিমধিকম্ বিজ্ঞাবৰেষু ।

আৰ তোমাৰ অৰ্থে সন্দেশ,—হস্তীদন্ত ১৪টা, গান্ধ ২৭ টা, কলীয়া চামৰ ২০ টা, মৰিচ ১০ সেৰ, খড়্গ ২টা, সোণেৰে মলমা কৰা কটাৰী ২ খন। শক ১৫৬২, মাস জেষ্ঠ, তেৰিখ ১২। ১০৭ ॥

মোমাই-তামূলীৰ প্ৰশংসা।—সেই সময়তে ছেক-মেদায়ে আহ্লায়াৰ-খাঁৰ আগত বোলে, "৺ৰ ৰজা নহয় সাক্ষাৎ মহাদেৱ; মোমাই-তামূলী নহয় সাক্ষাৎ নন্দীশ্বৰ; যি থানত থাকে সি থান কৈলাস। এই দুই জন থাকে মানে কোন সাহস কৰিবেক?" আহ্লায়াৰ-খাঁয়ে বোলে, "যি কৈছ সকলে সত্য, কৰ্ম্মানুসাৰে দুইৰো একোটা জন্ম।" তাত পাচে শিঙ্গৰিৰ ওচৰ গোৰাকুচি গ্ৰামত আমাৰ চকী আছিল, তাতে ভোট ডফলাৰে কিনা-বিকা কৰিছিল। এনেতে আমাৰ চয়ণ্ডা মানুহ সহিতে দুৱাৰ্দ্দাৰৰ বেটা শত্ৰুসনে শিঙ্গৰিৰ গোপেশ্বৰ ৺৺ৰ ঠাইত থাকি ভোট, ডফলা, দৰঙ্গীৰ চুটিয়া কোঁৱৰৰ মানহ-দুনুহতো সহিতে সকলেও অন্যো-অন্যে কিনা-বিকা কৰিছিল। ১০৮ ॥

ভিতৰুৱা মনান্তৰ।—এনে সময়তে ব্যামত-খাঁ বঙ্গালে গোপেশ্বৰ ৺৺ৰ ৰূপৰ খুৰী ৰূপৰ নালেৰে ঠুঙ্গুৰি সোমাই লৈ আহিল। পাচে শত্ৰুসনে বোলে, "৺৺ৰ বস্তু কিয় নিব?" বঙ্গালে বোলে, "ভোটে দিয়া বস্তু, আসামে যে বাধে সিঁহতে বাধিবৰ কি?" এই বুলি তিনিটা মানুহ মাৰি ধৰি গোৰাকুচি গ্ৰামত এৰি গল, বস্তুকো নিলে। এই কথাতে থাকি আমাৰো শত্ৰুসন দুৱৰীয়ায়ে বমন পৰ্ব্বতৰ কোষৰ পৰা দুটা শেন, তিনিটা তুতিৰা, বঙ্গাল ২৩টা ধৰি বন্দীকৈ থলেনি। তাৰ লগত পহলন কেইটামান পলাই আহি কামৰূপৰ সোধ-পোচ কৰিবাক মূৰ কৰি পৰমাই ব্ৰাহ্মক দিছিলে। সি গৈ তাত কলে; সিয়ো মীৰ-খচলু কানগুই চান্দ-খাঁ দেৱানেৰে আলচি, আহ্লায়াৰ-খাঁত কলে, বোলে, "চাহাবে আচামেৰে এখন একলাখ প্ৰীতিৰ কাৰণ কি? পাৎসাৰ তামচাৰ বাজ-তুতিৰা সহিতে মানুহ ধৰি দুখ দিলেই, এমত

হলে উভয় দলৰ মধ্যত কেমন প্ৰীতিৰ সৰিয়ত ৰহে, বাৰম্বাৰ এমত কৰি থাকে, তত্ৰাপি চাহাবে যে এমত বুজ নাকৰে ইগোট ভাল নহব। এতিয়া তোমাক আমাকো নাজানি কি কৰে আচামে।'' এই প্ৰকাৰে অনেক নবাবত কলে। এই কথা শুনি নবাবেও মনে বিমৃশা কৰি নবাবৰ নাতিয়েকক মীৰজা-ভেলাক পত্ৰ-সন্দেশ দি বৰবৰুৱাৰ ঠাইত উকিল কৰি পঠালে। ১০৭॥

নবাবৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলগুণৰাশিসম্পন্ন-অশেষ-বিদ্যাবিদবিনোদ-বিশাৰদ-স্বকুল-কমল-বিস্তাবিত-ভাস্বত-সাদৃশ্য-জ্যোতির্ম্মান-সদ্‌কীৰ্ত্তিনিকৰ-শুভ্ৰ-পৱিত্ৰ-নিৰ্ম্মল-কলেবৰেষু, শ্ৰীযুত লৰুৱা গোহাঞি বৰফুকন জিউ মহানুভাব-সচচৰিত্ৰেষু—

শিবশুভসতঃ প্ৰয়োজন লেখনং মুদা কাৰ্য্যঞ্চ পৰং ও এথানে খুব দৌলত হ্যাদা মাকেঞি বখেৰস্ত, ওপৰসে হায়ালেও হকিকৎ স্বৰ্ জিয়ান ও এত্তাসাঞী আফিয়ত, ৺চাদিমে জাহিব স্থনাকেঞ্চ দাহানিদেস্ত। ও আগৰ বিশেষ তোমাৰ প্ৰীত-পত্ৰ স্বন্নসল্লাহ যে জৌখ চেলামি সমেৎ ও সন্দন ও শ্ৰীমাধ মজুন্দাৰ দোনা মাতব্বৰ্কো আদমি ইতৰ্ফকো ফেৰিস্তান বোধ, তাহলে দহন তামাম্ খবৰকে গোস্তান চুমাকে দোস্ত ৰফায়েত, দোতৰফকে চিফতচফায়ত পৰস্পৰে ইসব ৰোজ চুমা মামাম তথ বদাৰদ ওদিগিৰ ভোট, ডেফলাসে শ্ৰীশ্ৰী৺৺ চাহেবকা চৰকাৰী দিনমাহমুদ ও গয়ৰহ ২৩ আদমিকো বুৰিদস্ত এমত জবাব বাৰ বাৰ লেখ। এইৰূপ দোষ্টি সবুত্তৰে আজ জানিব, মালুমা ছৰিয়দ মদাৰ, বিশেষ তোমাৰি দুৱাৰদ্দাৰে লাড়কা ৺কে খোচহাল শিকাৰী-দ্বয়কে বাজ ও আগৰ চাহেব চাদিমাস তুতিৰা স্থমাত্ত আদমি চিবাকে নামে গুজাৰৎ, ও বাজ ও তুতিৰা ও গয়ৰসকো আদমি ও কিছু আস্তে মেৰন্দদ্, ও আবৰ্ষ হায়ান মুৰদেস্ত ও আমাৰে এতবাৰি চান্দ-খাঁ ও বাজ-চেকাৰ পহিলমে জবাব বতায়ত তখাচ ও বাজ ও তুতিৰা ও গয়ৰসকে আদমি সব হাৰামখোৰ নিগা দাস্ত, নয়ো হাবাৰালা মেকুনদ ন বাজমে গৰ্দ্দদ। আৰ আমাৰ কেমনে একলাস-বাতে খাতিমে কুনদ, আৰ যে কৰিছ সে তোমাৰ ভালাই, দৌলত নিগাদাস্ত। ই স্বলপ কাৰ্য্য। তাহাৰ সমাচাৰ এই, আৰ অধিকত কহিব হামাঠেৰ নবিৰস্ত। ও মীৰ্জা-ভেলা যেৰূপ বাকী হকায়ক খেৰখেব জাহিৰায়ে সেৰূপ আমাৰ মলুকেৰ কানেৰ সৰ্দ্দাৰ আদমিকো খাহেদ গুজাস্ত। ইতি সহৰ, জুমাদিৰৌল, শক ১৫৬২, আমৰ্দ্দাদ ভাদ্ৰ, তেৰিক্ষ ১১।

সন্দেশ,—বানত ১ খন, পালেঙ্গপোচ ২ খন, লং ৪ সেৰ, বাঘথলীয়া দলিচা ২ খন, হোমকাস বাগৰ ৩ সেৰ, চিনি ২ মোন, লোণ ৭ মোন। ১১০॥

কটকীৰ আশ্বাস।—সেই সময়তে আমাৰ দুই কটকী আহ্‌লায়াৰ-খাঁৰ ঠাইক পাঠাইছিলে। আমাৰ দুই কটকীক ছাহবুৰুজৰ ওচৰত থৈছিলে, সিহঁতক ৰোজ দিছিলে,—চাউল ২০ মোন, মচুৰ ৫ মোন, মুগ ২ মোন, মাহ ৩ মোন, ঘিউ ১০ সেৰ, আলুক ২ চৰু, লোণ ২ মোন, পাণ ২ পাচি, তাতৰ ২ পাচি, আদা ৪ চৰু, মাচ ২০ কুৰি, তেল ৪ কলহ, চিনি ৪৬ সেৰ, খাহি ২ টা, গুৰ ৪ কলহ। এইৰূপে ৪ দিন অন্তৰে ৰোজ দিছিলে। ৪ দিন অন্তৰে নবাবৰ ভিতৰ কৰি নিছিলে। সেই সময়তে এক দিনা আহ্‌লায়াৰ-খাঁয়ে বোলে, "গড়গ্ৰামলৈ কেতি ৰোজৰ পথ?" আমাৰ সনাতন উকিলে বোলে, "চাহাব, গড়গ্ৰামক লাগি ২ মহিনাৰ পথ।" এনেতে দুৱাৰদাৰৰ বেটা জয়ানন্দে বোলে, "চাহাব, ৮ ৰোজৰ পথ,—উকিলে মিছা কহে।" পাচে নবাবে বোলে, "এখন তোমাৰ বৰমুদৈ দুৱাৰদাৰে ৮ ৰোজকে বাট কহে, তুম্ভি কিছুৱাস্তে দোমাহিনাকে বাট ভুট কহ?" সনাতনে বোলে, "উদয়-গিৰিৰ স্বৰ্গ ৰজা অস্তগিৰিৰ দিল্লীৰ পাৎসা, দুই জনেও পূৰ্ব্বাপৰ উকিল যি কহে তাকেহে সত্য মানে। এখন তুমি যে দুৱাৰদাৰ মুদৈ সে মহাজন আৰ মুখেহে সম্বুজ কৰহ। আত আমাৰ খানিকো দিলগিৰ নাহি কৰোঁ। তুমি আপোন মাফিক খুচি কৰ, আমি যো কুস্‌বাদ কহো সব সত্য কহোঁ।" পাচে আহ্‌লায়াৰ-খাঁয়ে বোলে, "উকিল যো কুস্‌বাদ কহ সব সত্য। সিটো ব্যাপাৰি তাৰে বাদ্ নাসম্বুজ কৰো।" পাচে আমাৰ উকিলক বাঁটা-বাহন দি বিদায় দিলে। বিদায় দিয়ো তেওঁ পত্ৰৰ সিদ্ধান্ত পত্ৰতে পাই পুনৰ্ব্বাৰ-চন্দ্ৰনাৰাণৰ কথা একো নকলে। আমাৰ উকিলৰ লগে পুনৰবাৰ ছেক-মেদাক পঠালে। ১১১॥

আহ্‌লায়াৰ-খাঁৰ বৰবৰুৱালৈ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলালয়-পৰম-সুপ্ৰতিষ্ঠিত শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা গোহাঁই ও শ্ৰীচেটিয়া গোহাঁই মহামহোগ্ৰ-প্ৰতাপেষু—

লিখনং কাৰ্য্যঞ্চ আদৌ তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বথা চাহে, সাম্প্ৰত তোমাৰ মেহৰাণি দিন দিন নজিক আমাজেমাৰ হামৰাহ হোঁৱে। আৰ তুমি যি পত্ৰ মনুষ্য তাগিদ ভেজিলেক সিটো চিতাপ পহুছিল। তাহনাৰ মুখহতে শুনি, সাক্ষাৎ ৰূপ পত্ৰচালামি চসমদিদ কৰিয়া জানিলাম। পত্ৰাৰ্থবিদ প্ৰস্তুত কাজ-

ৰূপ উচিত, যাতো তোমাৰ আমাৰ একতা-মৈত্ৰ ভাৱৰূপ যশপ্ৰতিষ্ঠা আফতাব সদৃশ সাক্ষাত ৰহে ইসোওঁ আস্তে। অতএব খুব হকিকতনা ভেদ দোৱ-দোস্ত কফদস্ত চডহা উভয়পক্ষ নাভেদ দোহান মধ্যজোৰ তমসিল পৰম খোদাই-পেকম্বৰ সব মাফ কৰে। একাৰণ আমাৰ দববাৰেৰ অহোৰ ধাৰাণ ৰহে, তোমভি এমত্ত কৌলি কবনুৰে সব দোজখ নবচৰ্চ্চ খোদজাতে মুৰসিদ, গোস্ত যেজৌখ ধৰ্ম্মজাহান ওপৰ তোমাৰ আমাৰ দৌলত একৈতা দোস্তৰহে। এতে উভয়দি গদৰিয়া ৰায়ত গো-ব্ৰাহ্মণ পৰোবৰ পালনকবণতা সৰ্ব্বত্ৰ বলবৰ্ত্তিতা হোৱে এমত্ত হৈতে তোমাৰ আমাৰ যে যে দুস্মন তাহে অন্তস্কৰণ যে মগৰূৰ গৰ্ব্ব সেহি সাহজিক চগজাব যাহে কাটি আব অধিক কত কত কহিব। তোমাদেৰ উকিল সনাতন ও শ্ৰীকানু শৰ্ম্মা আমাদেৰ ও ছেক-মেদা এমৰা সাৰশেষ কহিবেক যাতে প্ৰীতিৰ ওপৰ ৰহে, কমিতা নাৰহে তাৰেক কৰ। ইতি সহৰ সৌংতন, ১৫৬৪, পৌষ মাস।

সন্দেশ,—বানত ২ খন, সোণোৰালী পাগজমা ২ গজ, পটুকা ৪ গচ, লং ৩ সেৰ, জাইফল ১ মোন, স্বফেদ কাঠ ২ সেৰ, বাপ্তা ২ খন, চিনি ২ মোন, লোণ ৫ মোন। ১১২ ॥

স্বৰ্গদেৱ আৰু কটকী।—পাচে ছেক-মেদাক ধাৰাণে তুলি বৰুৱাৰ ঠাইতে ৰাখি আমাৰ দুই কটকীক সেই বাৰ্ত্তাযেৰে ৺ৰ ঠাই পঠালে। ৺ও এৰূপ কথা-বাৰ্ত্তা শুনি সন্তোষক পালে। সেই সময়তে দুই উকিলক ৺ৰে বোলে, "বামুণীৰ পুতেক, তইতত আৰু কোনো কথা-বাৰ্ত্তা আছেনেকি ?" সিবোলাকে বোলে, "দুই আযাৰ মান কথা আছে। ৺য়ে যদি পুনৰ্ব্বাৰ নোসোধে আমি বন্দীহঁতে কব খোজোঁ।" ৺এ বোলে, "নোসোধোঁ।" পাচে সনাতন কটকীয়ে বোলে, "বনৰ হস্তী অনেক যত্ন কৰি আনি ৺ৰ শালত গলত চেপা দি থৈছে। তাক মেলি দিলে শালতে থাকে কি বনলৈকে যায় ?" আৰু বোলে, "৺ৰ বন্দী-বেটী বিদেশলৈ পাঞ্চে তৈতে মৰিলে তাৰ লৰা-লুৰিটো ৺ৰে ৰাজ্যত থাকে কি বিদেশলৈ এৰি দিয়ে ?" আৰু বোলে, "পিতৃ, মাতৃ, ভাতৃ, সকলোৰো একে অন্বয় একে অঙ্গ যাতো বস্ত্ৰে আৱৰি থাকে, এই কাৰণেহে সকলোৰে মৰ্য্যাদা ৰহে। আমি বন্দীহঁতে কিছু নাজানো, যি কৈছোঁ সকলো অশুধ। ৺দেৱৰ চৰণে যদি বাচ-বিচাৰ কৰি ৰাখে তেহে।" এই বুলি সিবোলাক চাঙ্গৰ পৰা নামি আহিল। ৺দেৱেও পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গাললৈ পাঞ্চিলে। ইবোলাকেও যাওঁতে

বৰুৱাৰ ঠাইত সকল সম্বেদ লৈ বোলে, "৺এ ব্ৰাহ্মণক ৰাখিব তেবেসে আমাত **ব্ৰহ্মবধ** নালাগে।" সেই সময়ত অভয়পুৰীয়া লেতেৰা দাধৰাৰ পুতেকক **৺এ জগলু** সহিতে বৰুৱাৰ ঠাইলৈ পঠাই সুধি আহিল। ৺দেৱে বোলে, "**কটকীইঁ**তে যি কৈছে তাৰ কথা-বাৰ্ত্তাৰ যুগুতি আশয় জেঠেৰীয়ে মোলৈ কৈ **আহোঁক।**" পাচে বৰুৱায়ে ৺দেৱৰ চৰণলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰি ব্ৰাহ্মণৰ অৰ্থে জনাই **আহিল।** ৺ও ভাবাছোঁ বুলি বোলে, "কাটিলোঁহতে যাতো জেঠেৰীয়ে মাতি আহিছে, বামুণীৰ পুতেকে মাতি গৈছে, এই কাৰণেহে নাকাটিলোঁ। তথাপি জেঠেৰীয়ে ভালৰূপে শিখাই দিয়ক।" এই বুলি চাঙ্গৰপৰা ৬ সজাতিক গোটাই খেদিলে, তাৰ পুতেক জয়ানন্দক নিতাস্তে জগলুৰ হাতে অনাই ১০টা ১০টা কিল মাৰিছিল যাতো পূৰ্ব্বে ৺ৰ আগত সনাতন কটকীক কুনাৰ পো বুলি সজাতিয়ে গালি পাৰিলে। তাকো উলটি গালি পাৰিলে। ৺দেৱে দুইকো গোটাই খেদিলে। সেই কথা সনাতনৰ মনতে আছিল। সেই কথাতে ছল পাই তাকো এই ৰূপ কৰিলে। পুনৰ্ব্বাৰ ছেক-মেদাকো ৺এ ধাৰাণে বিদায় দিব দিলে; বৰুৱাও বঁটা-বাহন দি বিদায় দিলে। পুনৰ-বাৰ আহ্লায়াৰ-খাঁয়ে ৰচিপ-খাঁ, মুহুৰ-খাঁ, দুই উকিল **আমাৰ কটকীৰ** লগত পঠাই দিলে। ১১৩ ॥

আহ্লায়াৰ-খাঁৰ বৰবৰুৱালৈ দ্বিতীয় পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি **সকল**মঙ্গলৈক-নিলয়-পৰম-সুপ্ৰতিষ্ঠিত-কলেবৰ লিখিতং

শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা গোহাঁই ও চোটিয়া গোহাঁই সুহৃদয়ৰ **চৰিত্ৰেষু**—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চাগে আগেযে তোমাৰ দৌলত খুব মঙ্গল জাহানকেবৰ নমিস্ত উপযুক্ত ৺৺ৰে ৰাখতাহো। পৰে তোম্ভি আশি্স আমাৰা, সৰ্ব্বথা চৰবছৰ ওপৰ মাফিক হৈয়া জাহিৰ, তথা সমেত হোৱে **এখন তোমাৰ** একইত দোস্তকে বাৰ্ত্তা হানি-চ ঘেৰ ঘেৰ ও আমাৰ সাথ ভেজিতে **ৰহ।** আমিও পূৰ্ব্ব পূৰ্ব্ব ওমৰাওসকলেৰ যে সৌহাৰ্দ্দি অভিমত্ত সেসব খাতিৰ ৰছিদকে খোৰমি হৈয়া ৰচিপ-খাঁকে ও মুহুৰ-খাঁ, দুই জন আদমি তোমাৰ পাচ ভেজিতেআছি। আহনাৰ সঙ্গে জনেক মনুষ্য স্থচাবকৰে গুজাৰ হুঁক ৰচুলকে পহুছাৰ উচিত ৰহে। এমন কৌলিকে যেহি যেহি প্ৰয়োজন চিত্তকে ওপৰ বাঞ্ছিত চিত্ত সেহি তমাম্ দোভি দলেৰ সীমনা ৰহে। পাহাৰ-শঙ্কাস চুপজ গুদজানিতে ৰাখতাহো। এতেকে তোমাৰ আমাৰ চিত্ত বিকৃতভাৱ নাহি ৰহে। যি কাৰ্য্যত দোপক্ষৰ ৰাযত গো-ব্ৰাহ্মণে ছৈৱদ সুখি তা খুব মিত ৰহে সেহি ভাৱ উভয় পক্ষাভিৰত কৰ্ত্তব্যতা দ্বাৰেৰ সব গৰজ দিলগিৰ

বদকৌলি তাৰত সাবশেষ তোড়কাহে, নাযাতাহোঁ, ফেৰ ওঁ আবৰ সাম্প্ৰত যাতাহে। অতএব তুমি আমাৰ যেখন যি কাৰ্য্য ভাগায়ত হুকুম কৰ সেহি ৰূপ অভিলাস আভিৰত হৈবেক। এত দোস্ত প্ৰীত্যৰ্থ সাৰকাশ ৰহে। আৰ এখন যে লিখিযাচ লাঁল-খাঁ তোমাৰ নজিক ৰহে। এহিৰূপ ভেদতা তোমাৰ দুৱাৰদাৰেৰ বেটা নামাকুল শত্ৰুসেন ও জয়ানন্দ অন্য শত বাৰম্বাৰ দাচুচ কেমত হজুৰ কৰহে, এক হেঙ্গল চেৰৱাই মিত্ৰ নবাব সে আদমিকো বোকচাকে খানা গুস্তেত্; তাবেক হৈতে এমত অপৰিতোষ না বিচাৰ কৰ অপৰীয়ামৈত ৺পাৎচাহাবৰ মলুকেৰ লোকসৰদ্ৰ সাৰকাশ হৈয়াছে। কোনো জনে কাক ৰাখিতে সামৰ্থ ৰহে, আপোন মাফিক ৰহে কৰ্ম্মানুসাৰে, দৌৰ চড়ে আমিতো কোন ওক্তকে যাতাহোঁ, নিকৰ্স নাজনন্তাহে, আৰ অধিক কি কহিম। হামাৰ চিত্তকে অশন্ত খানিক নাহিবৈ। এথা আৱৰ যেকি বাকীত ৰহে তোমাৰ উকিল সনাতন ও শ্ৰীকানু সাৱধানে হজুৰ কহিবেক। তুমি আপোন বিচাৰপূৰ্ব্ব দানিস্তমন্দ হোঁতাহেঁ, ইতি, সববৰিছ্ শ্যানি ১৫৬৫, শ্ৰাৱণ, তেৰিক্ষ ১১।

সন্দেশ,—বানাত ১, পালেঙ্গপোচ ৫, লং ২ সেৰ, জাইফল ১ মোন, চিট ২ খন, হেমশশ ২ খন, বকনাখন ৫ সেৰ, চিনি ২ মোন, লোণ ৮ তোম। ৰচিপ্-খাঁ, মুঙ্গৰ-খাঁ, দুই উকিলাক ৺ত জনাই বৰুৱাযে বিদায় দিলে বঁটা-বাহন দি। ১১৪ ॥

ভিতৰুয়া কাজিয়া।—এই কথাৰ আগে জাহিনা-যুদ্ধৰ সময়ত ৺পাৎ-সাৰ চৰকাৰি দিন-মহম্মদ নাম বঙ্গাল ১টা, ৰচিপ্-খাঁ ১, নন্দৰাম-খাঁ ১, এই তিনি প্ৰমুখ্যে ২১ বঙ্গালৰ বেহনীয়া মানুহ শিঙ্গৰিৰ কোখে গোৱাকুচি-গ্ৰামত ভোট, ডফলা সহিতে তাতে কিনা-বিকা কৰি আছিল আমাৰ মানুহ সহিতে। আমাৰ মানুহ ১টাক দ্বন্দ কৰি ছুৰী হানি মাৰিলে, গাভৰু নায়কৰ লগৰ ১টাৰ মূৰ ফালিলে, নকুল লস্কৰৰ লগৰ এক চেকেৰিক কাটিৰ খুজিলে, পলাই তিনিও এৱাই বৰুৱাৰ ঠাইত গুচৰিলে। বৰুৱায়ে বোলে, "আমাৰ খাণ্ডাৰ চেৰবঙ্গাল দাঁতি-কচৰা সোমাই এৱাইছে পলাই; সি যে আমাৰ মানুহক এনে কৰে তাক ভোটে কটা ভাৰে তাতে কাটোক; জগলিকো দিলে লগত, চেকেৰিযে সহিতে গৈ কাটিলে। তাৰ লগৰ লাল-খাঁ বঙ্গাল পলাই আহ্লাযাৰ-খাঁৰ ঠাইক গ'ল। সকলে সমাচাৰ নবাবত কলে। নবাবেও বঙ্গালৰ জমিদাৰ মাচিম-খাঁৰ বেটা ৰচিপ্-খাঁ আৰ বাইৰবন্ধৰ ৰঘুৰাই চৌধাৰী এই দুই জনক পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে এই কথাৰ উকিল কৰি পঠালে। ১১৫ ॥

নবাবৰ উকিলৰ বিবাদ।—আহলায়াৰ-খাঁৰ পাচত নবাব খান্দাৰি আহিল থানা গুৱাহাটীত ১, তাৰ পাচত চৈয়দ হাচান নবাব ১, তাক খেদি মীৰ্জা-হাচান নবাব হ'ল, সিও ১ বৎসৰ আছিল ১। তাকো খেদি চৈয়দ-হাচান নবাব হল ১, সিও গুৱাহাটীতে মৰিল। তাতো পাচে চৈয়দ-কুটুক নবাব হল। তাকে নাক-কটা হুচনো বোলে ১। তাত পাচে নবাব চৈয়দ কুতুব আসিল, সিও ৩ তিনি বৎসৰ ভোগ কৰিলে ১। তাত পাচে চৈয়দ-চালাহ সিয়ো ২ বৎসৰ থাই মৰিল ১। তাত পাচে মীৰ্জা-নাথুলা আহি ৫ বৎসৰ ভোগ কৰিলে। নাথুলায়ে বোলে, "আহলায়াৰ-খাঁ নবাবৰ কাল পৰ্য্যান্তে আমাক অৱধি কৰি প্ৰীতিসে চলিছে এক বিংশতি বৎসৰ। এখন আমিও সেইৰূপে থাকিলেহে ভাল।" এইৰূপে সমালোচন কৰি কলিয়াবৰলৈ মহমদ-খাঁকে পহলনকে পঠাই দিলে পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে। ৺লৈ যিখান লেখিছিলে সিখানত মহমদ-খাঁকেহে লেখিছিল, পহলনক লেখা নাছিল। এই কথাতে মহমদ-খাঁয়ে বোলে, "মইহে পাৎসাৰ উকিল, পহলন যে ইটো নবাবৰ বৰকান্দাৰিহে; মোৰ সমান নহয়।" এই কথাতে পহলনক কলিয়াবৰতে ৰাখিলে, গড়গ্ৰামক নেনিলে। পহলনে বোলে, "মই যে সামান্য, মহমদ-খাঁনো কিমান ডাঙৰ?" মহমদ-খাঁয়ে বোলে, "সত্য কথা কহিলে কিয় জুই বোল।" দুয়ো উকিলৰ দ্বন্দৰ সমাচাৰ ৺ৰ ঠাইত জনালে। পাচে ৺ৰ আজ্ঞায়ে চৌলিয়া গোহাঁইয়ে বোলে, "আমাৰ ঠাইত দুয়ো উকিল, তইঁতৰ মুখত যে বিপৰীত শুনা গ'ল ৺ৰ ঠাইক বাপাঁকি পত্ৰ ভেজিছে। সিখানক চাহিলে মহমদ-খাঁহে উকিল। পুনৰ্ব্বাৰ পত্ৰত মিত্ৰ নবাবে যদি তোক লেখে মহমদ-খাঁই যিৰূপে ৺ৰ চৰণক সেৱা কৰিলে, তোৰো যদি ভাগ্য থাকে তেখন তইও হাজিৰে সেৱা কৰিবাক পাবি।" এই বুলি বটা-বাহন দি আমাৰ পত্ৰ-সন্দেশ সহিত উকিল চতুৰ্ভুজ, একাদহক পঠাই দিলে। পাচে নবাবত পহলনে কলেগে বোলে, "তোমাৰ চাকৰ মই, মোক সামান্য বুলি মহমদ-খাঁয়ে গড়গ্ৰামলৈ নেনি আচামৰ আগৰ সকলে সম্ভেদ কহে।" পাচে এই কথাতে থাকি নবাবে বোলে, "একাদহ, চতুৰ্ভুজ, সূত্ৰত নানান মুকুতা পুৱাল, স্বৰ্ণাদি কৰি প্ৰাপ্তি থাকে। সূত্ৰ নাচিঙ্গিলে মণিধাৰ তেন নাম

বোলাই, সূত্ৰ চিঙ্গিলে সমস্তে ঠাই ঠাই হই। ৺প্ৰীত-সূত্ৰ মধ্যত আছোঁতে কেমনে এক ভাৱ নাহি?” পাচে তামাৰ একাদহে বোলে, “চাহাৰ, ৰন্ধন থালিত একতাৰ নিবন্ধে সমস্ত সিদ্ধন প্ৰমাণ, চাহাৰৰ যে সিদ্ধ-পাত্ৰৰ মধ্যতো যে কোনোনা কেঁচায়ো থাকে; পাৎসাই লোকৰ মগলিকন্দ ইবাৰহে বুজা গেল।” এই সিদ্ধান্ত পাই নবাবে খোচাল হৈ বনা-বাহন দি পুনৰ্ব্বাৰ মহমদ-খাঁক পঠাই দিলে দুই কটকীৰ লগত। ১১৬ ॥

নবাবৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

শ্ৰীযুত ৺ৰ শ্ৰশুৰ বৰনবাব গোহাইজিউ পৰমাহান্দিত চৰিত্ৰেষু—

নিবেদঞ্চ পূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আৰ এথা কুশল, তোমাৰ কুশল মঙ্গল সদা সাৱশেষ চাহি। পৰং তোমাৰ ফৰমান দিদ কৰিতে ও মন জানিলাম হাৰাম অন্তঃকৰণ দোস্ত বক্তহো ইস্তাদ হোৱে। অতএব পৰস্পৰে যেমন প্ৰত্যু আয়া তেমন কৰিবেক আৰ আমিও তোমাৰে যে প্ৰস্তুত জবাব সন্তুষ্টনা হয় তাবেক কৰিম। এখন আমাৰ নাজিকি ও নিবাদৰ মহমদ-খা তোমাৰ দহলি জবৰ ফিৰস্তাদ হৈতেসে ও আস্তে তোমাৰ মনুষ্য অনুকূল কৰিয়া তুমিও প্ৰেম-পত্ৰ সহিত ইহামাৰ সঙ্গে প্ৰত্যুত ভেজিবেক। এতেকে পূৰ্ব্বা-পৰ মাফিক মৰ্য্যদা ব্যৱহাৰ উভয় তৰফেত না কিছু কমি ৰহিবেক আৰৰ আমিও তোমাৰ একাদহ, চতুৰ্ভুজ, এমৰা দুই জনেৰ সাক্ষাত যি কাৰ্য্যত সোষ্ঠৰ সাম্প্ৰত সাহাজিক পাচিবেক। সে কাৰ্য্যৰূপ সাৱশেষে জ্ঞাপন কৰিবেক। অধিক কি কহিম। আপুনি বিচাৰপূৰ্ব্বকে খাতিৰ খুচি কৰিবেক। ইতি, সন ১০৮০।

সন্দেশ।—তাৰ ২ মুঠা, জলতানি ১০ খন, বানত ২ খন, মিশ্ৰ ৩ সেৰ, পালেঙ্গপোচ ৫ খন, স্বফেদ কাঠ ২ সেৰ, লং ১ মোন, জাইফল ২ মোন, চৰবন্ধ কাপৰ ৫ খন ভিন মোনত দিছিলে। এইৰূপে অনেক বাৰ নাখুলা নবাবৰ দিনত উকিল-পত্ৰ গতাগত কৰি প্ৰীতিতে আছিল। ১১৭ ॥

অষ্টম আধ্যা ।

হাজোত ফৌজদাৰ মীৰ্জা-নাখুলা ।

আহোমৰ পাণ্ডু অধিকাৰ।---সেই সময়ত লোকজন মৰিবৰ নিমিত্তে কালৰূপী ৺৺ৰ ইচ্ছা হ'ল। দিল্লীত চাজাহাঁ পাৎসাহ মৰিল, তাৰ বেটা দাৰা-শুক্র পাৎসা হ'ল। পাচে অৰং-জাবে মুৰাদবক্সে আলচি যুদ্ধ কৰি দাৰা-শুক্রক মাৰিলে। তাত পাচে খানখানা নবাবলৈ মাতি মুৰাদবক্সকো মাৰি পাৎসা হই তাৰ বৰ ভাতৃ চাহ-চুজাক ৰাজ মহলত ধৰিবলৈ নবাব খানখানাক প্ৰমুখ্যে লোক লস্কৰ পঠালে। সেই বেলা বঙ্গালৰ ভিতৰত আউল দেখি প্ৰাণনাৰাণে বোলে, "কেকেৰি উত্তমৰ বেটাৰ দুলভনাৰাণ নাম কেমনে ললে, নফৰ হই বৰ নাম লব পায়নেকি?" প্ৰাণনাৰাণ ৰাজাৰ মনে নসলে।" এই বুলি তাতে লিপিচ দি তাক ধৰিবলৈ ভবানাথ কাজিক গুৱাহাটীলৈ পঠালে। দুলভনাৰাণেও এই কথা জানি দৰঙ্গলৈ পলাই আহি জয়ধ্বজ মহাৰাজত শৰণাপন্ন হ'লহি। এই কথা গুৱাহাটীৰ নবাব নাখুলায়ে জানি তাৰ বেটা জাকলাক গুৱাহাটীৰ পৰা মহখুলিত ভবানাথ কাজিয়েলৈ যুদ্ধক লাগি পঠালে। পাচে যুদ্ধ ভঙ্গ খাই পুনৰ্ব্বাৰ গুৱাহাটীকে আহিল। তাত পাচে ভবানাথ কাজি হাজো পালেহি। পাচে মীৰ্জা-নাখুলাৰে ভবানাথ কাজিক আগভেটি যুদ্ধ দিলে। বলে নোৱাৰি নাখুলা নবাব ভঙ্গ হই পলাই গুৱাহাটীকে আহিল। সেই সময়ত টিংচু সন্দিকৈয়ে আপোনাৰ মানুহ আহা যোৰা কৰিবলৈ কলঙ্গত দলং বান্ধিলে। আৰু দুলভনাৰাণে বৰফুকনৰ ঠাইক আহোতে তাক ৰাখিবাক প্ৰতি নাৱ-নাৱৰা তিয়াৰ কৰি নাৱত হিলৈ বান্ধি অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে আগ বাঢ়ি ৰহিল। তাক দেখি মীৰ্জা-নাখুলা মহাভয় হল, বোলে, "পচিমেও ভবানাথ কাজিয়ে বেঢ়িছে, পুবে দেখো আচানে নাৱ-নাৱৰীয়া তিয়াৰ কৰি দলং বান্ধে, আমাকেহে ধৰিবাক ইচ্ছা কৰে, আমি অল্প সৈন্যেৰে আছোঁ, কেমনে দুয়োদিকি আটিম?" এই বুলি মনে গুণি মীৰ্জা-নাখুলা ৰাতি ভাগি পলাল। পাচে প্ৰভাতে গুৱাহাটী পাণ্ডু-শৰাইঘাটি আহোমে ললেগৈ সেনাপতি টিংচু সন্দিকৈ সহিতে; শক ১৫৮০, মাস ফাল্গুন, ১৫ দিন গতে। ঘোঁৰা পালে ১৪০, বৰ-কামায়ন হিলৈ ৪০, খুদ্ৰ হিলৈ ২০০, আৰু পাৎসাৰ ভণ্ডাৰৰ যত বস্তুজাত আছিল সমস্তে পালে: ফাল্গুন মাস, ১৫৮০। ১১৮ ॥

ভুবনাৰাৰণ ৰজা।——পাচে পাণ্ডু-শৰাইঘাটত বৰফুকনে পিকচাই চোনিয়াযে থাকিল। টিংচু সন্দিকৈ, লাপেতি ফুকন প্ৰমুখ্যে বৰুৱাবোৰে চেচাত গড় বান্ধি ৰহিল। ভবানাথ কাজিও হাজোত ৰহিল। সেই সময়ত প্ৰাণনাৰাণে

চক্ৰপাণি খাণ্ডাধৰাক ৺দেৱৰ ঠাইলৈ পঠাই দিলে, বোলে, "মহাৰাজা লোক দক্ষিণকোল, মই লওঁ উত্তৰকোল, তোমাৰ লোক আমাৰ লোকে এক ঠাই হুই থাকিলে বঙ্গালে কি কৰিব পাৰে ?" এই কথা ৺এ নামানি কটকীক আহিব নিদি বৰুৱাবোৰক ফিৰাই পঠাব দিলে। তাত পাচে প্ৰাণনাৰাণ ৰাজাৰ ভবানাথ কাজিয়ে আহোমক যুদ্ধ দিলে গুৱাহাটীক লৈবাক প্ৰতি। আচামৰ ভোভোলা বৰুৱা পৰিল, আৰু বাৰুকতী ২ টা পৰিল। তাত পাচে ৭ দিনৰ অন্তৰে ভবানাথ কাজিও যুদ্ধে নোৱাৰি ভাগি গৈ চম্পাগুড়িত ৰহিল; চন্দ্ৰনাৰাণকে চিলাম কোঁৱৰকে যে বেহাৰক গ'ল। আচামৰ লোকে হৰি-ডেকাৰ বেটা প্ৰমুখ্যে মদতিত ৰহিলগৈ; বৈশাখ মাস, শক ১৫৮১। সেই-বেলা ৺এ নিচু সন্দিকৈক দায় ধৰিলে, বোলে, "বঙ্গাল যে ভাগি গ'ল তাক কিয় গৈ নধৰিলে, আৰু বঙ্গালৰ বস্তুজাত মইহে পাব লাগে, সিহঁতে কিয় ললে ?" এই বুলি নিচু সন্দিকৈক, দুৱৰা গোহাঁইৰ পুতেকক, সদায় ডেকাক, কোপতীয়াক, এই সকলক গড়গাৱঁলৈ আনি বজাহাতত লোৰা দি থলে। চতুৰ্ভুজ কটকীকে একাদহকে বোলে, "বঙ্গালৰ ঠাইত যে আছিলি বঙ্গাল যে ভাগি গ'ল তাক জানি বৰুৱাবোৰত নকলি কিয়, আৰু বঙ্গালক দক্ষিণ-কোললৈ পাৰ কৰিলি কিয় ?" এই বুলি দুইৰো এগোটা চকু কানিলে, সুৰাও নালিলে। তদন্তৰে আচামৰ একেদ লোক কলিয়াবৰত ৰহিলগৈ। সেই সময়তে বৰদেউনীয়াৰ চন্দ্ৰনাৰাণৰ বেটা জয়নাৰাণ কোঁৱৰে বঙ্গালৰপৰা আহি জয়ধ্বজ মহাৰাজাত শৰণাপন্ন হলহি। ৺ও তাক বৰজনা আই-কুঁৱৰীৰ হাতে বিয়া দি বিস্তৰ বস্তু দিলে। আৰু তাৰ মাথাত পাৰ দিয়া কামৰূপৰ ৰাজা পাতিলে; শক ১৫৮২, শাওণ মাস। ১১৯ ॥

পাণ্ডু-শৰাইত আহোম।—পাচে বাদুলি ফুকন প্ৰমুখ্যে চম্পাগুৰিৰ গড় মাৰি মাৰিলে, চন্দ্ৰনাৰাণ পৰিল। লাপেতি ফুকন, ফুলবৰুৱা ফুকন প্ৰমুখ্যে নাৱে গৈ বিজয়পুৰৰ গড় মাৰিলেগৈ। পাচে তাম্বুলী-দলৈৰ পুতেকে নাৱে গৈ সোণকোহ পাৰ হই গুলী মাৰি পুনৰ্ব্বাৰ বিজয়পুৰকে আহিল। পাচে জয়নাৰাণ ৰজাক প্ৰতি আচামৰ লোক পাণ্ডু-শৰাইঘাটলৈ আহিল; আশ্বিন মাস, শক ১৫৮১। ১২০ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।—ফাল্গুন মাস পুনৰ ভবানাত কাজি আহি মানাহা সীমা কৰি ৰহিলহি। পাচে জয়নাৰাণে বোলে, "তোমাৰ লোক মানাহা পাৰ হব নালাগে, বৰদেউনীয়াক মই মিলাই দিম।" পাচে মিলাব নোৱাৰিলে। সিপাৰৰ পৰা তিনি দিন গুলী মৰা মৰি কৰি পুনৰ্ব্বাৰ চৈত্ৰ মাস বেহাৰক

গ'ল। এই কথা ৺ৰে শুনি বোলে, "বৰদেউনীয়া যে ভাগি গ'ল তাৰ পাচে বৰুৱাবোৰে ভাগি নগ'ল কিয় ?" এই বুলি লাখটকীয়া বৰুৱা, চিৰৈবৰা, এই দুই নেওগক পাৰিসৰ সভাত ভৰাই আনিব দিলে। জয়নাৰায়ণকো দায় ধৰিলে, বোলে, "সি যে বৰদেউনীয়াক বৰায়ী দেও বুলি কিয় নোৱাৰিলে ?" বৰফুকনেও তাৰ তামুলী এনা কাটিলে এই কথাতে। ১৫৮১ শকত চৈত্ৰে পাঞ্চৰতনৰ পৰা হাবান-খোৰ হুই জয়নাৰাণ পলাই গল। ১৫৮২ শক, মাস বৈশাখ, বাদুলি ফুকন, দিহিঙ্গীয়া লাপেতি ফুকন, কুলবৰুৱা প্ৰমুখ্যে হাতীচলা, বৰীতলা মাৰিলেগৈ। বৰফুকন পিকচাই চেৰিয়া বালিত থাকি কামৰূপৰ যত কেকেৰি আছিল সবাকে সৰু সোণকোহ পৰ্যান্ত ডকাই আনিলে। সেই সময়ৰ পৰা ডেৰ বৎসৰ কেকেৰি বাইজা হাবি হৈ আছিল। আৰু সেই সময়ত ৺ৰে কাৰ্য্যৰ বিসঙ্গতি হব যেন জানি ছাস্তা-খাৰ ঠাই উকিল পঠাবৰ মনে চাংমেল হুই ডাঙ্গৰীয়াসকলত পুছিলে, বোলে, "নকাৰ নবাবে যে আমাৰে সমান পত্ৰ লেখে লেখিব পাৱনেকি ?" পাচে ফুকন বৰুৱা সহিতে সকলেও অনুমোদন কৰিলে বোলে, "৺ৰে যি বুলিছে উত্তমহে বুলিছে। উদয়গিৰি স্বৰ্গৰাজা, অস্তগিৰি দিল্লীশ্বৰ, এই দুইজন হৈ গৰিষ্ঠ ব্যবহাৰ সমান লেখন উচিত হয়, নকাৰ নবাবতো ৺ৰ বন্দী বৰুৱা ফুকনবহে যোগ্য।" তাত পাচে সনাতন, মাধচৰণ, দুই কটকীত সুধিলে, দুই কটকীয়ো সেইৰূপে কলে। পাচে ৺ও খা হুই মেল ভাঙ্গি দুয়ো কটকীক বন্দী কৰি থব দিলে। পাচে পুনৰ্ব্বাৰ চাৰি দণ্ড মাৰিলত পৰীয়া বহাৰ পৰা সনাতন, মাধচৰণ, দুই কটকীক ভিতৰক নি ৺ৰে বোলে, "কটকী হুই তহঁতে যুক্তিপৰ কথা মোত কিয় নকলি ?" পাচে দুই কটকীয়ে বোলে, "আমি দুই বন্দীয়ে ৺দেৱৰ আগত মাতিব পাৰোঁনেকি ? ৺দেৱৰ তেজ-শক্তি স্বৰূপত তিনি-জনা ডাঙ্গৰীয়া, বিশেষত বৰবৰুৱা, বৰফুকন ৺ৰ দুই বাহু, নবৰত্নৰ সদৃশ আনো কাষ-ফুকন বন্দী-বেটা অনেকো ৺ৰ সভাত আছিতে আমি দুই বন্দীয়ে একো নামাতিলোঁ ; হাতী-ঘাঁহী, ঘোৰা-ঘাঁহীৰ লগৰ মানুহ আমাৰ কথা কত ৰয়, আৰু ৺য়ে যিৰূপে সুধিলে সেইৰূপে কলোঁ।" ১২১ ॥

ছাস্তা-খাঁলৈ কটকী।—পাচে ৺ৰে দুই কটকীক বোলে, "তাৰ দেশ-লোকজন চানানক চাহিলে আমাৰনো কোনৰূপে বঢ়া হব ? যি কৈছ নকাৰ নবাবেৰে ফুকন বৰুৱাহে সমান হেন, ইনো অযোগ্য।" পাচে দুই কটকীয়ে বোলে, "৺ৰ ঠৈ-তলত মৰা বন্দী মেলৰ মাজত যে তাৰ উন্নতিক কহিম ৺ৰ বন্দী-বেটা আনো লোক আছে। সেই সকলৰ উৎসাহ শক্তি শুনিলে

কিৰূপে ৰাখিব, এতেকেসে সেইৰূপে কলোঁ। বিশেষত ৬ দেওনো কাৰ অধীন ঈশ্বৰে কৰিছে ? আপোনাৰ ৰহস্য বুজাত ৬ৰে যি বুজিছে কথাও সেইহে।" আৰু সেই সময়ত ৬ৰে বোলে, "শুনিছোঁ অৰং-চা পাৎসা হৈ মুৰাদবক্স, দাৰাং-চাহক মাৰি তাৰ বৰ ভাই চাহ-চুজাক খেদি গোল-কুণ্ডাৰ পৰা এক জৱোৱান নবাবক সেই চামানে পাৎসা আজ্ঞা কৰিছে; বোলে, 'কোঁচবেহাৰ আৰ আচাম মলুক তই গাই চাফ কৰি দে।' মীৰ্জা-জানাৰ বেনিয়ে বোলে, 'ভালা, সেই ৰাজ্য চাফ কৰি দেওঁগা।' আৰ শুনিছো, ছাস্তা-খাঁৰ ঠাই পাৎসা ঢুকি আছিবাক বুজিছে। এতেকে আমাৰ উকিল-পত্ৰ ছাস্তা-খাঁৰ ঠাই গলে সকল সমাচাৰ সি ঠাইৰ বুজা যাব। আগেও ছাস্তা-খাঁৰ ঠাই প্ৰীতি সূত্ৰ ৰহিছে।" আৰু ৬ৰে বোলে, "যি সময় অৰং-চায়ে দাৰা-চাহাক খেদি যাবাক লোক-লস্কৰ পঠাই দিলে সেই সময়ত অৰং-চায়ে বোলে, 'বাবক গোৰ দি তক্তত বহোঁ মানে ভণ্ডাৰৰ টকা খৰচ কৰিব নাপাব। কিৰূপে চিপাহী লোকক ৰাখিম ?' পাচে এই কথা মীৰ্জা-মুলাবে শুনি ৬০০০ সোণৰ মোহৰ দি পঠালে অৰঙ্গজেবৰ ঠাই। অৰং-চায়ো খৰচ দি আগ কৰি চিপাহী-লোকক পঠাই দিলে দাৰাং-চাহৰ লাগি। পাৎসা হৈ বিদেশী মোহৰ কিৰূপে লনে? এতেকে কাৰ্য্যৰ বলাবল বুজি হীনেৰেও সময়ত কৰ্ম্ম কৰি, সিতো পাৎসাৰ সম্বন্ধি তাক কোনে হীন বোলে ?" এই-ৰূপে সমালোচন কৰি শ্ৰীশ্ৰীজয়ধ্বজসিংহ মহাৰাজায়ে ছাস্তা-খাঁৰ ঠাই সনাতন মাধচৰণ, দুই কটকীক পঠাই দিলে পত্ৰ-সন্দেশ সহিতে। হস্তি-দন্ত ১৪টা, গাঞ্জ ২৭টা, কলীয়া চামৰ ২০টা, মৰিচ ৬০ সেৰ, খৰগ ২টা, সোণৰ মলমকৰা কটাৰী দুখন, সোণৰ মোহৰ ৬০ কুৰি, আৰ সুখ সমাচাৰেও শিখাই বুজাই পঠালে। ১২২ ॥

কটকীৰ সমালোচনা।---পাচে দুই কটকীয়ে ৬দেৱৰ ঠাইৰ পৰা আহি কলিয়াবৰত ১০ দিন আছিল। চাহবুৰুজত ৫ দিন, তাৰপৰা হাজোত ২ ৰাতি, তাৰপৰা কুকুৰাকুছিত ১ ৰাতি, তাৰপৰা মানাহমুখত ১ ৰাতি, তাৰপৰা বঙ্গামাটিত ২ ৰাতি, তাৰপৰা চাংৰায় চৌধাৰীৰ বিলাতত ২ ৰাতি, তাৰপৰা ছেৰপুৰত ২ ৰাতি, দগধকাত ২ ৰাতি, তাৰপৰা লখীয়াৰ সোঁতায়ে সোমাই ১ ৰাতি, ডেমেৰাত ১ ৰাতি, নাৰাণদিয়াত ১ দিন। পাচে তাৰ-পৰা বগচৰিয়া নিলেহি ২টা তুৰুকি ঘোঁৰাৰে। বোজ-দেৱানত বহি পাৎসাহী কাৰ্য্য কাম সোধ-পোচ কৰোঁতে নবাবৰ হজুৰ কৰিলেনি। পাচে দুই কটকীয়ে দলিচাৰ ওপৰত হাতযোৰ কৰি ৰহিল। পাচে নবাবৰ আদেশে মুৰাৰিধৰে

পত্ৰ মাতি শুনালে । পত্ৰ শুনি বচন-সমাচাৰ কব দিলে । পাচে দুই কটকীয়ে কলে, বোলে, "পাৎসা শুনিছোঁ ছাস্তা-খাঁৰ বচন নাৰালে, এতেকে দুয়ো ঠাইৰ প্ৰীতি হৈ যদি ৰহিল, দুয়োদলৰ গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহিব।" আৰু বোলে, "ছাস্তা-খাঁও সামান্য নহয় । জন্মাবধি পঞ্চ-হাজাৰী নবাব, সকল কথা-বাৰ্ত্তা ছাস্তা-খাঁ পাৎসাৰ ঠাই জনাব পাৰে । আৰ অতি পূৰ্ব্বে তোমাৰ যে ৰাজা সত্ৰাজিত আমাৰ ঠাই বৰকুকন সহিতে যিৰূপ প্ৰীতি হৈ আছিল তদনুপ্ৰীতিবিহে নবাব আহ্‌লায়াৰ-খাঁ শ্ৰীযুত ৰবৰবৰূৱাৰ চাতে তদবি হৈল । ইদানীক তোমাৰ হাৰ্জসৌগন্ধ আমাৰ চাতে যেমন ৰাখে আৰ আমাৰ সল্লাহ যিৰূপ তোমাৰ নজিক বাচে, যে কৰ্ম্মে প্ৰীতিৰ বীজ বাৰ্দ্ধতা হৈয়া পুষ্পিত ফলবিত হইবে, এতেকে কাৰ্য্য উভয়থা হামেচা কৰ্ত্তব্য ইদানীক।" আৰ বোলে, "আমি দুই পাৎসাৰ সমস্ত কালে প্ৰীতিতে গৈছে, এখন চেকেৰিয়ে মাজত কন্দল কৰায়া গুৱাহাটিৰ পৰা খেদাই।" এই কথাকে মীৰ্জা-নাথুলাও কলে, বোলে, "হৰ, মোক ভবানাথ কাজিহে গুৱাহাটীৰ পৰা ভয় দেখাই পঠালে।" এইৰূপে সুখ-সমাচাৰ ছাস্তা-খাঁত কলে । পাচে ছাস্তা-খাঁও পাৎসা দিয়া নাম কেশোৰ-খাঁ পুতেকক বোলে, "৬কে দোনা উকিলকো বক্সিচ্ পাৱায়ো।" পাচে আগৰ নাম মীৰ্জা-দুখী পুতেকে ছাস্তা-খাঁৰ আজ্ঞায়ে সুলতানী তাবৰ জামা ২টা, সোণৰ দহিয়েৰে শুক্ল পাগ ২টা, কলীয়া পটুকা সোণৰ ফুলেৰে ২ গছ, ইজাৰ সহিতে ২ খন পামৰু, বিচিত্ৰ সোণোৱালী পাটি ২ গছ, দুই কটকীৰ পাটিৰ বচোৱাল, কঁৰীয়া সোলোকাই কাণত জেঠীৰ ডিমাৰ মান মুকুতা, সুবৰ্ণৰ ৰজ্জু, প্ৰৱাল সহিতে কৰ্ণভূষণ কৰিলে । সিদিনা আন একো বাণ বচন কথা ছাস্তা-খাঁ নবাবে দুই উকিলত নুসুধিলে আৰু বোলে, "ৰায়-নন্দলাল দেৱানৰ বাসা দিওক নি।" ৰায়-নন্দলাল দেৱানৰ ঠাই ৭ দিন আছিল । ৰোজ এগোটাকে ১০ ৰুপিয়া পকা কৰি দিছিলে দুই উকিলক নিতে । লগৰ মানুহক নিতে একোটাকো ৫ ৰুপিয়া কৰি দিছিলে । ১২৩ ॥

ছাস্তা-খাঁৰ উত্তৰ ।—আৰ নবাবৰ নিয়ম এই,—বিহানে নেমাজ কৰি বহে, সেই সময়ত গ্ৰী-কাকতী ওৱাকানবিছ ভিতৰৰ নবাবৰ হাস্য-পৰিহাস তাকে লেখি থয়, তাকে শুনায়, তাৰ সিদ্ধান্ত অনুক্ৰমে দিয়া খিলৰত খানাত বহেহি । চাৰি দণ্ড দাতোৱান কৰি মুখ দুই ওজু কৰে । পাচে পীৰ-ফকিৰক খানা খাব দি আপুনি ভোজন কৰে যায় । সেই প্ৰস্তুতত আমাৰ দুই কটকীক অভ্যান্তৰক নি অনেক কথা-বাৰ্ত্তা হৈছিল । সেই সময়ত ছাস্তা-খাঁ নবাবে

বোলে, "সনাতন, মাধচৰণ, তোমাৰি ৺ৰাজা আৰ ভাই বৰনবাব প্ৰীতি-বান্ধা হুয়া আছে। আমাৰি অৰং-ছা পাৎসা আপোনাৰ ভাতৃসকলক জব্দ কৰি অৰং-ছা পাৎসা হয়া আছে। অৰং-ছাৰ মান কূটস্থ কোনো পাৎস নাহি, বৰ ৰাজ্যলুভী পাৎসা, আৰ বিশেষতঃ শুনি আছোঁ, আসামমলুক আৰু কোঁচবেহাৰ চাফ কৰি দিবাক খানখানাক পাৎসাৰ আজ্ঞা হৈছে। সি যেখন তোমাৰ সমুখে যাই, তেখন তোমৰা অনেক তাৰ ঠাই সুপাৰিচ কৰিছ, কৰিবাক লাগে, তেবেসে দুই দলৰ গো-ব্ৰাহ্মণ সুখে ৰহে। যিৰূপে খানখানা ফিৰে সেৰূপ কৰিবা। খানখানা জৰোৱাল নবাব, ভাল মন্দ কিছুকো নাজানে।" পাচে আমাৰ মাধচৰণে বোলে, "চাহাবে যি বুলিছে, সিতো এমতহে হয় পূৰ্ব্বে ৰাজা যুধিষ্ঠিৰক পাঞ্চ ভাই ভাৰ্য্যা সহিতে কূট-মন্ত্ৰণা কৰি ৰাজ্য-সম্পত্তি চুৰিয়া লৈলেক দুৰ্য্যোধনাদি সকলে, তত্ৰাপি কালচক্ৰৰ গতিৰ দ্বাৰায়ে যুধিষ্ঠিৰেহে চক্ৰবৰ্ত্তী ধৰণীমণ্ডলীৰ ৰায়ৰাজেশ্বৰ হৈয়া ৰহিল। দুৰ্য্যো-ধনাদিৰ কূট-মন্ত্ৰণা আপোনাৰ লগতহে গ'ল, যশ-ধৰ্ম্ম কিছু নৰহিল; এতেকে লোভ কৰিব নাপায়। ঈশ্বৰে যাক দিয়ে সেইহে পায়। আৰু চাহাবে যে বোলে, খানখানা জৰোৱাল নবাব, ভাল মন্দ কিছু নাজানে। যাই বৰলোক হৈয়া ভাল মন্দ নজৰ নাহি কৰে, তবে সিতো মৰ্দ্দ-চাতে কেমনে সুপাৰিচ ৰহে। সিটো জৰোৱাল নাহি হয়, নামৰ্দ্দ হোৱে। পাচে ছাস্তা-খাঁ বোলে, "হা হা উকিল, যেখন্তো খানখানা আমাৰ চাতে আইসে তেখন্তো খোদাই যে হুকুম কৰে, পাৎসাতো হুকুম এখন খানখানাৰ ওপৰত চৰিছে।" এইৰূপে অনেক কথা-বাৰ্ত্তা হৈ আছোঁতে সেই সময়ত ছাস্তা-খাঁ সানেকিত খানা খাইছোঁতে বোলে, "সনাতন, মাধচৰণ, তোমাৰি স্বৰ্গৰাজা অতনা খানা খায?" তাৰ অৱশেষ যি সানেকিত আছে, তাতে হাতেৰে চাপৰ মাৰি দেখালে। ১২৪ ॥

অসমীয়া কটকীৰ বিদায়।—নবাবৰ বচন শুনি মাধচৰণে বোলে, "চাহাব স্ব৺ য'ত খানা খায তাক আমাৰ নজৰ কৰিবাক নাহি পায়। ৺ খানা খাইছোঁতে যে বৰগোহাঁই আৰু বুঢ়াগোহাঁই আৰ বৰপাত্ৰ-গোহাঁই বৰবৰুৱা, বৰফুকন যাক বৰনবাব বোলে, আৰ ফা-ফুকন ৰাজখোৱা, এইসকল সহিতে অভ্যান্তৰত ৺ৰে সুৱৰ্ণৰ সিংহাসনত থাকিতে যাক যিৰূপ সুৱৰ্ণৰ ৰজতৰ স্থালত ক্ৰমে খানা দেয, সেই সকল সহিতে ৺ৰে সুবৰ্ণৰ স্থালত খানা খায, যাৰ নাম মাইহাঙ্গ বুলি প্ৰসিধ কহে। কিন্তু চাহেবৰ সানেকিত যতমান ৰাহিছে অতমান খানা ৺এ হেঙ্গলাকো বাহিৰাৰে; চাহেবৰ সানেকিত যতমান

খানা দিছিল, হেঙ্গলেও আৰ অৰ্দ্ধমান খাই আকেহে আমি দেখোঁ।" পাচে ছাস্তা-খাঁয়ে নিকুত্তৰ হৈ বৰ প্ৰশংসা কৰি ৰূপোৱালী জামাৰে কাপোৰ ২ যোৰ, সোণৰ পটিয়েৰে দুই কটকীক দুই শকৈ ৪০০ ৰূপ দি বিদায় দিলে। আন মানুহ লৈ ১০০ শ ৫ খন ভাৰী নাৱেৰে, লগত গৈছিল আমাৰ ২ কটকী ২ খন চৰাত, বাচৰু নাৱেৰে বঙ্গালৰ কটকী বৈশাখ মাস পালেহি পত্ৰ সন্দেশ সহিতে। পাচে গুবাহাটীত ৰাজাৰ শ্বশুৰ বৰফুকনে ধাৰাণে তুলিলে। ১২৫ ॥

বৰফুকনলৈ ছাস্তা-খাঁৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি মহামহিম ৺ৰাজাকে শ্বশুৰ ভাই বৰনবাবক প্ৰতি—

লেখনং কাৰ্য্যঞ্চাগে তোমাৰ এনায়ত মেহৰজুদ নামাসহিত তোমাৰ উকিল সনাতন ও মাধবচৰণ আপোন কৰ্ম্মাইত এখানে আগৰ তাগায়ত বগচায়াল পহুছিলে আমিও পৰম সম্মাইত ভাৱ হৈয়া ইয়াদ্ হকিকত্ পৰং সাদৰে পুৰুচিদাম, আৰ তুমিও আমাৰ কাৰণ হাস্তম ৮ আচৰ্ফি সন্দেশ ভেজিছিলা, আমাৰ তোমাৰ প্ৰীতি, ইয়াত আচৰ্ফিৰ কি কাৰ্য্য? আমাৰ কামৰূপ কোঁচনকে ৰায়াত সব উজাৰ, তুমিতো আপোন মলুকে ঘাইল কৰ্কে বস্তবুদন ইসো আস্তে। শ্ৰীশ্ৰীযুত আলাম পাৎসা চাহেবকে আহালদিল পুৰখাস্মাপাদ আকায়দ চিস্তাপ হুকুম কে বাৰাক্ত। আকলাস্ত শ্ৰীযুত ৺ৰাজাৰ শ্বশুৰ বৰনবাবকে একবাৰ গিওঁ বৰকৰ্দ্দন আচামকে ৰায়ত। বায়-বৰুয়া কুকন তামাম সজিয়ান চ্যবদস্তন ৰাজাকে শ্বশুৰ-বৰনবাবত ও বিবৈ কাৰ সিক্ত ইস্কো হুকুম হোয়ে হান, আৰ তুমি বুলিয়াছ চেকেৰিহে তোমাৰ আমাৰ মধ্যে অ'স্তাব দেই, খানা বিগাৰ কৰে, আমিতো দিল নাজান্তাহে, এমনতো বাৰম্বাৰ জবাব লেখি আছ। আমিতো আহাল নামে দানী আৰ তোমাৰ নিমিত্ত সন্দেশ দোজন উকিলৰ হাতে পাঠাইতেছি। আৰ ৰাইবাৰ কৰ্ম্ম মাফিক সমাজি লৈবেন, ওঁ আগে ৭০০ ৰূপয়া পঠাইছিলা সন্দেশীয়া গুণা গাড়ী আনো উপায়ন বকচিয়া, কিন্তু যদি এখন তোমাৰ ৺কৰ্ম্মাই হৈয়া তবে গডাই পাঠাইবেন, কি কাৰ্য্য ছিল, তোমাৰ ও আমাৰ, ৰূপয়া দুই নাহয, ৭০০ ৰূপয়া উপায়ন তাৰ বানছীযা লৈবেন। ও এখন আমীৰোল-উমৰাও মীৰ্জা-হেনাৰ বেটা মীৰ্জা-মূলা নবাব তাগায়ত আচম মহিমকে মঞ্জিল-বমঞ্জিল চুদওৱাহ চৰে; আৰ তুমিও একসাসবাতে আপোন খাতিৰ জমা ৰাখিবা। এই নস্ত সব যেমত নহাদিদ্ দিলগীৰ চোৰযায়ে, এমত জুথাবেত, তোমাৰ আমাৰ মধ্যে লোকজনৰ আজাৰ বন্ধক চনা তাৰিখ নৰাখ, অল্প-

জম্রে সব আজাব দূৰ পিৰে পাচ আবৰদ এ সব নচিয়ত তামাম দিল কুচিয়াৰা চাদ। পত্র শুনি বোলে, "পত্রত যে উকিলক নেলেখিলে কাৰণ কি ?" এই বুলি ৺ৰৈল জনালে।

তাৰ অনা সন্দেশ.---বানাত ৪ খন, তাব ২ মুঠা, সং ৭ সেৰ, কনৰবাঙ্ক ৭ গজ, শক ১৫৮২। ১২৬ ॥

অসমীয়া সৈন্যৰ কাৰাজ।---পাচে মহাৰাজাও ছাস্তা-খাঁৰ ঠাইৰ কথা বার্ত্তা শুনি বিধাৰণ দেখি বঁটা-বাহন দি জাগাস-খাঁক ওলটাই পঠাব দিলে। তাত পাচে ৺ৰে তিনিজনা গোহাঁই প্রমুখ্যে বৰুৱা ফুকন ৰাজখোৱা হাজৰিকীয়াটো প্রযত্নে আপোনাৰ যাৰ যি ডাগি সেই সেই ৰূপে কাণ্ড কাঠী-ধনুখন ভালৰূপে মৰাব, দুয়ো বেলা অভ্যাষ কৰিব দিলে. আৰ হিলৈদাৰী বাৰুৰতী এইসকল প্রমুখ্যে আনো অস্ত্র-শস্ত্র অভ্যাস কৰালে। ৺ও ৰূপৰ কেৰু বস্ত্র কৰি অনেকৰূপে দিয়ো প্রজাৰ মন বান্নাই ৰং-তামচা কৰি চাই প্রজাৰ মধ্যত দোলায়েৰে ফুৰি থাকে। এই ৰূপ অনে প্রকাৰ কৰি ডা-ডাঙ্গৰীয়াসকলৰ ঠাইতো চা-চৰিয়া দি অনেক প্রবন্ধে দণ্ডি কৰিও শিখাইছিলে। আৰ কাল ঈশ্বৰৰ ইছায়ে লোকজনৰ দুখৰ কাৰণে অনেক অদ্ভুত মিলিল। দিগচুঙ্গীয়া মেধিৰ ঘৰত পাঞ্চ বালক জন্মিল এক স্ত্রীত। ৰু ৺দেৱৰ গড়-কোপত অনেক শৃকাল বলিয়া হৈ অনেক মনুষ্য কামুৰিলে। আৰ ৺ও কাঠৰ তৰোৱাল সাজি. ধনুত ফৰিঙ্গা দি হিলৈত গুলী নিদি বৰঘাটিত আপোনাৰ লোকেৰে ৰং কৰি বঙ্গাল পাতি ৰণ কৰালে; শক ১৫৮২। নিশা ১০ দণ্ড গতে দেৰগাওঁৰ মহাদেৱৰ ঘৰত হস্তী, ঘোঁৰা, মানুহ ওলাল, সকলে দেখিলে ৺ৰে শুনি এক কৌটি হোম দান কৰালে ২০০। ৰাজমাৰ মৃত্যু। ১২৭ ॥

আহোম বঙ্গালৰ কটকীৰে কথা-বার্ত্তা।---তাত পাচে খানখানা নবাবে চাৰি কুৰি হাজাৰ চিপাহী সহিতে আৰু অনেক নবাবসকলেৰে চুজাক খেদি বিচাৰি নাপাই, পাৎসাৰ আজ্ঞায়ে সুকিলে ছাস্তা-খাঁৰ ঠাই। ছাস্তা-খাঁয়ো সকল সমাচাৰ কলে। পাচে খানখানা নবাবে ছাস্তা-খাঁৰ ঠাই অপমান পাই ঢকাত ৰহি লালোৱা, হৰাম. দুই কটকীক পঠালে, বোলে, "আমাৰ হাতী-চলা, বৰীতলা, গুৱাহাটা সিবোৰে কেমনে মাৰে ? যদি হাতীচলা, বৰীতলা। গুৱাহাটা সিবোৰে এৰি যায় তেবে গো-ব্রাহ্মণ, নৰ-নাৰী, প্রজাৰ কুশল হুই ; যদি চাৰি নিদিয়ে, এই সমস্তৰ বধভাগী সেই সবে হব।" এই বল্লি দই কটকীক পঠাইলে। দুই উকিলো আহি লাপেতি-ফুকন, বাদুলি ফুকনৰ

ঠাই পালেহি। তৈতে দুই কটকীক ৰাখি বৰফুকনলৈ জনালে। পাচে বৰফুকনেও ৶লৈ জনালে। ৶ৰ আজ্ঞায়ে বৰফুকনে এই বুলি বিদায় দিলে। পাচে লাপেতি ফুকনেও লালোৰা, হৰাম, দুই কটকীক তুলি বোলে, "ঐ লালোৰা, হৰাম, তইঁততকৈ গো-ব্ৰাহ্মণ বাইজ্যৰ কাৰণ যি কৈছিল ই কথা আমাৰ ঠাই কৰ নাপাই, বৰদেউনীয়াতহে কব পায়। আমি বৰদেউনীয়াকহে মাৰি লৈছোঁ। তাঞ্ৰিৰ আমাৰ কন্দল নাই, প্ৰীতিতহে আছোঁ।" এই বলি তাৰ লগে দুটা ভাল মানুহ দি বিদায় দিলে। পাচে লালোৰা, হৰাম, দুই উকিলো গৈ নবাবত জনালত নবাবে বোলে, "আচামৰ দুই আদমিক পঠাই দে," এই বুলি। "ভাল, এখেতো আমি মহিমক যাওঁ, বৰদেউনীয়া চাঁফ হলে ইহাৰ খবৰ পাবি।" এই বুলি পঠাই দিলে। পুনৰ্ব্বাৰ বৰ-দেউনীয়াক মাৰি লালোৰা, হৰাম, দুই কটকীক পঠাই বোলে পত্ৰ সহিতে বোলে, "এখন বৰদেউনীয়া চাফ হ'ল। আমাৰ হাতীচলা, বৰীতলা, গুৱাহাটী এৰি দিওঁক।" এই কথা লাপেতি ফুকনে বৰফুকনলৈ জনাই তুলিলে। ১২৮ ॥

ছান্তা-খাঁলৈ বৰফুকনৰ পত্ৰ।—পত্ৰ এই—

স্বস্তি সকলমঙ্গলাগাৰ শ্ৰীশ্ৰীযুত দিল্লীশ্বৰ পাৎসাকে নাৰচাৰাল জিযাদা হুকুম আওৰাদস্ত চৰবাচ কমৰ বস্তন,

এক আয়মাকো মহকুমকৰ্দ্ধ শ্ৰীযুত খান খানা চিপহচালা আমীৰোল-উমৰাও নবাব অজৰোই, ওমৰ-কবিৰ, তোহ্ন্ গুণাগাৰ, দৰিয়ায়ে অপৰকাৰ, আমালৈকে সপৰ, বহুতেবগাঢ় শূল-প্ৰতাপ, আৰ কোঁচবেহাৰ পহিলোকো আচাম বিলায়ত কুচ দগেহে পাণ্ডু, গীবদাস্ত মহকুনকৰ্দ্ধ তেগৰ বচৰ চোৰ্দ্ধ। শ্ৰীযুত ৰাজশ্বশুৰ বিশিষ্টগণাগণ দিনকুহাল পাত্ৰাধিপাত্ৰ মহামাত্যক জ্ঞানাধিসঙ্কাশ ও আগৰ কামৰূপ বিলায়ত এওকু মেৰাবদ ওৰাক আপোন ইয়াক প্ৰীতসোগন্ধ বালকজদ হকিকত খতকিতাৰত মেচোপৰাদ, অতএব দো তৰফ খোচমে দাস্তানদ, এতেদো হাল, যেনামাৰোক্ত পৰ্ব্বৰেক সেনা ফিৰিব, আমিও তাকেসে বাঞ্চে, পূৰ্ব্বপ্ৰীত আন্দাস্ত, সনাতন ও মীৰ বগলান ও মাধচৰণ তাকাহুত অৰূপ নাকৰিবেক। ইতি শক ১৫৮৩, মাস ফাল্গুন। ১২৯ ॥

নবম অধ্যা।

মীৰজুমলাৰ অসম আক্ৰমণ।

মীৰজুমলাৰ আক্ৰমণৰ এটি উপকথা।—পাচে লাপেতি-ফুকনে তুলি পুনৰ্ব্বাৰ বিধাৰণ দেখি শ্ৰীসূৰ্য্যক পৰা ওজনাই পঠালে। আৰু বুলিলে, "ৰাজ্যৰ কাৰণ যি কৈছে, পৰমেশ্বৰ বিধাতা অনুকূল হৈ আক দিছে, তাঞ্চি খুজিলে কিয় পাব? হস্তীৰ দন্ত ওলাইছে পুনৰ্ব্বাৰ সোমাবৰ কৈত দেখিছ? এই খান নবাবত কবি।" লালোৰা, হৰামে বোলে, "উত্তম জনে বচন বুলিলে ৰক্ষা কৰণেহে যুক্ত, বচনতো ৰক্ষা নহল, হস্তীও পশুহে।" পাচে লালোৰা, হৰাম, দুয়ো বাসাক আহিল। সিহঁতক ধাৰাণে ৰোজ দিলে। ৰোজত জীয়া পছ দিলে ১টা। পাচে দুই কটকীয়ে আন সিধা ৰাখি পছৰ গলৰ দোল মেলি বনৰ মাজক খেদিলে। পাচে আমাৰ ৰোজ দিয়াইতে বোলে, "পছ তোমালোকক ভোজনলৈ দিলে, বনক খেদিলি কিয়?" পাচে দুই কটকীয়ে বোলে, "ভাই, দিনচাৰেক হৃষ্ট-পুষ্ট হৈ থাকক। অনেক হস্তী, অনেক বন্দুকধাৰী, অনেক ঘোঁৰা, এই সকলৰ আগত কাঁহা যাব, খাব পাব। আৰ এক উপকথা কওঁ শুনিবি,—দুটা বাহ মৰা চৰাইৰ যুদ্ধ লাগিল; ই গছৰ পৰা সি গছলৈ যায়; তাত বল নোৱাৰি ঝোনিঝুৰিকৈ পৰ্ব্বতত পৰিল। তাৰো পৰা পৃথিবীত পৰি মূৰ্চ্ছিত হৈ আছিল। দুই পখীৰ যুদ্ধ হস্তী-সকলে দেখিছে। তাৰ এক বুঢ়া হস্তীয়ে বোলে, "ই ঠাইত থাকিবলৈ আমাৰ ভাল নহয়। ই ঠাইত থাকিলে কল্যাণ নাই।" তাৰে এক মৰদাৰ হস্তীয়ে বোলে, "এনে ঠাই এৰি কলৈ যাব? যদি পখী আহে তাক মাৰিবাক নোৱাৰিবনেকি?" এনেতে দুই পখী ঝোনিঝুৰিকৈ হস্তীসকলৰ আগতে পৰিল। চকু কৰ্ণত নখ লাগি ঘা লাগিল, চকু মুদি হুলস্থুল লাগিল। খালে ডোঙ্গে দোপে বোকায়ে পৰি অনেক মৰিল। দুই চাৰি পলাই এৰাল। এই-ৰূপে বুঢ়াৰ কথা নলৈ মৃত্যু হ'ল। এতেকে হাতী-ঘোঁৰাৰ আন্দোলত জল-সংঘটিত জলৰ শোণিত ভংঘল বালা, যূথে যূথে আইব পশুৰ পালা।

খাটাখুটা মাজুম-খাঁ মুখে চাঁব ডাড়ি।
থানা লেনাৰ ভঙ্গে যাইব গুৱাহাটা বাৰী॥"

এইৰূপে বুলি দুই কটকী গ'ল। ১১০॥

আহোমৰ পৰাজয়।—পাচে লালোৰা, হৰাম, দুই কটকীয়ে মাজুম-খাঁৰ ঠাই সকল সমাচাৰ কলেগৈ। মাজুম-খাঁও সকল সমাচাৰ পাই সসন্যে সহিতে

আহোমক খেদি আহি প্ৰথমে বেহাৰ মাৰি প্ৰাণনাৰাণক খেদালে। পাচে আচামে মাজুম-খাঁ আহিবৰ শুনি হাতীচলা, বৰীতলা এৰি নানাইমুখত গড় বান্ধি বাদুলি ফুকন ৰহিল। পাঞ্চৰতনৰ ফুলবৰুৱা ফুকনে, লাহন ফুকনে ৰহিল; ৰাজাৰ শহুৰেক পিক্‌চাই চেতিয়া ৰহিল পাণ্ডু-শৰাইঘাটত। তাতে কিছুমান যুদ্ধ কৰি ৰহিব নোৱাৰি পাণ্ডু-শৰাইঘাটত ৰহিলহি। বঙ্গালো আহি সন্মুখে ৰহিল। তাৰো একো কৈদক পাচলৈ ছাহবুৰুজত ৰহিবৰ দেখি সেই ৰাতিয়ে আচাম আহি নাপাতি এৰি চামধৰালৈ ভাগি আহিল। কাণ্ড-কাঠীয়ো মাৰিব নোৱাৰিলে পাণ্ডু-শৰাইঘাটত। আৰ যৈতে যি থাকিল তাকো আনিব নোৱাৰিলে; মাস ফাল্গুন, শক ১৫৮৩। পাচে ৺ৰাজা সমস্ত লোক চামধৰাক ভাগি আহিবৰ দেখি নেওগৰ পুতেক শহুৰেকক খঙ্গি বৰফুকন ভাঙ্গিলে। উত্তৰকোলে চামধৰাত বানৰুকীয়া বৰগোহাঁইক সেনাপতি পাতিলে মুখ্য কৰি। দক্ষিণে ঘোঁৰা-কোঁৱৰ প্ৰমুখ্য বুঢ়াগোহাঁই, বৰপাত্ৰগোহাঁই, নামনিয়াল ৰাজাৰ শহুৰ বৰচেতিয়া, চাৰিংৰজা, ৰূপসন্দিকৈ, আনো বিস্তৰ লোক আছে। পাচে বঙ্গালো আহি নাৱে-তৰে গুটিঘুৰুৱাত ৰহিলহি। লাপেতি-ফুকন, তামূলী-দলৈৰ পুতেক প্ৰমুখ্যে কৰি গড়ৰ পৰা ওলাই নাৱে খেদি গৈ ধৰি ধৰি ভঙ্গ খাই চামধৰাকে আহিল। পাচে ঘোঁৰা-কোঁৱৰ ফুকনে দখিণকোলে যুদ্ধ দেখি বৰগোহাঁইলৈ লোকজন খুজি পঠালে, বোলে, "উত্তৰে দেখো যুদ্ধ নাই। আমাৰ লগত ভৰ দিবলৈ লোকজন পঠাওক।" বৰ-গোহাঁইও লোকজন নিদিলে, বোলে, "দক্ষিণতহে লোকজন বিস্তৰ আছে। লোকজন পঠাই মই অকলে কি কৰিম ?" দখিণে পাঞ্চদিন যুজে। তাত পাচে বঙ্গাল আহি পোতাকসঙ্গৰ পোনে কিছু যুদ্ধ কৰিলে। লেচাম হাতী-বৰুৱা গড়ৰ ওলাই বঙ্গালক ধৰি পৰিল। তাত পাচে দ্বিজোৰ পোনে বঙ্গাল গড়ত উঠিলহি। তেৱে আচামৰ লোক নাৱে-তৰে সমস্তে ভাগি সলাত ৰহিল-হি। পাচে আচামো সলাৰ পৰা নাৱে গৈয়া কুকুৰাকটাত যুদ্ধ কৰিলেগৈ, তাতো ভঙ্গ হ'ল। বঙ্গালো সলা পালেহি। তেৱে তিনিজনা গোহাঁই প্ৰমুখ্যে যত ৰাজাগণ, ফুকন, ৰাজখোৱা, হাজাৰিকীয়া, সমস্তে ভাগি আপোনাৰ চাৱা-কুৰ্ম্মা লৈ যেই পোনে পালে সেই পোনে ভাগি গ'ল। আৰ হাতী, ঘোঁৰা, বাৰু, হিলৈ, আৰু যত আহিলা-পাতি সমস্তে বঙ্গালে পালে ; উত্তৰ কোলে যুদ্ধ নহল ; শক ১৫৮৩, মাস চৈত্ৰ। ১৩১ ॥

বিষয়াৰ ঠাই সলনি।—পাচে বুঢ়াগোহাঁই, বৰগোহাঁই, বৰপাত্ৰ গোহাঁই, নামনিয়াল ৰাজাৰ শহুৰ ভিতৰুৱাল গোহাঁই, তামূলী-দলৈৰ পুতেক

এইসকলক গড়গ্ৰামত থৈ ৶ঙ্গো নামৰূপলৈ গল। তাত পাচে গড়গ্ৰামৰ পৰা ডাঙ্গৰীয়াসকলে বাঁহবৰীয়া কটকী, ভেলাইৰ পুতেক, লঘন তামূলীক, ভাৰৰীয়াল বামুণক, চৰাল মুদৈক, এই পাঞ্চক বঙ্গালৰ গালৈ পঠাই দিলে, বোলে, "আমি যি হয় পেচকোচ দিয়োঁ, সিবোৰ নাহোঁক।" পাচে সিবোৰ গৈ দেৱৰগাওঁত এই কথা বঙ্গালৰ আগত ক'লে। বঙ্গালে বোলে, "তহঁত শুদা মানুহেৰে কি কথা হম? নাই ৩ জনা গোহাঁই, নহইবা ফুকনবোৰৰ এক জনা আহিব, তেবে আমি কথা হম।" এই কথা ডাঙ্গৰীয়াবোৰে আলচি ফুলবৰুৱা ফুকনক, কৌপতীয়াক, সনাতন কটকীক, ঘেত্ৰিৰ পুতেকক। এই চাৰিক পঠাই দিলে সন্দেশ-পত্ৰ দি পূৰ্ব্ব ধাৰাণে, সিবোৰ গৈ গজপুৰত লগ পালেগৈ। এই কথা খানখানা নামানিলে। কলিয়াবৰ, লখৌ, দেৱৰ-গাওঁ, গজপুৰ, চিনাতলী, এই পাঞ্চ ঠাইত পাঞ্চ আমীৰা থৈ গড়গ্ৰামলৈ উজাই গ'ল। পাচে বুঢ়াগোহাঁইক নামনিয়াল ৰজাৰ শহুৰেকক ৶তা তিপামৰ পানীফাটত থাকিব দিলে। পুখুৰীঙ্গত থাকিব দিলে। গড়গয়াঁ ৰজাৰ শহুৰেকক চেংধৰা বৰবৰুৱাক ৶ৰ লগত বুঢ়াগোহাঁইৰ পিতৃ বাঁহগৰীয়া গোহাঁই নেওগ, আনো দুই এক বৰুৱাক থাকিব দিলে। পাচে বঙ্গালেও গৈ চৰগুৱা, চাৰিং, শিলপানী, গড়গ্ৰাম, পৰ্ব্বত, এই পাঞ্চ ঠাইত পাঞ্চ আমীৰাক থৈ খানখানা নবাব বাকোবাৰীত ৰহিলগৈ। তাৰ পৰা এক উমৰাও বলকত্তুমত ৰহিলগৈ। তদন্তৰে আষাৰ মাস, বলক্তুমৰ ফৈদক খেদি পূবে তাওকাঁক উত্তৰে দিল্লীহ সীমা কৰি বুঢ়াগোহাঁই ৰহিল। কেন্দুগুৰিত গড়গয়াঁ ৰজাৰ শহুৰ ৰহিল ডঁৰিকাৰ পোনে। পাচে আচামে বঙ্গালৰ দুই চাৰি লোক যাকে যৈতে পাই তৈতে কাটে। তত্ৰাপি বঙ্গালৰ বল খীণ নহল। তবে শৰাগুৰিৰ পোনে তামূলী-দলৈৰ পুতেকক ভঙ্গালে। সেই ভঙ্গে সমস্ত লোক ভঙ্গ হ'ল। দিহিং আগ কৰি বুঢ়াগোহাঁই ৰহিল মূৰকটাত, ৰজাৰ শহুৰ ৰল তিপামত। পাচে চিনাতলীৰ, চাৰিঙ্গৰ, শিলপানীৰ, পৰ্ব্বতৰ, গড়গ্ৰামৰ, চৰগুৱাৰ, এই-সকলৰ সমস্তে বঙ্গাল একঠাই হই শিলিখাতলত বৈ বুঢ়াগোহাঁইৰ পোনে মূৰকটাত এক প্ৰহৰ বেলা হ'লত গড়ত ধৰিলেহি। বঙ্গালৰ এক আমীৰা পৰিল। আনো লোকজন পৰিল বিস্তৰ। পাচে কাণ্ড-গুলী ঢুকালত ৬ দণ্ড বেলা আছোঁতে বুঢ়াগোহাঁই ভাগি তিপামৰ পানীফাটত ৰহিলগৈ। সেই সময়ত বাদুলি ফুকন গৈ শিলিখাতলত খানখানাত বৰিলগৈ। বাদুলিক লগত লৈ খানখানাই শলগুৰিত ৰহিলগৈ। পাচে বাদুলিযে ৰাজাৰ ঘৰত থাকি বোলে, "মোক যদি এই ৰাইজ্যতে অধিকাৰ পাতি দিয়া তেবে আনো লোকজনক বৰাই আনো, আৰ ৶তাকো, ৰাজমন্ত্ৰী বৰগোহাঁইক, বুঢ়াগোহাঁইক

ফুকন বৰুৱাকো ধৰি দিন।" খানখানা নবাবে বোলে, "ভালা, মই তোক অধিকাৰ কৰিলোঁ।" আনো লোকজন বিস্তৰ বৰিল যৱনত। দয়ঙ্গীয়া লুখুৰি চেটিয়াক দয়ঙ্গীয়া বৰগোহাঁইক আপোনাৰ লোকে ধৰি দিলে; শক ১৫৮৪। তেৱে নেওগৰ পুতেক ফুকনে বঙ্গালৰ দিলাল-খাঁৰে সখি বান্ধি প্ৰীতি হল। সেই বেলা বেজদলৈৰ পুতেকে নেওগৰ পুতেকেৰে দ্বন্দ কৰিলে। পাচে নেওগৰ পুতেকে ৰজাত লগালে, বোলে, "বাদুলিক ৰাজ্য দিবৰ জানি বেজদলৈৰ পুতেকে বাদুলিযেৰে ভিতৰি কথা হৈ বঙ্গালত বৰিবলৈ কথা-বাৰ্ত্তা হৈছে।" পাচে ৺ৰাজায়ে শুনি এই কথাতে বেজদলৈৰ পুতেকক কাটিলে। ১৩২ ॥

আহোমৰ বল ক্ষয়।---সেই বেলা নবচেটিয়া পৰ্ব্বতৰ পৰা কছাৰীলৈ ভাগি গ'ল; শক ১৫৮৪। আহোমৰো বল ক্ষীণ হ'ল, বুজ এৰিলে। আৰ হাতীচলা, বৰীতলা পৰ্য্যন্তে যত লেকেৰি আনিছিল তাক বা যত কাটিলে তাৰ সীমা নাই। যি কিছু লেকেৰি পালে বঙ্গালে নিলে ওলোটাই। আৰ বিস্তৰ লোকেও মহাৰাজাক এৰি যেন যৱনকে আশ্ৰয় কৰিব হেন মন হ'ল। এই কথা জানি ৺ও ৰাজা ৰক্ষা কৰিবৰ নিমিত্তে বুঢ়াগোহাঁইকে গড়গয়াঁ ৰাজাৰ শহুৰকে ৺ৰাজা বোলে, "তোমালোকে বঙ্গালৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ যেনেকৈ পাৰা পঠাই দিয়া।" পাচে সিবোৰেও ৺ৰ আজ্ঞায়ে চুলতান, চান্দৰাই, মনু, চতুৰ্ভুজ কাকতী, এই চাৰিক পঠাই নবাব খানখানা দিলাল-খাঁৰ ঠাইক অনেক কথা-বাৰ্ত্তা কৈ পঠাই দিলে। ১৩৩ ॥

তিপামত বঙ্গাল।---পাচে দিলাল-খাঁয়ে বোলে, "কৈঁকোৱাদোলা দি বাদুলিক ৰাজা পাতিছে, তেও যে কৈছে গো-ব্ৰাহ্মণৰ কাৰণ এইখন সিদ্ধ হব।" পাচে এই কথা বাদুলিয়ে শুনি, মীৰ্জামূলালৈ কলে, বোলে, "এতিয়া ৰাজমন্ত্ৰীয়ে মোক শক্তিমন্ত হৈ ৰবর দেখিছে এতেক কথা কয়, পূৰ্ব্বেনো মোক কিয় এই ৰাজ্য লই দিলা? যদিচে ৰাজ্য দিয়া তুমিযে মোক কাটা।" পাচে পূৰ্ব্ব কথাক স্মৰি মীৰ্জামূলাযে বোলে, "ৰাজা, ৰাজ-মন্ত্ৰী, চাৰি পাত্ৰক ফুকন-বৰুৱাক ধৰি দিম বুলিছে, ভাল এতিয়া ধৰি দিয়ক। পাৎসাই ঠাঁইকো আচানৰ লোককো তোক দিলোঁ, ৰাজমন্ত্ৰী আদি কৰি সবাকো ধৰি দে।" পাচে বাদুলিৰ ভাবেকে মৌপিয়াযে পাৎসাই লোক লৈ মেকুৰীখোৱাত আচামেৰে লেঢ়াই কৰিলে। বঙ্গালৰো লোক পৰিল, আচামৰো লোক পৰিল। পাচে বঙ্গাল ভাগি তিপামত ৰহিলগৈ। ১৩৪ ॥

দিলাল-খাঁৰ ৰাজমন্ত্রীলৈ পত্র ।—পাচে মীৰ্জামূলালৈ দিলাল-খাঁয়ে বাদুলিৰ সাহ-বল জুটবাত হেন জানি কৈ পঠালে, "আচামৰ গো-ব্রাহ্মণ পাৎসাই লোক ৰক্ষাৰ কাৰণে কথা-বাৰ্ত্তা হলো । একেলাড়িকা বাদুলিৰে বলে ৰাজমন্ত্রীয়েৰে লেৰাহি কৰিলোঁ ।" মীৰ্জামূলায়ে বোলে, "ভাই দিলাল-খাঁ কেমনে যুজিলে ? হাৰামজাদা বাদুলিয়ে যত কৰিলে সবে জুনিবাত ।" পাচে দিলাল-খাঁয়ে গদাইকে বহিৰ্মূলকে ৰাজমন্ত্রীৰ ঠাইলৈ পঠালে, বোলে, "যেমনে তাবাৰো গো-ব্রাহ্মণ সুখে ৰহে তেমনখান কৰিব । চাৰি পাত্ৰৰ বেটী, ৰাজমন্ত্ৰীৰ বেটী, ৰাজাৰ জী পাৎসালৈ দিয়া লোক ফিৰাই পঠক ।" পাচে ৰাজমন্ত্রীয়ে বোলে, "ভাল, চান্দ্রায়, চুলতান, মাধচৰণ, মিত্ৰত কহ যাই, যদি তাৰা সত্য কৰি বোলে, আমিও পাৎসাই লোকক প্রীতি কৰি পঠাও ।" এই কথা দিলাল-খাঁয়ে শুনি বোলে, "ভাল পাৎসাই লোক কুশলে ফিৰি যাওক । তাৰাৰো ৰাইজ্যৰ গো-ব্রাহ্মণ সুখে ৰহোক ।" এই বুলি দিলাল-খাঁএ তিনিৰ হাতত লিখা দি পঠালে । লেখাও এই—

স্বস্তি নিজতনু-সৌন্দৰ্য্য-গঙ্গাজল-সদৃশ-পৰমপবিত্ৰ শ্ৰীযুত ৺ৰাজাৰ শ্বশুৰ বৰনবাবকে জঙ্গবেগাৰ কাৰ কৰ্দ্দম পৰম খুচ চফৰবাজ তোমাৰ নিগাদ মোৰ সম্মত, হালহজুন স্বদাখদ চৰিয়ত, দোস্তন সাকবো নাম ভেজিচি, ও তোমাৰি কমৰগাৰি লেবা দুনা হামানলাদা সিতো তোমাৰি ৺ৰাজকৰ্ত্তা ডাঙ্গৰীয়া ওগযৰচকো পাইকান বলকি গাম মানিতে চাদ, ও অপৰ তোমাৰ বেজদলৈকো বেটা যো কোচু তনাব পহিলেক বতাযত্তে ভেজ হৈতেছিল সে জোখবাত সব জুথ আছিল । আকে লোভছিমাৰহে, যদি সে আমাৰ সাথ একলাস থাকিত বদকোলি নাকৰি তেবে কেমে তাৰ এমত হৈবেক আমাৰ শুনিয়া আসে, যে ৰাজমন্ত্ৰী সিতো বয়সতো বৃদ্ধ, জ্ঞানতো জানন্তাহে, তাইতো কদাপি নাক-বেল ফিৰিবেক, ভালাতো গো-ব্রাহ্মণ ৺তো ৰাজাৰ ৰাখিয়া আমাৰে সম্বজায়া ৺মহাৰাজাকো বেটী ৰাজা-তিপামেৰে বেটী পা৶ মহলকে খেজমতে দেয়গা । শ্ৰীযুত নবাব আমীৰ-অল্-উম্ৰাও ঠাই আবজদাস্ত কৰিব হদ-কৰাৰ তালি কিয়া ফেৰ পাঠাইবেক ; এতে ম ৺পাত্ৰ-মন্ত্ৰী বাযতকো যাজাক হতচৰদ এমাফিক প্ৰীত দোদলকো মধা আাহাদানা সব মেকুনি ইতি, সন ১৫৮৪, মাস পৌষ । মাধচৰণ, চান্দ্ৰায়, চুলতানে আনা দিলাল-খাঁৰ কাকত তিপামৰ থিলাজাৰি ঘাট । ১০৫ ॥

মহাৰাজাৰ পাৎসাৰ লগত বৈবাহিক মিত্ৰতা ।—পত্ৰ চাই বুঢ়াগোহাঁই শ্ৰীযুত ৰাজাৰ শ্বশুৰ ৰাজমন্ত্রীয়ে ৰাজ্যখন ৰক্ষাৰ কাৰণে নবাব খানখানা দিলাল-খাঁৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ ৩০০০০০ তিনি লাখ টকা, নব্বৈ হাতীৰ কাবল

বান্ধিলে আৰু মহাৰাজাৰ জীকো পাৎসাজাদালৈ দিলে। ৰাজাৰ জীৰ লগে অলঙ্কাৰ সহিতে সোণা বিংশ হাজাৰ, ৰূপ ছয়কুৰি হাজাৰ, বিংশ হাতী। পাচে দিবলৈ থাকিল তিনি লাখ টকা, নবৈ হাতী। তাৰ নিমিত্তে সোতা বুঢ়া-গোহাঁইৰ, বৰগোহাঁইৰ, বৰপাত্ৰ-গোহাঁইৰ, বজাৰ শহুৰৰ, এই চাৰি জনাৰ পুত্ৰ যৱনক লাগি ওল দিলে। প্ৰতি বৎসৰে বিশ হাতীৰ নিবন্ধ কৰিলে। ৰাজমন্ত্ৰীয়ে পাৎসাই লোকক ফিৰাই পঠালে। দিলাল-খাঁও ৺লৈ তাও, মুকুতা, বাঘৰ পতা সোণাৰ মলমকৰা তৰোৱাল ১ খন, জমদাৰ ১খন, সোণাৰ মলমকৰা হিলৈ ২ টা, এই সকল সহিতে ১৫ হাজাৰ টকাৰ বাব দি গদাইক পঠালে, বোলে, "ৰাজমন্ত্ৰীহে হৈ তাৰাৰ বচন নৰলিল।" পাৎসাই লোকেও বিস্তৰ প্ৰশংসা কৰিলে। পাচে মীৰ্জ্জামূলা প্ৰমুখ্যে বঙ্গাল ভটীয়াই গ'ল; শক ১৫৮৪, মাস মাঘ। ১৩৬ ॥

খানখানা ভটীয়ালে।---আৰ বঙ্গালৰ লগত বাদুলি ফুকন, তাৰ ভাই মৌপিয়া, হৰিডেকাৰ পুতেক ৰঘুনাথ, উধ দুৱৰীয়া, ৰঘুনাথৰ বেটা মনোহৰ কাকতী, কেওদাংধৰা, এইবোৰ আপুনি গ'ল। তাত বাজে দয়ঙ্গীয়া বৰ_ গোহাঁই, ৰাজখোৱা, লুখুৰি চেটিয়া, নাৰেঙ্গ চেটিয়া, লালুক গোহাঁই, দীঘলা হাজৰিকীয়া আৰু যতক হা-হাজৰিকীয়া লহবৰ বাৰৰ পুতেক, ভেলাইৰ পুতেক এইসকল প্ৰমুখে। আনো অনেক লোকক ধৰি নিলে। গুৱাহাটীত ৰদিচ_ খাঁকে, তিনিজনা গোহাঁইৰ বেটাকে বজাৰ শহুৰৰ বেটাকে থৈ নবাব খানখানা ভটীয়াই গ'ল। ১৩৭ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।---পাচে গুৱাহাটীৰ পৰাহে মাধচৰণৰ হাতত ধৰি নিয়া ৰৰুৱাবোৰক দি পঠালে। আৰ মীৰ্জ্জা-মূলাৰ ভাগিনেকৰ হাড় আছিল নাকোঁ-বাৰীত, তাকো খুজি নিলেহি। আৰ ৰাজমন্ত্ৰীয়ে দিলাল-খাঁয়ে দিয়া তাও মুকুতা, তৰোৱাল, জমদাৰ, হিলৈ, এই ভেটীসকলক বৰপাত্ৰ-গোহাঁইৰ বেটা বৰগোহাঁইৰ বেটাতকৈ ৺লৈ দি পঠালে। যাক বোলে, "৺ৰ আজ্ঞা শিৰত লৈ ৰাজ্যখান ৰক্ষা কৰিলোঁ।" পাচে ৺ৰে বোলে, "যি কাৰ্য্যৰ ওপৰে থলো সি কাৰ্য্যৰ কৰিলে ৰাজমন্ত্ৰীত ক যাই। আমি পৰ্ব্বতৰ বাসাত বৰ দুখ পাওঁ। আমাক টংচাঙ্গত ঘৰ সাজি নিয়োকহি।" এই কথা ৰাজ-মন্ত্ৰীত কলেহি। ৰাজমন্ত্ৰীয়েও শীঘ্ৰ কৰি ঘৰ সাজি ৺ক শিৰত কৰি আনি লেচাঙ্গৰ পৰা টংচাঙ্গত থলে। তাৰ পৰা মেকুৰী-খোৱাক ওলাই আহিল ফাল্গুনত। উত্তৰকোলে, দক্ষিণকোলে, পৰ্ব্বতৰ ওপৰে পাত্ৰ-মন্ত্ৰী, বৰা-বৰুক ভাগি গৈছিল, সবাকে কোচাই আদি একে ঠাই কৰি ৺ত ৰাজমন্ত্ৰীয়ে চৈত্ৰত

ভেটালে। পাচে মেকুৰী-খোৱাৰ পৰা চৈত্ৰত বকতালৈ আহিল। তাতে ৺এ ৰাজমন্ত্ৰীক আজ্ঞা কৰিলে, "মোৰ ৰাজ, কাজ-কাম কেনমতে নষ্ট গ'ল? পাত্ৰ-মন্ত্ৰী, বৰা-বৰুক এক ঠাই কৰি সুধি দিওঁক।" পাচে সুধি ৺দেৱৰ যোগালত ভিতৰুৱাল গোহাঁইক, তামূলী-দলৈৰ পুতেকক লোৱা দিলে। হাতী বৰুৱাক চবকিয়ালে। লগ এৰিবৰ নিমিত্তে সোণামুৱাক হাড়ি কৰিলে। ঘোঁৰা কোঁৱৰক লোৱা লগালে। পাচে ঘোঁৰা কোঁৱৰে গোচৰ দিলে। বান-ৰুকীয়া বৰগোহাঁইক বোলে, "বৰগোহাঁয়ে যদি ভৰ দিয়ে আমি কিয় এৰিম।" পাচে ৺এ বৰগোহাঁইক দায় ধৰিলে, বোলে, "চামধৰাৰ উত্তৰকোলে যে বঙ্গাল নাহিল, দক্ষিণকোললৈ লোকজন নেদিলে কিয়?" এই বুলি ৺ৰে আপোন হস্তে বৰগোহাঁইক দগিয়াই বন্দী কৰিলে। সেই সময়ত জয়ন্তা ৰজা ৰমাই কটকীক ৺ৰ ঠাইলৈ পঠাইছিল; ৺ও তুলিলে। ১৩৮ ॥

শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ। বুৰঞ্জী পুস্তক। শক ১৫৮৫, মাঘ মাস, ৰাজ্য মাৰিলত পাৎসালৈ দিয়া লেখা—

পাৎসালৈ স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ।---লেখিতং শ্ৰীশ্ৰীযুত জয়ধ্বজসিংহ ৰাজা আচাম চুলতান সুজাকে খলাকে উক্ত বিশ্বনাথ হমিদা লোকোকে কহে, সোঁ ৰাজবিলায়ত ৺ৰায়তকো দেউল কৰকে আচামে নিযাখা। ইসো আস্তে ৺হুকুমসে সকল মঙ্গলালিঙ্গিত নানাগুণালংকৃত সগুণৈকেধামে নিজতনুসৌন্দৰ্য্য ধৰ্ম্মবুধিষ্টিৰ গঙ্গাজলনিৰ্ম্মলপবিত্ৰ কলেবৰ মহামহিম মহিমাৰম্ভ শ্ৰীযুত নবাব খানখানা চিপহ চালাৰ ৺ফৌজান কৰকে আচাম সাব বিলায়ত নিয়াখা, হামাকো জলাউত্তন কৰণে লাগা, তব যাইকে আপনা জীলেকৰকে পাহাৰকে অচিলা কৰকে নবাব খানখানা চিপুহ চালাৰ জীউকে পাচ আৱজকিয়া কি, মোৰ গুণাবক্স আচাম মুল্লুক মুজে দিও। মই এতিবেৰ মোৰ আপোনাক বেটী আৰৱ ৰাজা তিপামাক বেটী ৺মহলকে বিসখেজমতকো দেয়েঁ। (আৰ সোণা ২০০০০, ৰূপ ১২০০০০ তোলা, আৰ বিশ হস্তীৰ ১৪ দন্তাল, ৬ হস্তিনী। ১৫৮৫ শকত অবংচা পাৎসাৰ অহদি দুৰ্বেগকে, ৰস্তম-বেগকে দিলে সোণ দুশকৈ ৪০০। দলিল-খাঁৰ কটকী গদাইক সোণ ১০০ তোলা বিদায় দিওঁতে। দুই অহদিক ৰূপ হাজাৰ; গদাইক ৫০০ ৰূপ।) আৰ দৰং মলুক উত্তৰ-কোলকি তৰফ দৰিযাও ৰাগত ভড়ৰী আওৰ মলুক ৰাজা ডুমৰীয়াকা আওৰ বেলতলীয়া দক্ষিণকোলকে তৰফ দৰিয়াও ওকং সীমনা কৰকে পেচকচ কৰতাহো, আৰ ইচসে পিচু মাঞ্চি কবুল কিয়া জমা দিয়া দি, সন ১০৭৩, মাঘ মাস কো লেকৰকে ৩০০০০০ চাৰ চাৰ মহিনে একো লাখ কৰকে

বাৰ মহিনামে দেওঁগা, আৰ ৯০ হাতীৰ ১০ বৰ দন্তাল, ১০ চৰাদন্তাল, ১০ হস্তিনী, এই তিচ হাতী ইনকো তিন মহিনা পিচো দেওগা। আৰ ৬০ হস্তীৰ বৰদন্তাল ২০, চৰাদন্তাল ২০, হস্তিনী ২০, ইচমে ছ মহিনা লেকেৰকে বাৰ মহিনা মে ভৰা দেউঁগা। যব তেক্রি ৰূপয়া হাতী দিনেকো ওৱাদাকি আছোঁ তবতই বৰগোহাইকা বেটা, বুঢ়াগোহাঁইকা বেটা, বৰপাত্ৰকা বেটা, গড়গযাঁ ফুকনকা বেটা, মোৰ মসুকে বিস ই চাব আদিমি বৰা, আৰ নদাৰ ভিন্নকে, উঁপৰই সো আস্তে, এহি চাৰ আদমিকো উঁল দিয়া, তোমাৰ পাস আৰ যো কুছ ৺ বিলায়তকে ৰায়ত আচানকে মলুক বিস ৰহি হয় সবহায়ালে কৰদেউ। আৰ মইনে কবুস কিয়া ইস পিচে হৰবৰিষ ২০ হাতী—১০ দন্তাল, ১০ হস্তিনী, ৺ সৰকাৰকো পেচকচ পহুচায়া কহো। আৰ মেৰা এতলাৰি এক গোমোস্তাকে তেক পাহকো সে গুৱাহাটীকি ফৌজদাৰকে হমেচা হাজিৰ ৰহে। যো কুছ্ কবুল কিয়া হোতি সবকে ভি সমাপন কৰেঁ। আৰ ৺ বাজ গিফৰমাণ বৰদাৰি বিস ৰহোগা; ১৫৮৫ শক, মাস মাঘ। ১৩৯॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পাৎসালৈ কৰ-কাটল আৰু মৃত্যু।—এই শকতে দিয়া যাই হাতী, আৰে লেখা,—গাভৰুৰ লগত ২০ হাতী দিবৰ কবুল, আৰে তিপামতে দিয়া যায় হাতী ১০, লখৌত দিলাল-খাঁৰ হাতত ৪, আৰে হাতত ৰবীতলাত ২, সেই শকতে চৈত্ৰ মাসত গদাইৰ হাতত মেকুৰীখোৱাত ৩০ হাতী, আৰে বাটত ১৯, পাৎসাৰ হাৱালে হৈল ১১টা, শক ১৫৮৫, মাস ফাগুন। কলিযাবৰত পিৰোজ-খাঁৰ হাতত ৪০, পাৎসাৰ মুজুৰ কৰি দিয়া ৫, নবাব দলিল-খাঁলৈ দিয়া যাব ২ হাতী, শক ১৫৮৬, আঘোণ মাস। ছৈয়দ পিৰোজ-খাঁৰ হাতত দিয়া যাব হাতী ১১, ৰচিদ-খাঁ নবাবক হাতী ১টা, ৰূপ সুবৰ্ণৰ লেখা, শক ১৫৮৪। তিপামত পাৎসালৈ গাভৰু নমাই দিওঁতে চান্দ্ৰায় কমল গজলা গুৰিবাবে দিয়ে গৈ নবাব খনাখানাব হাতত সোণা ২০০০০ তোলা, ৰূপ ১২০০০০ টকা; শক ১৫৮৫, কাৰ্তিকত। পাৎসাৰ অহদিক আনোতে লাখটকীয়া বৰুৱায়ে, লাউ-ডেকায়ে, শঙ্কৰ বৰায়ে, চতুৰ্ভুজ কাকতীয়ে দিয়েগৈ ৰূপ ১০০০০০। সেই শকতে ফাল্গুনত কলীয়া কুকুৰাচোৱা বাঁহবৰীয়া কটকী, কোপতীয়া কটকী, কণাই কাকতীয়ে দিয়েগৈ ৰূপ ৪০০০০। ১৫৮৬ শকত কাৰ্ত্তিকত পাঠকচন্দ্ৰ, চতুৰ্ভুজ কাকতী, কলীয়া কটকী, ঢেঁকিয়াল হাজৰিকীয়া দিয়েগৈ ৪০০০০ হাজাৰ। ১৫৮৭ শকত ভাদ্ৰ মাসত ৰূপ ২০০০ হাজাৰ মাৰি দিয়া যায়। হস্তী ১০,

আৰে পাচ হস্তী মৰিল, ৰূপ ১০০০ খৰিদ লৈ হাতী বিকি দিয়ে ১০০০০ ১৫৮৮ শকত জেষ্ঠত পিৰোজ-খাঁৰ তত লাখ ৰূপীয়াত মাৰি দিয়া যাই হস্তী ৫০, দুই হাজাৰ কৰি ৰূপ ১০০০০০ খৰিদৰ হাতী মৰিবৰ হৈ হাতী ১, ছাস্তা-খাঁ নবাবক প্ৰতি ২, ৰচিদ-খাঁক প্ৰতি ১। তাত পাচে লাং-ডেকা, কৌপতীয়া, মাধচৰণ, বাঁহবৰীয়া, চতুৰ্ভুজ কাকতী, এইসকলত কৰি ৫ হস্তী, ৰূপ কিছু দি পঠালে। সিবোৰেও গুৱাহাটীত ৰচিদ-খাঁক হজুৰে দিলেনি। তদন্তৰে ভগনৰ পাচৰ, ১৫৮৫ শকত পাৎসাযে জয়ধ্বজ মহাৰাজালৈ জামা-যোৰায়ে যনদাৰ সহিতে কাপা ১ যোৰ দি পঠালে দোৰ্বেগ, ৰস্তম-বেগত কৰি। গুৱাহাটীৰ পৰাও ৰচিদ-খাঁয়ে পঠালে তাজ-খাঁকে, ছেক-কমলকে সিহঁতো আহি দেৰবগাওঁ পালেহি। সেই সময়ত বকতাত জয়ধ্বজ ৰাজা মুদ্গৰ ৰোগ হৈ স্বৰ্গী হ'ল। ১৪০।

দশম আধ্যা।

অসম আৰু বেহাৰৰ পত্ৰ সমাচাৰ।

প্ৰাণনাৰায়ণ ৰজাৰ কুশলা-কুশল।—শ্ৰীশ্ৰীমৎ স্বৰ্গনাৰাযণদেৱ জয়ধ্বজ-সিংহ মহাৰাজাএ নামৰূপৰ পৰা একপত্ৰ দি গোপালচৰণক পঠাই দিলে, এইখান বুলি, "মই গড়গাওঁত ৰহিব নোৱাৰি নামৰূপত ৰহিছোঁ। খানখানা আসিতে যে বেহাৰ মাৰি আহি ৰাজা প্ৰাণনাৰাণ কোন ঠাইত কেনেকৈ ৰহিছে তাক জানি আহঁগৈ।" গোপালচৰণ গৈ বাস্কাৰ পৰ্ব্বতত ৰাজা প্ৰাণনাৰাণক লগ পাই এই কথা-বাৰ্ত্তা কহিলে। ৰাজা প্ৰাণনাৰাণে বেহাৰক আসি বোলে, "টকা মালকো দি ভযকো দশাই ইম্পিন্দিযক পঠালোঁ, ইহাকে কহি ৰামচৰণক লগত দি পঠালে, বোলে "স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ভাল-মণ্ড পুনৰ্ব্বাৰ আসি কহিবি।" এই দুই কটকী আসি বাইচাত স্বৰ্গমহাৰাজাক দিলেহি। স্বৰ্গদেৱেও এখান পত্ৰ দি ভক্তচৰণ সহিতে তিনি কটকীক ৰাজা প্ৰাণনাৰাণৰ ঠাইলৈ পঠাই দিলে। ১৪১ ॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ ।—অথ সমাচাৰ সহিতে পত্ৰ ।

৮৭ স্বস্তি সমস্তুঙ্গাভঙ্গ মঙ্গলাগাৰ হৰ হাৰ হীৰ হীণ্ডিৰ পিণ্ড পাণ্ডুৰ কীৰ্ত্তিপুৰ পৰি পুৰিত দিগান্তৰ বৈৰিবাৰণ নিবাৰণ পঞ্চানন বিবিধ বিদ্যা বিদ্যোতিভাস্তস্বৰণশেষ গুণৈকধাম নৰনাথ বিশ্ববিখ্যাত শ্ৰীশ্ৰীমৎ কমতেশ্বৰ ৰাজমহোদাৰ চৰিত্ৰেষু—

পৰম সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ। এথাত আমাৰ সমস্তে কুশল, তোমাৰ কুশল নিৰন্তৰে চাহি । পৰং উকিলত কৰি যি কহি পঠালা তাক আমি সমস্তে শুনিলোঁ। অতঃপৰ বিশেষ········· ; কিন্তু বিপদ কালত আমাৰ বাৰ্ত্তা লৈলা ইহাক শুনি পৰম সন্তোষ লভিলোঁ। আৰ দেখ বিপদ সম্পদ কালে যি কুশলক বাঞ্চে তাকে মিত্ৰ বুলি। পৰং তুমি যি পত্ৰৰ কাৰণ কহিলা, কহিবাক পোৱা ; কিন্তু তুমি আমি সবে দৈবাধিন : এতেকে দৈব গতি তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতি নাহৈলে ইহাত কিছু ভাব নাকৰিবা। ইদানীক তোমাৰ আমাৰ যেমনে প্ৰীতিগোট হয় তেমন খানি কৰিবা।

আৰ দেখ, তুমি যি জয়নাৰায়ণৰ মকৰধ্বজৰ কাৰণ কহিলা, কহিবাক পোৱা ; কিন্তু ৰাজা ৰঘুদেৱৰ ৰাজা পৰীক্ষিতৰ গোষ্ঠীহেন জানি তোমৰাৰো যশস্যা হইব, আমাৰো যশস্যা থাকিব বুলি জয়নাৰায়ণক দক্ষিণকোলে, মকৰধ্বজকো দক্ষিণকোলে ৰাজা পাতিব খুজিলোঁ। আৰ দেখ ইহাক ৰাজা পাতিবৰ নিমিত্তে তুমিএৰেও প্ৰীতিগোট নাছিল । মকৰধ্বজে দুয়ো ৰাজা নাপায়া ৰোষ কৰি দণ্ড ৰাজ্য নাদিলে। পাচে জয়নাৰায়ণে মকৰধ্বজে দুয়ো আমাত হাৰামখোৰ কৰিলে। তাৰ নিমিত্তে কোঁচৰ ৰাজ্যখান যেমন বিপত্তি হৈল তাক তুমি আপুনি জানিছে।

আৰ দেখ, আমাৰ তুমি যি বাৰ্ত্তা পুছিলা কিন্তু আমাক বিধাতাএ বঞ্চিলে। চামধৰাত আমাৰ সাত দিন লোলাট হৈল । আমাৰ লোক বঙ্গালত মিলি তোমাকো যেমনে পাচলৈ ভঙ্গালে আমাকো তেমনে মিলা মানুহে পাচেদি বঙ্গালক নি পাচ লৈলে। এতেকে আমাৰ লোক ভাগিল । বঙ্গালে আহি

নগৰ ললেহি। আমাৰ সবলোক ভাগি পাহাৰত উঠিল। বাৰিষা কাল হৈলত আমাৰ সবলোক বঙ্গালক ধৰিলে। তাৰ এক নাচড়ুও আসিবাক নপাৰে হেন কৰি। পাচে হৰিডেকাৰ সৈন্য বঙ্গালত মিলি পথ চুৰি দি লখৌৰ পৰা বঙ্গালক আনিবাক গৈল। আমাৰ বাচা ভিতৰুৱাল গোহাঞিয়েৰে তিনিদিন লোৱাই কৰিলে। নপাৰি তাৰ লোক সকলক কিৰাই নিম বুলি নাৱ-নাৱৰা আনিলে। সেই নাৱ-নাৱৰাএদে আমাৰ লোক ভঙ্গাই ভটিয়াই যায়। এনে সময়তে আমাৰ শালা বাদুলি বঙ্গালক কিৰাই আনিলে। পাচে আমি ৰহিব নাপানি পাহাৰত উজাই পাতি ৰহিলোঁ। আমাৰ লোকজন কিছু দুখী হৈল। এই নিমিত্তে গো-ব্ৰাহ্মণক নাশি বাঙ্গালৰ কাৰণে যি কিছু হয় দি প্ৰীতি কৰি পঠালোঁ। আৰ মই অধিক কি কহিবো আপুনি সমস্তে শুনিচা। ইতি শঁক ১৫৮৪। তাং ১৭ ফাগুন। ১৪২॥

প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা জয়ধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ।—গোপালচৰণ, ৰামচৰণ, ভকতচৰণ, এই তিনিএ নিয়ে। এই পত্ৰৰ প্ৰত্যুত্তৰ স্বৰ্গদেৱলৈ "যা ঘোষা" ইত্যাদি।

৬৭ স্বস্তি জ্যাঘোষঘোৰ নিৰ্হ্ৰাদ-খৰ কুলিশ-গৰ্জিত সুত্ৰাম নিনাদ কাণ্ড-তাণ্ড ৰত পৰপণ্ডিত পৰম্পৰা কৰীক কন্দৰ ধাবমান বিতৰি-দিক সৰনীকৃত সাবিত্ৰী শ্ৰীমন্ত মহামাণিক্য তনয় সৰ্বিন্‌-বাজবিৰাজমান, লৌহিত্য বৈৰিবেতণ্ড। গণ্ডবিদাৰণ শোণিত শোণিকৃত বজ্ৰাঘাতাৰ দ্ৰাত ৰম্ভা গৰ্ভাভিৰাম দন্ত দ্বিতীয় শামবস্ত্ৰ্যম্বজ ভীম সুনন্দ সৰ্ব্বতো ভদ্ৰ বনাসোম সুবীৰ সুস্থিৰ সুৰাষ্ট্ৰ মঙ্গল। গম্ভীৰ বেদি গজগ্ৰাস বজ্ৰ গৰ্জাতি ভীম স্কুপুষলংঘিত কুলশীল জ্বলনাস্ত্ৰ জাগৰুক নৌনিকৰ খৰ্ব্বিতা পতন ত্ৰিংশভট পাটন খৰ্ব্ব মহামানোন্নত শৰণ্যাগ্ৰগণ্য ধনাতি ধনাসাৎ কুল মহামিত্ৰ স্বৰ্গা স্বৰ্গনাৰায়ণ বংশাৱতংশ বিপুল ভুজভূতি কঠিন কোদণ্ড দুৰ্দ্দম টঙ্কাৰ শঙ্কিতাৰাতি ৰাজন্য মুকুট মণি মৰিচি ৰাজিনী ৰঞ্জিত চৰণ নখৰ কৰকলিত নিকট মঙ্গাগ্ৰ দলিতাৰি বেতণ্ড গণ্ডভট প্ৰকট মৌক্তিক প্ৰকৰ তুলিকা পীতাম্বৰ ধাৰাৱণী সঞ্চৰণ চতুৰ লোক প্ৰতাপ সম্ভূত বিজয় বৈভৱ হিম হাৰ নেমাস কাস কৈলাস ধৌত কম ধৌত কীৰ্ত্তি মণ্ডল পাণ্ডুৰিতানেক দিগ্বলয় মলয় মাগধাচাৰ কেৰল তৈলঙ্গ বঙ্গ কলিঙ্গ বিবিধ ৰাণীহৰ্ম্মীমান গুণ সঞ্চয় ধৰা ধীৰ ভীম পৰাক্ৰম ৰাজ ৰাজেশ্বৰ স্বৰ্গবংশধৰ স্বৰ্গনাৰায়ণ শ্ৰীশ্ৰীজয়ধ্বজসিংহ সৰ্ব্বদা সমৰ বিজয়ী সুবিজ্ঞাপৰত স্বস্তি সুখোয়ং ভূতভব্যমিহ ভবতাং তদ্বিদামহে—

পৰঞ্চ পূৰ্ব্বাপৰ ব্যৱহাৰমতে তুমি যে আমাক লিখিলা ইহাতে তুমি মোক কিনিয়া আপোনাৰ বশ কৰিলা। তুমি কৃষ্ণদেৱ, মঞি তোমাৰ বশঙ্কৰ অৰ্জ্জুন হেন জানিবা বুজিয়া যেখন যে বোল তাক মই সৰ্ব্বথা কৰিম। ইহাত তুমি অন্যথা নাজানিবা। আৰ যে লেখিছ, বিপদ কালত যে কুশলক বাঞ্চে তাকেশে মিত্ৰ বুলি, সে মিত্ৰ হয়। তোমাৰ আমাৰ আজিৰ মিত্ৰ এনে নহয়। আমাৰ প্ৰপিতামহক তোমাৰ বহু স্বৰ্গীয় স্বৰ্গনাৰায়ণ শপত কৰিয়া প্ৰীতি কৰিছে। তোমাৰ আমৰা মন্দ নাকৰিব। আমৰাকো তোমৰা মন্দ নাকৰিব। পৰস্পৰেৰ উপকাৰ পৰস্পৰে কৰিব। এমন মোৰ চিত্তে আছে। তোমাৰো এমত ৰখাহে উচিত হয়। ইহাৰ মাজতে যে অন্যথা হৈছে সে মন্ত্ৰীদোষেই হৌক বা দৈবদোষেই হৌক বা তোমাত হস্তে হৌক বা তাক তুমিও জানিছ। পূৰ্ব্ব শপতে পুনু ফল ধৰাইলেক। মোৰো ৰাজ্যচ্যুত হৈল, তোমাৰো ৰাজ্যচ্যুত হৈল। কিন্তু মোৰো মনে নাহি কৰে, তোমাৰো মনে নাহি কৰে, ইহাতে মঞি ৰাজ্য ফিৰি পালোঁ, তোমৰাও ৰাজ্য পাইলা।

আৰ পূৰ্ব্বে লাগন্তা দেশ, পশ্চিমে গৌড়, উত্তৰে ভোটান্ত, দক্ষিণে ওৰেষা, ইতি মধ্যত তোমাৰ তুল্য মহন্তৰ মহীমহেন্দ্ৰ মৰ্য্যদা পাৰবাৰ কে আছে। মঞি তোমাৰ মিত্ৰ, কুশল বাঞ্চিবাকে পাও। আনো ৰাজা সকলো তোমাৰ কুশল বাঞ্চে। আৰ তোমাৰ যে ৰাজ্যচ্যুত হৈছে, ইহাৰ কাৰণ তোমাৰ কোনো মনে দুখ কৰিবাক উচিত নাহয়। দেখ, ৰামচন্দ্ৰ, সুৰথ, যুধিষ্ঠিৰ, এইসকলৰো ৰাজ্যচ্যুত হৈছিল। কিন্তু তামৰা সকলে উদ্যোগ কৰিয়া ফিৰিয়া লৈলেক নিমিত্তে তাসবাৰ অকীৰ্ত্তি নাহৈল। সম্প্ৰতি আমাৰ তোমাৰ ৰাজ্যচ্যুতি হৈছিল। ইহাত যদি আমৰা সমযত উদ্যোগ নাকৰি তবে আমাৰ অকীৰ্ত্তি হৈবেক।

আৰ যেখান লিখিছ, ইদানীক আমাৰ তোমাৰ যেমনে প্ৰীতি হয় তেমন কৰিবা। যে গোটা হৈব হেন কৰিবা। যে অপ্ৰীতিৰ বীজ সে আপদ দূৰ হৈল, হৈতেছে, ফিৰিবা নাসা যায় হেন কৰিবা। তাক পূৰ্ব্বাপৰ দেখায়া লেখি। আমাৰ গোষ্ঠিত প্ৰধান স্বৰ্গমহাৰাজা, তাৰপুত্ৰ বঙ্গ, মোৰঙ্গ, মিথিলা, গেৰিকৰ, গ্ৰাহ, প্ৰৌঢ়, ধনুৰ্চ্চয়া, ধৰি কৃতপাৰ্শ যাবৎ কামৰূপ কমতাধিনাথ ৰাজাধিৰাজ স্বৰ্গদেৱ যাবৎ দেশ তাৰ অধীন আছিল। তাৰ চোট ভাই চিলাৰায় কোঞৰ। তাৰ বেটা বাপা মহাৰাজ জেঠোৰ ঠাইত হাৰামখোৰ হৈয়া খিলাত ৰাজা হৈছিল। নাড়ি কাটিয়া পুষিছিল, কাৰণ যাবত জীষা আছিল তাবত মহৰাজা ক্ষেমা কৰিছিল। পাচে মহাৰাজা স্বৰ্গীয় হৈল, মোৰ পিতামহ

মহাৰাজা হৈল। তাঞো ৰঘুদেৱ ৰাজাই নসহিয়া কামৰূপৰ নিমিত্তে বিৰোধ কৰিতেছিল। তাতে বাপা মহাৰাজা স্বৰ্গীয় হৈল। তাৰ বেটা জেঠো ৰাজা হৈছিল, মোৰ পিতামহ। তাৰো ৰাজাই নসহিয়া তাৰ ওপৰ আপনেও চৰিয়া বঙ্গালক চৰাযা তাক উৎখাত কৰাযা আমাৰ আপনাৰ ৰাজ্য নাপায়াও বঙ্গালক ৰাজ দেৱাইলেক। একে ৰাজাৰ যে ধাৰা তাঞি সে ৰাজাকোঞৰৰ ধাৰা, ৰাজা নাহয়, এতেকে স্বৰ্গদেৱ তামাৰা ৰাজা নাৰাখিলেক। তাৰ পাচে জেঠো পৰীক্ষিতেৰ চোটভাই দাদা বলীদেৱ পালায়া তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গদেৱৰ ঠাই গৈল। আমাৰ পিতামহ মগলৰ বশ হুৱা আছিল, কাৰণ তোমাৰা প্ৰীতি না দেখাইলেক। এতেকে আমাৰ সম্বন্ধে তোমাৰ বৃদ্ধস্বৰ্গদেৱ দৰঙ্গ দেশত ৰাজা পাতিলেক। বিস্তৰ লোক, হাতী, ঘোঁৰা, সোণা, কণ্যা, দিলেক। মহন্তৰ শৰণাগতক যেৰূপ কৰিবাক উচিত তেমনে কৰিলেক। আৰ জেঠো পৰীক্ষিতেৰ বেটা কাকো চন্দ্ৰনাৰাণ দক্ষিণকোলেৰ পৰ্ব্বত আশ্ৰয় কৰিয়া আছিল, তাকো বহুত অনুকুল কৰিলেক। তামৰাও আপনাৰ নাম লৈয়া পৰম সুখে আছিল। তাৰ পাচে তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গনাৰাণ, তোমাৰ চন্দ্ৰকন্দলী, আমাৰ হৰবল্লভ ডেকা কাজিক দিয়া ব্যৱহাৰ লেখিয়া ও কথা পঠাইলেক তোমৰা আমৰা মিলি বঙ্গালক মাৰিয়া খেদাযা ৰাজা লৈযা শৈল উদ্ধাৰ কৰি। তাত তখন মঞি বালক আছিলোঁ। আমাৰ প্ৰধান ৰামচন্দ্ৰ ৰাজ-জামাতা আছিল। তাঞি এগোটি নামানিলেক। এতেকে তোমাৰ বৃদ্ধ স্বৰ্গদেৱ দাদা বলীদেৱক ৰাজ্য দিবাৰ কাৰণ বঙ্গালেৰ ওপৰ ফৌজ চাওইলেক। তাৰ পাচে যে বৃত্তান্ত হৈল সে বহুত, কত লেখিম। তোমাৰ সে কালৰ যে লোক আছে তামৰা সাৰশেষ জানে। তোমাৰ আপনা অনেক হানি কৰিয়া তাৰ ভালাইৰ যত্ন কৰিছেন। শৰণাগতেৰ কাৰণ যে কৰিছেন এ তোমাৰ অনিত্য কৰ্ম্ম। ইহাকতো অনেক দোষ শ্লাঘা কৰে, আমৰাও কৰি, তাৰ পাচে কৰাইলেক।

দিল্লীৰ পাৎসাৰ গণ্ডগোলত আমৰা চাহিলোঁ, তোমাৰ সহিত প্ৰীতি কৰিয়া আমাৰ প্ৰপিতামহৰ কামৰূপ আমৰা লঞো। তাহাত তোমাৰ কু-মন্ত্ৰীবে, তোমাক যে বিনয় লেখিলোঁ, তাক বিপৰীত বুজালেক। কহিল যে, এৰাজ্য তোমৰা নাপায়েন। ৰাজা ৰঘুদেৱ, ৰাজা পৰীক্ষিতেৰ এ ৰাজ্য, তামৰা গোষ্ঠি বলীদেৱৰ বেটা মকৰধ্বজ, চন্দ্ৰনাৰায়ণ, তাৰ বেটা জয়নাৰায়ণ, তামৰাসে পায়। এবুলিযা তামৰাসে সাহায্য কৰিলেক। আমাৰ সহিত্তে বিৰোধ কৰিলেক। তাৰ পাচে পূৰ্ব্ব শপথ স্মৰিয়া তোমাৰ সহিতে আমাৰ বিৰোধ উচিত নাহয়। এতেকে আমৰা ৰাজ আসিলোঁ।

তাৰ পাচে আমাৰ ওপৰ মগোল চৰিল, তাৰ সহিতে আমৰা যুঁজিতেছিলো। তাৰ পাচে তোমাৰ ফৌজ নানাহাত থাকিতে ও জয়নাৰায়ণ আসিয়া মগোলিত মিলিল । তাৰ পাচে দাস্তু সহুয়া নীৰজুমলাক আনায়া তোমাৰ ওপৰ চৰিল। পাচে মকৰধ্বজো আসিয়া নীৰজুমলাক মিলি তাৰ পাচে তোমাৰ ৰাজ্য-সম্পৎ লোৱাইলেক, তোমাকো ধৰিবাক যত্ন কৰিলেক। তাত মহাৰাজ ৰাজ্য তোমাক দিলেক ।

এতেকে তোমাৰ হেন যে উপকাৰী তাত উনৰা যে এমন কৃতঘ্নতা কৰিলেক এমত সংসাৰত কেহো নাকৰি। এখন তোমাৰ ধৰ্ম্মে নাসহিলেক। মকৰধ্বজো মৰিল, জয়নাৰাণো দণ্ডুকা টানিতেসে। এতেকে ফিৰিয়া যদি তোমৰা তাহাৰ সাহায্য নাকৰ তেবেসে বীজ ফিৰিবা নাগজায়। তেবে তোমাৰ আমাৰ মৈত্ৰী দিন দিন বাঢ়িবেক। আৰ তুমি আপনাৰ ব্যয় কৰিয়া আমাৰ ভালাই কৰিছ। মই আপনাৰ ব্যয় কৰিয়া তোমাৰ ভালাই কৰিম। ইহাৰ কাৰ্য্য প্ৰভাৱে প্ৰমাণ পাইবেন। আৰ মোৰ যে জোখো বিপত্তি হৈবাক নালাগে সে জোখো বিপত্তি হৈল মোৰো আপোনাৰ লোকত হন্তে, ইহাক ময়ো বুজিলোঁ, তুমিও বুজিলা । মঞি দোষানুৰূপ অনেক দণ্ড কৰিলোঁ, অনেক শাস্তি কৰিলোঁ, অনেক কাটিলোঁ। আৰ সমস্ত দোষানুৰূপে দণ্ড কৰিম, শাস্তি কৰিম, কাটিম। তোমাতো চাহি দোষানুৰূপে দণ্ড কৰ, শাস্তি কৰ, কাট। আৰু সমস্ত দণ্ড কৰিবেন, শাস্তি কৰিবেন, কাটিবেন । তেবেসে ৰাজ্যত ৰাজা হ। ৰাজাৰ দণ্ড প্ৰধান।

মোৰ মতে এখন যে ঠাই দুৰ্গস্থল কৰিছ তাত তুমি যত লোক সহিতে যাইবা তত লোকৰ তিনি বৎসৰৰ ভক্ষ তুলিবা। আৰ বাহিৰত যুজিবাৰ সৰে হাথীয়াৰ ৰাখিয়া যাবৎ হাথীয়াৰ তোল । আৰ যেসব লোক তোমাৰ আত্মীয় হেন কহয় তাৰ কুৰ্ম্মাবিলাকো তোল। তাত যাবৎ কুৰ্ম্মা কৰি না-তুলিবাক নোখোজে, তাঞি তোমাৰ হাৰামখোৰ, তাক দণ্ড কৰ। আৰ সে ঠাইৰ পাশ্বৰ্বৰ্ত্তীয় লোক তাক খোৱাই-পিন্ধাই আপ্ত কৰ, ইহাতে তোমাৰ যে ইছা। মই এৰূপ কৰিছোঁ, কৰিতেছোঁ। আৰ প্ৰীতিৰ বীজখনি তোমাৰ উকিলৰ ঠাই লেখিয়া দিছোঁ, কহিছোঁ, তাক তুমি কৰিবা। তেবে পল্লবিত পুষ্পিত, ফলিত হৈবেক। অধিক কি কহিব, সকলো উকিলে কহিবেক।

আৰ তোমাৰ ৰাজ্য যেমনে বা মাৰ গৈল যেমনে বা পাইছেন তাক তোমাৰ পত্ৰৰ দ্বাৰায়ে জানিল। আৰ আমাৰো ৰাজ্য যেমনে বা মাৰ গৈছে,

যেমনে বা ফিৰি পাইছি, তাক তোমাৰ গোপালচৰণৰ ঠাই লেখিয়া দিছি, তাঞি জনাইবেক। আৰ সময়ত উদ্যম কৰিবাক চাহি। এতেকে তোমাৰ খড়ি-খড়িৰ বাৰ্ত্তা আমৰা যেমনে পাই, আৰ আমাৰ খড়ি-খড়িৰ বাৰ্ত্তা যেমনে তোমৰা পাইবেন তাক কৰিবাক লাগে। ইহাতে সকলো সিদ্ধি হৈবেক।

আৰ আমাৰ নজিকি শ্ৰীকানাই যায়। আৰ শ্ৰীগোপালচৰণ ও শ্ৰীভকতচৰণ ও শ্ৰীৰামচৰণ, ইয়াৰ মুখে সকল সমাচাৰ জানিবেন। আৰ বিশেষ এক-আদ কথা তাক শ্ৰীগোপাল চৰণ ও শ্ৰীকানাইএ কহিবেক। ইতি, চন ১৫৮৪, ৫ আষাৰ। পালেহি শক ১৫৮৫, তাং ৬, মাস ভাদ্ৰ। ১৪৩ ॥

প্ৰাণনাৰায়ণে দিয়া উক্ত পত্ৰৰ সামৰণি অংশ।—আৰ আমাৰ দেশ যেমনে বা মৰা গৈছে যেমনে বা ফিৰিয়া লৈছি তাক পহিলে লেখি—

সাহসুজাক মাৰিয়া খেদায়া যেখনে মাজুম-খাঁ ঢাকা গৈল তখন আমাৰ উকিল ফতে-খাঁক মাজুম-খাঁৰ ঠাই পঠালোঁ। ইহাতে পাৎসা সাহেবেৰ ঠাই আছে যে ৰাজা জয়সিংহ তামাৰ পূৰ্ব্বে মানসিংহ ৰাজা সহিতে আমাৰ পিতামহ মহাৰাজ সম্বন্ধ কৰিছিল। সেই সম্বন্ধৰ অনুবন্ধে ৰাজা জয়সিংহ মাজুম-খাঁক আমাৰ হৈয়া সুপাৰিচ লেখিছে। সে সুপাৰিচ লেখা পায়া মাজুম-খাঁ খ্ৰেথা-গোসা কৰিয়া আমাৰ উকিল ফতে-খাঁক, শোলশাঠিশায়া, ৰাজা সুজানসিংহক ১০০০০০ আসোৱাৰ, ২০০০০ বন্দুক সি সমেত আমাৰ ওপৰ চৰাইলেক। তাৰ সহিতে আমাৰ লোৰাই কৰিলোঁ। তাৰ ৰাত্ৰিৰ দাগাত কোতাৰ মাইৰত আমাৰ অনেক লোক মাৰা গেল। জঙ্গলত তীৰেৰ মাইৰত অনেক মাইৰ গেল। আমাৰ বাগৱাৰৰ গৈঠত লাগিতে তীৰেৰ বন্দুকৰ মাইৰত ২০০০ আসোৱাৰ মাৰা গেল, পাইকৰ গণনা কে কৰে? পাচে সুজানসিংহ নাপাৰিয়া কহিলেক,—মোৰ সহিতে সালাহ কৰ। পূৰ্ব্বাপৰ যেমনে পেচ-কচ দিছিলেন সেই ধাৰণে পেচকচ দিয়া ৰাজ্য ভোগ কৰ। পাৎসাহীত তোমাৰ বদনাম গুচোক। তাত আমৰাও সালাহ কৰিবাক কবু কৰিলাম। আৰ আমাৰ ৰাজ্যৰ লোকৰো ইছা আছিল যে সলাহ হৌক। তাত আমাৰ প্ৰধান শ্ৰীভবানাথ কাজি সেগোট নাকৰিলেক, যুদ্ধহে কৰিলেক। নফৰৰ মধ্যত তাঞি বৰ জোৱাবৰ আছিল। মগলাগণ আসিলত এতেকে তাক জানাগেল। তাৰ মনত আছিল পাৎসাহী সলাহ হৈলেক। আমাৰা পাৎসাহীত মলুক মাৰিছি। তাৰ দায়ত পাৎসাহী লোক হস্তে আমৰা মাৰা যাইব।

ৰাজা পেছ্‌কছ্‌ দিয়া এৰাইবেক, আৰ আমাৰ যেসকল মল্লুক পৰগনাত যাৰা ভাগ কৰি তাৰ পেছ্‌কছো আমাৰে ওপৰে দেয়াইলেক। এইসকল কুমন্ত্রণাত যুদ্ধসে কৰিলেক, সলাহ না কৰিলেক।

পাচে মাজুম-খাঁ আপনে চৰিয়া সমস্ত ওমৰাও লোক সমেত মিত্র-পথেৰ দ্বাৰাএ আছিল। তেখন ফৌজ দেখিয়া ভৰনাথ কাজি আপনে আগে পালাইল। তাতে কুমন্ত্রণা কৰিছে যে মহাৰাজক মগোলে ধৰিয়া লৈয়া যাইবেক। আমৰা পাচত মগোলত মিলিয়া এদেশে ৰাজকৰ দিবাক লাগে, তাক মগোলক মঞ্জি এ দিয়া আমৰাএ ৰাজ্য ভোগ কৰিব। তাত মঞ্জি দেখিলোঁ, যে মগোল আছিল। সৰদাৰ সকলো মোৰ সাথ নাদিলেক। তেবে ইমৰা কুমন্ত্রণাকেসে কৰে, মোক ধৰি দিবাক চাহে। এতেকে মই আপোনাৰ কুৰুমা কৰি বা সমেত ভোটিৰ ধৰ্ম্মৰাজা মোৰ সখি। তাৰ সীমা বাস্কা পৰ্ব্বতত যায়া উত্তৰিলোঁ। মোৰ লগেৰ আঠাৰ ডাকুৱাৰ এক ডাকুৱালোক সমেত। তাৰ পাচতে মাজুম-খাঁ আপনে আসিয়া আমাৰ বেহাৰ সোমায়া দেশ লৈলেক। আমাৰ বাস্কাৰ পৰ্ব্বত যাবাৰ শুনিয়া সখি ধৰ্ম্মৰাজা আপনাৰ আগুৱাক পাঠায়া আমাক বহুত আশ্বাস কৰিলেক, বহুত ভক্ষ-ভোজ দিয়াইলেক। আৰ লোক-জন দিয়া আমাৰ পালা-পহৰীয়া দেৱাইলেক। দিন-দিন আমাৰ খবৰ লৈতেছিল। আমৰা মাজুম-খাঁ এক ভোটক ধৰিয়া লৈয়া যায়া ধৰ্ম্মৰাজাক দিলা। আশা দিয়া, লোভ দেখায়া, দ্রব্য দিয়া পাঠাইয়া লেখিলেক যে ৰাজা আমাৰ হাৰামখোৰ, তাক তোমৰা ধৰিয়া দিও। তাত সখি ধৰ্ম্মৰাজা মহামহন্তৰ শৰণাবৎসল, তাঞ্জি মাজুম-খাঁক জবাব লেখিলেক, "আমাৰা ৰাজাক ডকায়া নাহি আনিলি। আমাৰ সখি হয়, বিপত্তিত তাঞ্জি আহিছে। ইহাক আমাৰা কেমনে ধৰিয়া দিবাক পাৰি? এগোটি আমাৰ ধৰ্ম্ম নহয়। আৰ কি দোষে বা তোমৰা ৰাজা মলুক আসিয়া লৈলেন, ইহাকো আমৰা নাজানি। যদি ৰাজা কোনো দোষ কৰিয়া থাকে তেবে তাৰ গুণগাৰি আমৰা দিব। আৰ পেছকছ্‌ যে লাগে তাকো দিব। তোমৰা ৰাজাৰ মলুক ৰাজাক ছাৰিয়া দিও।" ধৰ্ম্মৰাজাৰ এই খবৰে জবাবত মাজুম-খাঁ নিহকৰ্ম কৰিয়া জানিলেক যে ৰাজাক নেদেই। তখন মাজুম-খাঁ ভোটক বিদায় দিলেন, আৰ ভোটৰ ৰাজাৰ উকিলক কহিলেক, "ভালা, এখন মই আসাম যাম। সি ঠাই হন্তে ফিৰিয়া আসিলে ৰাজাৰ নিশা কৰিম।"

ইহাতে ভৱানাথ কাজি যে মন্ত্রণা কৰিয়া আমাৰ সাথ নকৰিয়া আন পথে পলাইছিল, তমাম মাজুম-খাঁৰ লোক ধৰিয়া নিলেক। ইহাতে আৰ

যে সময় সৰ্দ্দাৰ যে ঠাই পলাই আছিল তামাৰা কেহো মোৰ ঠাই নাসিল। সাগ যায়া মগলুত মিলিল। ইয়াতে মাজুঁম-খাঁ জানিলে যে, দেশ পাইলোঁ। আৰু প্ৰধান ভবনাথ কাজিক কয়েদ কৰিলোঁ। আৰ সমস্ত ছয় সৰ্দ্দাৰো এহাতে চৰিল। কেৱল ৰাজাসে একলাএ পাহাৰত ৰহিল। এতেকে আমৰা মলুক খালিছা কৰিয়া বেহাৰ ফৌজদাৰ ইস্পিন্দিয়াৰক বসায়া যায়গহ কৰোতি। থানাদাৰ পঠায়া মগলু সাধিবাক হুকুম কৰিয়া তোমৰা দেশক গেল।

পাচে আমাৰ দেশত মগলুৰ কৰোড়ি বিলাযতে বিলাবতে বসিয়া খলিচা মতে খাজনা তহসিলক লাগিল। ইহাতে মগোল ৰাজাৰ তহসিলত লোক বহুত। আজাৰ পায়া খাজনা ভৰিবাক নাপাৰিয়া পাইকান ও ঠাকুৰীয়া সমস্ত লোকেৰ উকিল হৈয়া কতগুটি লোক বাঙ্কাৰ পৰ্ব্বতত যায়া আমাৰ ঠাইত আৰ্দ্দাস কৰিলেক। আমাৰ লোণ খাইছিল। মগোল আসিবাৰ সময বৰবৰুৱা সৰ্দ্দাৰ সমে পলায়া গেল। কাৰণ লইবাক নাহি পায়। এখন আমাৰা মগলু ৰজাৰ তহসিল সহিবাক নাপাৰি খাজানাও ভৰিবাক নাপাৰি মহাৰাজাৰ হুকুম হয়, তবে আমৰা মগলোক মাৰিয়া খেদাই। মহাৰাজাও যায়া ৰাজ্য কৰোঁক। তাত সখি ধৰ্ম্মৰাজাও মগোল সহিতে বিৰোধ কৰিবাক সম্মত নাদে। তাঞিৰ ইচ্ছায়ে মাজুম-খাঁ ফিৰিয়া আসিলে। মঞি সন্যাসী কৰিয়া যে লাগে তাক দিয়া জানো দ্বন্দ-বাদ নাহয়, এতেকে ধৰ্ম্মৰাজা আগুৱা ভোট আছে, তাৰাক নাজানায় মনে মনে দোচৰ লোকক আশ্বাস কৰিলোঁ। তোমৰা এখন একথা চোৰ নাকৰিবেন। আমৰা মাজুম-খাঁৰ খবৰক মানুহ পাঠাইতেছি। মাজুম-খাঁৰ যদি খবৰক পাএগ যায়া পহুছিল, তাৰ খবৰ আসিয়া পহুছিলে আমাৰা তোমৰাক হুকুম কৰিব। তখন মোগলক মাৰিবেন। এখন তোমৰা সবে এক বাক্যতা হয়া দিন কাটি কৰিয়া থবাবেন। ইহাতে কতো দিন অন্তৰ মানুহ আমাৰ মাজুম-খাঁৰ লস্কৰ আসিয়া পহুছিল। তাঞি কহিলেক, "মাজুম-খাঁ গড়গ্ৰাম গেল।" তখন আমৰা মনে বিচাৰ কৰিলি মাজুম-খাঁ দূৰ হৈল, মদত কৰিবাক নাপাৰিলেক। এতেকে আমৰা আপনাৰ দেশৰ লোকক মনে মনে হুকুম কৰিল যে, তোমৰা নাইব কৰ। এ হুকুম পায়া আমাৰ দেশৰ সমস্ত পাইকলোক এক বাক্যতা হৈয়া যাৰ যে ঠাই পাইলেক মগোলৰ কৰোৰিক ও থানাদাৰক ও ফৌজদাৰক ঘেৰিয়া দাগা কৰিয়া ও সৰিয়ণ কৰিয়া কাটিলেক। ইহাতে বহুত মৰা গেল, থোৰা কিছু পাইল।

এহি ধাৰণে বিলাৰতে বিলাযতে মগোলুক মাৰিয়া চাফ কৰিয়া বেহাৰত যে ফৌজদাৰ ইস্পিন্দিয়াৰ প্ৰভৃতি আছিল তমামকে আসিয়া ঘেৰিয়া ধৰিলেক।

"আমৰা পাৎসাহী লোক, মাজুম-খাঁৰ নাহয়, মাজুম-খাঁৰ যে লোক তোমাৰ বিলায়তত বসিছিল তাক মাৰিলেক। আমৰা তোমাৰ লগত বিৰোধ নাকৰি আমাক ধৰ্ম্মদ্বাৰ দেও, আমৰা আপনে তোমাৰ ছাৰিয়া যাই।" এহি বুলিয়া আমাৰ লোক সহিতে বিৰোধ নাকৰি বুলিয়া সৌগন্ধ কৰিলেক। একথা আমাৰ লোকে বাস্কাতে কহি পাঠাইলেক। ইয়াক শুনিয়া আমৰা বিচাৰ কৰিলাম, মগোলে আমাৰ দেশক বিনাযুদ্ধে লৈছে। অখন আমৰা মাৰিয়া লৈলাম। আমাৰ এহি কীৰ্ত্তি চন্দ্ৰ দিবাকৰ লাগিয়া ৰহিল। আৰ মোগলৰ ফৌজ বহুত ঘিৰাইলেক, ইমাক নামাৰিয়াও মাৰিলাম। আক আখেৰ পাৎসাহী সহিত আমাৰ ৰহিবাক লাগে। এতেকে আমাৰ লোকক হুকুম কৰিল তামাক ধৰ্ম্মদ্বাৰ দেউ, আমাৰ দেশ ছাৰিয়া যাউক। এতেকে উমৰা আমাৰ লোকত হন্তে ধৰ্ম্মদ্বাৰ পায়া নিকলিয়া গৈল। সকলো লোকত আমাৰ কীৰ্ত্তি ৰহিল যে ৰাজাএ সকলো লোকক জীউ দান দিয়া চাৰিয়া দিলেক।

তাৰ পাচে আমৰাও বাস্কাৰ হন্তে নামিযা আপনাৰ বেহাৰ-পাট দেশ আসিলাম। পৰ্ব্বতত আমৰা যাই সাথ দিছে, যাকো যেমনে মগোলক মাৰিলেক তাক তেমনে বা দিলাম। আৰ যে মিত্ৰ পথে মাজুম-খাঁ দেশ সম্ভাগিছিল সে পথত পৰ্ব্বতখানৰ গড় কৰিলাম। আৰ বা যে ঠাই যে ছিদ্ৰ আছিল তাকো মাৰিলাম। ইহাতে শুনিলাম যে মাজুম-খাঁ গুৱাহাটীক গড়গাঁও হন্তে আসিল এতেকে আমৰা ৰাতা-ৰাতি ঠাই-ঠাই গড়ত লোক সৰ্দ্দাৰ বসাইলাম। আৰ মাৰ্জুম-খাঁয়ো খবৰক চাৰ পঠায়া যত সা-সন্যে পহিলে আহিছিল সে সমান মাজুম-খাঁৰ নাহি। ইহাতে আমাৰ বহুত ভৰষা হৈল, যে এবাৰ আসিয়া সলাহ নাকৰিলে লড়িব। তাত আমাৰ চাৰে আসিয়া কহিলেক যে "মাজুম-খাঁ শৰণাপন্ন নাপৰা পৰিয়া নাৱে ভটীয়াই বৰিতলা গল। এ খবৰ হকিকত জানিবাক আমাৰা মনুষ্য পঠালোঁ। বৰিতলাক তাঙিং আসিয়া কহিলেক যে "মাজুম-খাঁ মৰিল; দলাল-খাঁও সমস্তে ফৌজ সহিতে ঢকাক লাগিয়া গেল। আৰ দলাল-খাঁ আমাক বহুথ দিলসা কৰিয়া পঠাইছে। এতেকে আমৰা সলাহেৰ কাৰণ তাৰ ঠাই ঢকাক লাগিয়া আমাৰ পৰম আপ্ত শ্ৰীকবি-কিশোৰক উকিল পঠায়া দিলি সলাহ হৈবেক। আমাৰ বিপত্তি একৃপ হৈছিল, অন্তকো পাইলেক।

তোমাৰ এক বাদুলি ফুকন নিদানত বিগাৰ কৰিলেক। আমাৰো এমন অনেক নফৰে আদি-অন্তে বিগাৰ কৰিলেক। মোন আপোনাৰ ধৰ্ম্মবল আৰ সখি ধৰ্ম্মৰাজাৰ সহাই বলে এ ঘোৰ বিপত্তি তৰিয়া তোমাৰ হেন মহা-

ৰাজা পূৰ্ব্বাপৰ মিত্রতাক পাইলোঁ। অখন ঈশ্বৰে তোমাৰ আমাৰ ভালে কৰিবেক। যেমনে দুখ গেল তেমনে সুখ হৈবেক।

এঠাইৰ সমাচাৰ শ্রীগোপালচৰণ ও শ্রীকানাই ও শ্রীভকতচৰণ, ও শ্রীৰামচৰণ, ইমৰাএ কহিবেক। ইতি শক ১৫৮৫, তাৰিখ ৫, মাসে ভাদ্র। ১৪৪॥

জয়ধ্বজসিংহৰ পৰা প্রাণনাৰায়ণলৈ পত্র।—শ্রীশ্রীজয়ধ্বজসিংহ মহাৰাজাএ পুনৰ্ব্বাৰ ৰাজা প্রাণনাৰাণৰ ঠাইলৈ দি পঠোৱা পত্র।—

স্বস্তি সকল মঙ্গলালিঙ্গিত কলেবৰালঙ্ক সমৰাঙ্গনাঙ্কুৰ আলয়ণ বৰ তাচিঁচত দ্বিজদেৱ মহামহিম শ্রীশ্রীমৎ কমতেশ্বৰ ৰাজ মৰ্য্যোদাৰ চৰিত্র বিচিত্রিত গুণ সমুদ্রেষু।—

সৌহার্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং প্রয়োজনঞ্চাগে। এথাত আমাৰ সমস্তৰে কুশল। ৰাজা প্রাণনাৰায়ণৰ কুশল নিৰন্তৰে চাহি। পৰং তুমি যি পত্র লেখিলা উকিলৰ মুখেও যে কহি পঠালা তাক শুনি আমি পৰম সন্তোষ লভিলোঁ। আৰ তুমিৰ প্রীতিৰ কাৰণ যি লিখিলা লেখিবাক পোৱা। কিন্তু প্রীতিগোট আজিৰ নহই, পূৰ্ব্ব ধৰি বিশ্বসিংহৰ দিন হন্তে এই প্রীতি গোটি চলি গৈছে। এখনো আমি সেই প্রীতিতেসে বহিছি। যেখন তোমাৰ ভৱানাথ কাজি হাজোক আসিল, সি আমাত ভাৰসা নাদিয়া বনাই লিখিলেক। সে কাৰণে যি খানি তোমাৰ আমাৰ অপ্রীতি হৈল তাক আমিও মনে এৰিছি; তোমৰাও মনে কিছু গুণাহ নাকৰিবা। ইদানীক তোমাৰ আমাৰ যেমনে অভেদ প্রীতি গোট হয় তেমন খান কৰিবা।

আৰ দেখ তুমি যি জয়নাৰায়ণৰ মকৰধ্বজৰ কাৰণ কহিলা কহিবাক পোৱা। কিন্তু পূৰ্ব্বত তাক আমি বিজয়পুৰত ৰাজা কৰিম বুলিয়া কবুল কৰিছি। এতেকে আপোনাৰ পূৰ্ব্ব কবুলক সাফল কৰিয়া তাক আমি ৰাজা কৰিলোঁ। তথাপি সি আমাৰ লোণহাৰাম কৰিলেক। এতেকে সি কবুল কৰিছিলে, সমস্তে তাৰ ভ্রষ্ট হৈল। আমিও তাক পৰিত্যাগ কৰিলোঁ।

এতেকে তোমাৰ দোসমন হৈলে আমাৰো দোসমন, আমাৰ দোসমন হৈলে তোমাৰ দোসমন । সিটো অপ্ৰীতিৰ কাৰণ, ইহাক জানি তুমিও আন্দৰ নকৰিবা । পৰং তুমি যি ৰাজ্যচ্যুত নহৈবাৰ উদ্যম কৰিবৰ কাৰণ কহিলা কহিবাক পোৱা । কিন্তু সূৰ্য্যক ৰাহুএ আগ্ৰহণ কৰিয়া থই, তথাপিতো সূৰ্য্যৰ পুনৰ প্ৰকাশ নাকৰে ? এতেকে আমিও বলা-বল জিজ্ঞাসা কৰিয়া যতন কৰিছি, তুমিও ইহাক লাগিয়া যতন কৰিবা । বিশেষ অগ্নি, বায়ু, সংযোগ হয়া যেমন তৃণসকল দহি চন্ন কৰে, তুমি আমি তেমনে প্ৰীতি হৈলে শত্ৰুক দমন কৰি নষ্ট কৰিবাক পাৰি, তেমনখান কৰিবা । আৰ তোমাৰ মঙ্গলৰ বাৰ্ত্তা আমৰা পাই থাকিম, আমৰাৰো বাৰ্ত্তা তুমি পাই থাকিবা । এমত পথগোট যেমন ছেদ নহয় তাহা কৰিবা ।

আৰ তোমাৰ অৰ্থে সন্দেশ,—গজদন্ত সম্ভব মুক্তাএ স্বৰ্ণ গ্ৰন্থিত বাঘৰ পতা সোণৰ কৈমি ১, ভদ্ৰবস্ত্ৰ ১৯ খান। শক ১৫৮৫, ২৬ ভাদ্ৰ। ১৪৫ ॥

জয়ধ্বজসিংহে দিয়া উক্ত পত্ৰৰ সামৰণি অংশ ।—এই পত্ৰৰ লগতে লেখিছিল পৃথকে, পূৰ্ব্বাপৰ দশায়া ।—

শ্ৰীশ্ৰীমত স্বৰ্গনাৰায়ণদেৱ মহাৰাজা গজসম্ভৱ ৰাজাধিৰাজ আছিল । পূৰ্ব্বে খেড়, পশ্চিমে গৌড, দক্ষিণে কখাঙ্গ, উত্তৰে লালুং যাবত্ তাবত্ ৰাজাধি-ৰাজ আছিল। তাঞ্ৰিৰ দুই পুত্ৰ হৈল। এক পুত্ৰক পূৰ্ব্বে লাগন দেশত থাপিলে এক পুত্ৰক আসাম দেশত থাপিলে । দাদোৰ বেটাক কখাঙ্গ দেশত থাপিলে । সেই কাল হলে আমাৰ অন্যোন্যে প্ৰীতিগোট আছিল । পাচে শেষ কালে যৱনে অতিক্ৰম কৰিলে কাৰণ আমি তোমাৰ খবৰ নাপাঞো । ইদানীক যেমনে খবৰ পাঞো তেমনখান কৰিবা। যাতো তোমাৰ নজিকি গোপালচৰণ পৰমানন্দ । ১৪৬ ॥

প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা জয়ধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ ।—মহাৰাজ প্ৰাণনাৰায়ণে স্বৰ্গদেৱ জয়ধ্বজসিংহলৈ দিয়া পত্ৰ ।—

স্বস্তি জ্যাঘোষ কুলীষনাদ তুলি পুৰকৃত চামৰাদ বপ্ৰঘোটা বদন্ত দুয়াভি-ৰাম স্তুপ্ৰতি কায়ানুজ শস্তৰ ৰস্তাধ্বজভিম-স্তন্দন সৰ্ব্ব স্তুভদ্ৰ বৰাৰোহ স্তুবিৰ স্তুস্থিৰ স্বৰস্ত্ৰ মঙ্গল গম্ভিৰ বেদিগজগ্ৰাম হিৰকৰ হাৰ হামকাস কৈলাশ কুন্দ-কুন্দ কপুৰ ধৌত কলধোত বিমল দিগ্‌তলয় গিয়মান মুসন্দোসিত সিত ভুজঙ্গ ভুজভূষণ কঠি কৃপাণনিষ্ক পণিপাত নিৰ্ঘাদ হবিকট কঙ্কনিকৃষাণুৰোছিৰ মিলিত সান্দ্ৰ সিন্দুৰমন্দি বানাত্ত পবিনিসিলিত বিপুল কুমুদকানন বহু

পৰাক্ৰমদাভিভুজ নমদবিদ্ৰ মৌলিমান-মৰিচিৰাজিনিৰঞ্জিত চৰণ সমৰশিমভিম **পৰাক্ৰম** সদাচ্যাহাত মহামহিম সৌমাৰ নৰনায়ক ৰাজাধিৰাজ শ্ৰীশ্ৰীমৎ **স্বৰ্গনাৰায়ণ দেৱ** জয়ধ্বজসিংহ বিষম সমৰ জাগৰুক প্ৰচণ্ডপ্ৰতাপেষু **স্বস্তি** সুখয়ং সাভিমতসাৰে দয়ত ভব্যমীহ ভবতাং তদ্বিহামহে।

পৰঞ্চ তুমি যে পত্ৰ লেখিলেন আৰ উকিলৰ মুখে যে কহি পাঠাইলেন **তাক** শুনিয়া **পৰম** সন্তোষ হৈলাম। আৰ পূৰ্ব্বেৰ প্ৰীতি কথা যে লেখিছ সে তোমাৰ আমাৰ সহজ প্ৰীতি আসিতেছে তাত তুমিও আছ আমৰাও আছি। **আৰ মধ্যত** যে **ভৱানাথ কাজিৰ** কথা লেখিছ তাঞি আমাক ভাৰষা নাদিয়া বঢ়াই লেখিলেক সে **কাৰণ** যেখানি তোমাৰ আমাৰ অপ্ৰীতি হৈল তাক আমিও এৰিছি তোমৰাও মনে কিছু গুণাহ নাকৰিবা। এ ভালাই লেখিছু। তাঞি আমাৰ **নফৰেসে** এতেকে তোমাৰ নফৰত হস্তে হৌক বা আমাৰ নফৰত হস্তে হৌক যাত অপ্ৰীতি হয় তাক তোমৰাও বুজিবেন আমৰাও বুজিলাম। এতেকে সে লেখ নফৰক আমৰাও চাৰিলাম তোমৰাও চাৰিবেন। আৰ যে লেখিছু ইদানীক তোমাৰ আমাৰ অভেদ প্ৰীতি হয় যেন তেমন খান **কৰিবা।** এ লিখিবাক পায়। এতেকে তোমাৰ মানুহ লেখা-পঢ়া লৈয়া আমাৰ ঠাই আসিবেক, আমাৰ মানুহো লেখা-পত্ৰ লৈ তোমাৰ ঠাই জাইবেক। এই ধাৰণে দুওঁ ঘৰেৰ মানুহ গতাগত কৰিলে উত্তৰোত্তৰে তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতি বাঢ়িতে যাইবেক। ইহাক লাগিয়া আমৰাও যত্ন কৰিতে ৰহিব তোমৰাও **যত্ন কৰিবেন।**

আৰ যে জয়নাৰায়ণৰ কথা লেখিছ তাক জানিল। আমৰাও তাক প্ৰথমে লোৱা দিছিলাম। তাঞি না আমাৰে কামতে আছিল। এতেকে তোমাৰ তাক যেমনে পৰিত্যাগ কৰিবেন আমৰাও তাক তেমনে আদৰ **নাকৰিব।** আৰ যে লেখিছু তোমাৰ দুসমন হৈলেও আমাৰ দুসমন আমাৰ **দুসমনেও** তোমাৰ দুসমন সে মনে হয়, ইহাক কাৰ্য্যৰ গতিএ জানিবেন।

আৰ আমৰা যে উদাম কৰিবাক লেখিছি তাত যে তোমৰা সূৰ্য্যক **দৃষ্টান্ত** দিয়া লেখিচ ইহাক শুনিয়া বহুত সন্তোষ হৈলাম। তোমাত হন্তে **সবে** পুৰুষাৰ্থ হৈবেক। আৰ যে লেখিছু আমিও আপনাৰ বল জিজ্ঞাসা **কৰিয়া** যতন কৰিছি তুমি ইহাক লাগিয়া যত্ন কৰিবেন। বিশেষ অগ্নি, বায়ু, যেমনে এক সংযোগ হৈয়া তৃণ সকলক দহি চন্ন কৰে তেমনে তোমৰা **আমৰাও** একলাগ একপ্ৰীত হৈয়া শত্ৰুক যেমনে হ্ৰাস কৰিবাক পাৰি তেমন-

খান কৰিবা এ উচিত লেখিছ। আপনাৰ বলাবল বুজিয়া দেশ-কাল জানিয়া শত্রুৰ ছিদ্র জানিয়া যেমনে তোমাৰ আমাৰ এক বাক্যতাএ উদ্যম কৰিব তাক ঈশ্বৰে নিবাহ কৰিব। তেবেসে দুও ঘৰে যশ প্ৰতিষ্ঠা সুখ সন্তোষ পাইব। ইহাক জানিয়া আমাৰা তাৰ উদ্যোগতে আছি আৰ তুমিও তেমনে কৰিয়া থাকিবেন।

আৰ যে লেখিছ্ তোমাৰ কুশল কথা আমৰা পাই থাকিব। আমাৰ কুশল মঙ্গল তোমৰা পাই থাকিবেন। এনত পথগোটি যেনতে ভেদ নাহয় তেমতে তাক কৰিবেন। এ বহুত উত্তম লেখিছ্। আমাৰো মনৰ এহি বাঞ্চা। তাত পথে সঙ্কটেৰ কাৰণ যাইতে আসিতে মনে সংকোচ কৰে আৰ তোমাৰ যোগ্য বস্তু আমৰা দিয়া পাঠাইবাক নাপাএ আমাৰ যোগ্য বস্তু তোমৰাও দিয়া পঠাইবাক নাপাইয়েন আৰ মানুহও কেও গতাগত কৰিবাক নাপায়। বহুত সন্ধানেসে বহুত সংকোচেসে এক পাদ মানুহ খানি আসা যোৱা কৰিছে। এহি কথা তোমাৰ আমাৰ শত্রুয়ে শুনিছে ইহাতে আৰো লোকে গতাগত কৰিবাক অধিকো সংকোচ কৰে। এতেকে আমাৰ মনে দৰঙ্গক পোচচাড়া দিয়া পাহাৰ তুলি দিয়া যদি পথগোটি চলাইবাক পাৰেন ঝাৰে-জঙ্গলে, তেবে নিসন্দেহ হুৰা মানুহ গতাগত কৰিবাক পাবে। এগোটি হেলে তোমাৰ আমাৰ সকলো কথা-বাৰ্ত্তা হয়, যেমনে চাহি তেমনে কৰিবাক পাৰি। এতেকে ইহাক লাগিয়া তুমিও যত্ন কৰিবেন আৰ আমাকো লেখিবেন।

আৰ সকল সমাচাৰ শ্ৰীপৰমানন্দ শৰ্ম্মা ও শ্ৰীগোপালচৰণ ও শ্ৰীৰাম-চৰণ ইহাৰাৰ মুখে জ্ঞাত হৈবেন। যেমনে তোমাৰ কুশল-বাৰ্ত্তা আমৰা তৎ-কালে পাই তাক কৰিবেন। আৰ পত্ৰ-চিহ্ন তোমাক লাগিয়া মুক্তা দুই, মৰজাই গোটে বায়ন ৫২ আৰ কাপৰ ৪ চাৰি, পাগৰা ৪ জোৰ। ইতি শক ১৫৮৫, তাং ২০ ফাগুন। পালেহি তথা শক মাস বৈশাখ। ১৪৭ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্ৰ।—স্বৰ্গমহাৰাজাৰ ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ প্ৰতি লেখা।—

স্বস্তি নিখিল মঙ্গলালিঙ্গিত কলেবৰ পৰম গম্ভীৰ ধীৰবীৰ বিবিধ বিদ্যা-বিদ্যোতিতান্তঃকৰণ দান মান বিচাৰণ সন্তোষিত নানা দেশস্থিত বিদ্যুত প্ৰবৰ জনপ্ৰবৰ তপোনল জ্বাল সংশোসিত ঋপুকুল প্ৰতপ সতত মনোৰত দিগান্তৰ গতাতিসয় মহামহিম শ্ৰীশ্ৰীমৎ কমতেশ্বৰ ৰাজা মহোদাৰ মহানুভাব চৰিত্ৰেষু—

সৌহার্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং প্ৰয়োজনঞ্চ। এথা কুশল। তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি পৰং তুমি কহি পঠাইছা যোগা সুবাএৰে বঙ্গালৰ লোগাই লাগিছে। সুবাএ বঙ্গালক মাৰি কুৰিদিনৰ পথ হেঁাহোঁকাইছে। আৰ দাউদ-খাঁ পৰিল আৰ দিলেল-খাঁ ঘায় খাইছে আৰ পাৎসাও দিল্লীৰ পৰা আগৰালৈ আহিছে। এইখান কহিছা। এতেকে পাচত কাৰ ভঙ্গ জয় ইসাকতো নাজানি আৰু বুলিচা আমিও গড়-খাঁৰৈ প্ৰযত্নে কৰিছোঁ, তুমিও গড় বান্ধা লোক মুলুখকৰো মহলা কৰা হয় বুলিবাক পাবা। কিন্তু বালেকাদি দেৱতাৰো ভঙ্গ জয় আছে। একবাৰ ঘাটিছোঁ বুলি নেকি আমি যত্ন নকৰিম আৰ সিটো একেবাৰেসে আমাক এমত কৰিছে তাক আমি বাৰম্বাৰ যেমত কৰিছোঁ তাক তুমি আপুনি সমস্তবোৰ জানা আৰ শ্ৰীগোপালচৰণক পঠালোঁ সি মোৰ ঠাই নপহুছিলেহি। তাক পথত পাণবলীবাই কাটিছে বুলি শুনিছোঁ। এতেকে ইহাকে চাই আমিও অধিক কৰি মানুহ নপঠাইছোঁ আৰ সি ঠাইৰো অধিক আসিবাক নালাগে। আৰ বাকী সমাচাৰ যি হয় শ্ৰীভীমা ও শ্ৰীনন্দন কহিবেক। ইতি শক ১৫৮৭, তাং ২৪ মাঘ। ১৪৮॥

প্ৰাণনাৰায়ণৰ পৰা চক্ৰধ্বজসিংহলৈ পত্ৰ।—ৰাজা প্ৰাণনাৰায়ণৰ লেখা স্বৰ্গমহাৰাজালৈ অনা এইখান।—

তোমাৰ উকিল অৰ্জুন শৰ্ম্মা ও শ্ৰীগোপালচৰণ আসি পাইলেক। তোমাৰ পত্ৰৰ ববান ও এই সকলৰ মুখ জবানেও সকল সমাচাৰ প্ৰীত পূৰ্ব্বকে জানিলো তাত যে লেখিছেন তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিগোট নবীন না হয়, পূৰ্ব্বাপৰ চলিয়া গৈছে। ইদানীকো সেহি প্ৰীতিগোট যেমনে বৃদ্ধি হুব তেমন কৰণেসে যুগুত, এ উত্তম লেখিছেন। ইহাক শুনিয়া মন সন্তোষ পাইলোঁ। মনত এমন বোধ পাইলো যে তোমাৰ আমাৰ সেই প্ৰতিগোট চলিয়া যাইবেক।

আৰ যে লেখিছেন তোমাকো মগোল বহুত দুঃখ দিছে ইহাক শুনি আমি বহুত সন্তোষ পাইচি। এ উচিত হয় আৰ তুমি সমস্তে জান আমৰা যেমনখান কৰি ফিৰিয়া আপনাৰ ৰাজ্য লৈয়া যেমনখানি সন্তোষ পাইছি এমন সন্তোষ তোমৰাও একথা শুনিয়া পায়া থাকিবেক। আৰ তাকেসে মিত্ৰ বুলি, মিত্ৰৰ দুঃখেৰ সময় দুঃখ পহুচে সুখেৰ কথা শুনিলে সন্তোষ হুই। আৰ মগলুৰ সময় তোমাৰ দুক্ষে যে আমৰা দুক্ষি হৈছিলি তাক যে প্ৰশংসা কৰিয়া লেখিচি ঈশ্বৰে যদি আমাক একবাৰ ঘটাইচে বাৰম্বাৰ নিকি এমত হৈবেক।

ই ভালই লেখিচ তুমি নিকি নাজানা কাল বলৱন্ত, যি কিছু হৈছে কাল-ক্রমেই হৈছে। কালকহে অতি দুক্ষ কৰিব লগা, ইয়াক আক্রমণ কৰিবাক কেহো নাপাৰে ; কিন্তু সেহি কাল ফিৰিলে সময়ত অৱলেও বলৱন্তক সবে কৰিবাক পাৰে, এতেকে যে লেখিচ শত্রুকে যেমনে হ্রাস কৰিবাক পাৰি তেমনখান যত্ন কৰিবা যেন শত্রুৱে ছিদ্ৰ লখিবাক নাপাৰে। এনীতি লেখিছা। এ অৰ্থত আমাৰো এহি কথা। আৰ তোমাৰা আমৰা এক হৈলে শত্রুএও কোনো অৱকাশ নাপাইবেক। আৰ তোমাৰা আৰ আমাৰা সময়ত শত্রুৰ ছিদ্র পাইব। এতেকে তাক লাগিয়া যত্নে ৰহিব। আমাৰ ফতেপুৰ নামে পৰগনা যে মগোল খালিচা কৰিয়া স্বাধীন কৰিছিল সে বশ পালিয়া তাকো আমাৰা পেড়ায়া লৈলি অখন তাত স্বাধিন হৈব। ইহাতে মিত্রেৰ উপচয় শুনিয়া তোমৰা যেমত সন্তোষ পাইবেন আৰু তোমাৰো যে সকল পৰগনা মগোল স্বাধীন কৰেণ তাকো তোমৰা চোড়ায়া লৈয়া লেখিলে তেমনে আমৰাও সন্তোষ পাইব। অধিক কি লেখিম আপুনি সমস্তে জানা।

এ পত্র আগে শ্রীঅৰ্জুন শৰ্ম্মা শ্রীগোপালচৰণৰ হাতে দিছিল তাঞি নপহুছিল কাৰণ পালেহি। ইতি শঁক ১৫৮৮, তাং ৫ মাঘ। ভীমা ও নন্দে অনা এই পত্র। ১৪৯ ।।

চক্রধ্বজসিংহৰ পৰা প্ৰাণনাৰায়ণলৈ পত্র ।—বেহাৰৰ ৰাজা প্ৰাণ-নাৰাণক প্ৰতি চক্রধ্বজসিংহ মহাৰাজাএ দিয়া এই লেখা ।—

এথা কুশল। তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা বাঞ্চি। পৰং তোমাৰ লিখ আনিল। সমাচাৰ প্ৰীতিপূৰ্ব্বকে জানিলোঁ আৰ দেখ মগোলে মিত্ৰৰজাৰ আমাক যেমনখান কৰিছে আমিতো তাক তেমনখান কৰিবাক নৈ পাৰো। ইদানিক আসি কাল উপস্থিত হৈচেহি। এতেকে গুৱাহাটীত যি কিছু লোক-জন আছে ইহাক মঞি ধৰো, মিত্র ৰজাৰ সীমাত যি কিছু আছে তাক মিত্র ৰাজাই ধৰক।

আৰ বাকী সমাচাৰ শ্রীভীমা ও শ্রীনন্দনেৰ প্ৰমুক্ষে জ্ঞাত হইবা। ইতি শক ১৫৮৯, তাং ২৮ শ্ৰৱণ। ১৫০ ।।

একাদশ আধ্যা।

ৰামসিংহৰ অসম আক্রমণ।

ৰাজপাটত চক্রধ্বজসিংহ স্বৰ্গদেৱ।—কাত্তিকত, বুদ্ধবাৰে, শক ১৫৮৫, তেবে জয়ধ্বজ ৰাজাৰ পুত্র নাই. অৰাজক ভয়ে বাঁহগৰীয়া বুঢ়াগোহাঁই, বাৰু-কীয়া বৰগোহাঁই, কেন্দুগুৰিয়া বৰপাত্র-গোহাঁই, ৰজাৰ শহুৰ চেংধৰা বৰুৱা, বুঢ়াগোহাঁইৰ পিতৃ বাঁহগৰীয়া ফুকন, ভিতৰুৱাল গোহাঁই, এইসকলে আলচি ৰাজাৰ দদায়েকৰ পুতেকক চাবিং বজাক মূৰত তুলি আনি মহাৰাজাৰ আজ্ঞায়ে ৰাজা পাতিলে। শ্রীশ্রীচক্রধ্বজ মহাৰাজা হ'লত পাচে দোৰ্বেগ দ'লৰ গাৰতে থাকিল। ৰস্তম-বেগ ভটীযাই গুৱাহাটীত ৰচিদ-খাঁত কলে, বোলে, "যি ৰাজালৈ বঁটা-বকচিচ্ দিলে সি ৰাজা মৰিল। এখন আমি কি কৰিম?" পাচে ৰচিদ-খাঁয়ে বোলে, "ৰাজাৰ ভাই ৰাজা হ'ল; আত ভিন্ন আছেনেকি? সই ৰাজাকে দেগে।" পাচে দোৰ্বেগ, ৰস্তম-বেগৰ লগত দিলাল-খাঁয়ে বাঁহবৰীয়াকে, গদাইকে পঠাই দিলে। সিহঁতক কোৰেখনাত থৈছিলে। ৺এ নোতোলে দেখি ৰাজমন্ত্রীয়ে অনেক মন্ত্রণা কৰি চাঙ্গত ৺ক বুজাই উচ্চত সিংহাসনত বহুৱাই আঠু পোনকৈ দুই চৰণ দলিচাৰ ওপৰত থৈ ঠিয় হব নালাগে হেন কৰি নবাবৰ উকিলক বাজতে ৰাখি পাৎসাৰ দুই অহদিক জখলানুখতে ৰূপৰ শৰায়েৰে ৪০০ সোণৰ মোহৰ দিয়ালে মাধচৰণৰ হাতে, আৰু ৰাজমন্ত্রীয়ে বচনে এইখান কব দিলে, বোলে, "৺ৰাজা ঈশ্বৰ ব্যতিৰেকে কাক সেৱা কৰে? যি কাৰণে উদয়গিৰি ৺ৰাজা ঈশ্বৰাংশ বিভূতি, অস্তগিৰি পাৎসাও ঈশ্বৰাংশ। এতেকেহে দুই জনৰ স্নেহানুৰূপ চলিছে। এতেকে বৰলোকৰ বিৰূপ সন্মান তাকে কৰিব লাগে। মহাৰাজাও লেচাঙ্গত আছে।' এইৰূপে অনেক কথা-বাৰ্ত্তা কৈ দুই অহদিক ৺ৰ আগক নিলে। সিহঁতে ৺ক সেৱা নকৰি তচমিল কৰি বঁটা-বকচিচ্ দিলে। পাচে ৰাজমন্ত্রীয়ে পাৎস বকচিচ্ ৺ৰ আগত সুবৰ্ণৰ শৰায়েৰে দিলেনি। ৺ও দুই হাত মেলি ধৰি থলে। ৰাজমন্ত্রীয়ে পুনৰ্ব্বাৰ পাচফালে আতৰাই থলে। পাচত সিসকল কটকীকো ৺ৰ আগ কৰিলে, আগত থৈ ৰাজকথাকো ৰাজমন্ত্রীযেহে নিশেষ কৈছিলে। আৰু ৺ৰাজা বোলে, "মোৰ বেটী, তিনি লাখ টকা, নৱৈ হাতী, লোকজন নাৰাখিবৰ কাৰণেহে দিলোঁ। এখন লোকজনকো নাপালোঁ, আৰ সীমনাকো নাপালোঁ। এই বুলি এক লিখা দি চন্দ্রকন্দলীকে, সনাতনকে দোৰ্বেগ, ৰস্তম-বেগৰ লগত পঠালে। সন্দেশ দিলে—গান্ধ ১০টা, কটাৰ ২০ খন, সোণৰ দাবেৰে ফণী ২ খন, হস্তীদন্ত ৬টা। ১৫৮৫ শকত ৯ পুহ ৰাজমন্ত্রীয়ে পাৎসাই অহদি উকিল সহিতে বিদায় দিলে। ১৫১॥

পাৎসালৈ আহোম কটকী ।—পাচে আমাৰ দুই কটকীয়ে ৰাজমহলত নাও থৈ ৭ মানুহ ৰখীয়া থৈ পাৎসাই বাহেগড়িত চড়ি, আগৰাত ৪ দিন ৰহি দিল্লী পালেগৈ । পাৎসায়ে অহাদিয়ে জনালত হাচান-আলি নবাবৰ হাৱলী যমুনাৰ নিকটত আছে, সি যুদ্ধক গৈছিলে, তাৰে হাৱলীত তুলি থলেনি। সনাতন কটকীয়ে দোৰ্বেগ, ৰত্তন-বেগক বোলে, "আমি ব্ৰাহ্মণ ; কেমনে আহাৰ ব্যৱহাৰ কৰিম ই জাগ্যাত?" পাচে দোৰ্বেগ যাই দেৱানত জনাই লোকজন আনি যমুনাৰ নিকটত দুই কটকীলৈ ভিন্নে ভিন্নে বাসা কৰি দিয়ালে । দুই দিনৰ পাচত দেৱানে সিদ্ধা দিলে । দুই কটকীক চাউল ৬০০ মোন, মেহি চাউল ৮০ মোন, মুগু ৪০ মোন, কলা ২০ মোন, মচুৰ ২০ মোন, মাহ ৬০ মোন, ঘিউ ৪০ সেৰ, ঝালুক ৮ সেৰ, হালধি গুৰি ৪ সেৰ, হিং আদসেৰ, আদা ১০ সেৰ, গাখীৰ ৮ মাঠি, লোণ ২০ মোন, চিনি ২০ মোন, তেজপাত ১ ভাৰ, টাটৰ ৭ পাচি, বিলাতি পাণ ৮ পাচি, হৰিণা ৩ টা । তাত পাচে পাৎসাৰ সিদ্ধা পাঞ্চ দিন অন্তৰে দিলে । ৫০০ ৰূপ লোকজনক ২০০ । তাত পাচে ৮ দিনৰ অবসানে আমাৰ দুই কটকীক পাৎসাৰ হুজুৰ কৰালেনি । পাৎসাও তক্তৰ ওপৰে বহিছিল । তক্তৰ তলে তিনি খলপাৰ নামে পাৎসাৰ দাহিনে সুৱৰ্ণৰ লাখুটি ধৰি জাফৰ-খাঁ দেৱান আছিল, বামে উজিৰ । সেই ক্ৰমে ৰাজপুতৰ ৰাজা বামে যশমত্তসিংহৰ ধাৰা, তাৰ পাচ ৰাণা হাড়ো, বাবহাজাৰী, সপ্তহাজাৰী । তাৰ পাচে ৬, তাৰ পাচে ৫, তাৰ পাচে ৪, তাৰ পাচে ৩, ২, ১, এই ক্ৰমে অমাত্যবৰ্গ, হাতী, ঘোঁৰা, চিপাহী, বন্দুক-দাৰী, মানী, ধনুকী, পাঞ্চহাখীয়াৰ সহিত চিত্ৰ-বিচিত্ৰ লালজৰ্দ্দ কৰ্ণাটি ফটিক, নানান পাথৰে ৰচিত দুৰ্গ, আলি, তক্ত, অভ্যন্তৰতে পকা পাথৰৰ গৃহ, ভ্ৰাহাত সুবৰ্ণৰ পতৰা কৰি ঠাই ঠাই কাম কৰিছে । চিত্ৰ-বিচিত্ৰ সিভিটিক আমাৰ কটকীক নি দেখিলে । তক্ত বাহিৰে ৭ আলি হৈ চতুৰ্ভিতি সমস্ত লোকে আছিল । সেই সময়ত দুই উকিলে আশীৰ্ব্বাদ কৰি হাত কৰযোৰে থাকিল । ১৫২ ।।

স্বৰ্গদেৱলৈ পাৎসাৰ উত্তৰ ।—পাচে পাৎসাও শ্ৰীশ্ৰীদিল্লীৰ পতি শ্ৰীশ্ৰীযুত মহাৰাজা শ্ৰীযুত আমীৰ-অল্-উম্ৰাও আলমগীৰ পাৎসা পত্ৰ শুনি বোলে, "কোঁচৰ সীমনাত কৰি আমাৰ নাৱি বৰাকৈ লৈছে মই এৰি দিব দিম আৰ লোকজন যদি আমাৰ লোকে পাকুৰি আনিছে তাকো ছাড়ি দিব দিম ।" এই বুলি উকিল নিদি লিখা এখান দিলে আৰ পাণ তামোল খাব বুলি ১০০০ ৰূপয়া দি পঠাই দিলে দেৱানে চন্দ্ৰকন্দলীকে, সনাতনকে দিল্লীৰ পৰা । আৰ

দুই উকিলক দুই যোৰ শুক্ল বাটা জামা ২, পাগ ২, পটুকা ২ গচ, চিট-পামৰু ২ খন, পেচগচ ২ গচ; পাৎসাৰ ঠাই কিছু নিদিলে। পাচে ঢকাৰ ছাস্তা-খাঁ নবাবে দুই কটকীৰ লগত পণ্ডিত-ৰায়ক পঠাই দিলে ৺ৰ ঠাইক। ৺ও লিখাকে জামাযোৰাকে ওচৰলৈকে নি পত্র শুনিলে।

ছাস্তা-খাঁৰ লিখা এই,—

স্বস্তি সদুত্তঙ্গনিকতেন-নানাগুণালংকৃত-নিজকুল-কমল
প্রকাশ নৈক-ভাস্কৰ শ্রীযুত বুঢ়াগোহাঁই স্নচৰিত্রেষু—

সৌহার্দ্দপূর্ব্বকলেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আগে ই থানে সমস্তে কুশল, সি থানেৰ কুশল লেখিয়া সন্তোষ কৰাইবা, আৰু তোমাৰ দুই উকিল সনাতন ও চন্দ্র-কন্দলীক ৺ৰ হজুৰ ভেজিছিলা তাত আমিও তোমাৰ কাৰণে উমৰাওৰ ঠাই লেখিছিলোঁ। উমৰাও তোমাৰ ৺ক বহুত মেহৰ-স্নেহ কৰিয়া তোমাৰ দুই উকিলক পাৎসাৰ হজুৰ ভেজিছিলে তাত তোমাৰ সেৱা-খেজমতত পাৎসাৰ তোমাৰ ৺ৰ ওপৰ জেমত স্নেহ, তেমত মেহৰ তাক তোমাৰ দুই উকিলৰ মুখে জানিবা। আমাৰ উমৰাও তোমাৰ ৺ৰ উপৰে বহুত স্নেহ কৰি এক যোৰা জমদাৰ শিৰপাও দিয়া আপোনাৰ এতবাৰী আদমি শ্রীপণ্ডিতৰায় উকিলক ভেজিছে। অতএব তোমাক লাগি লেখোঁ, তুমিও ৺ যেমনে উমৰাও খোচহাল হয় তেমত কৰিয়া শ্রীপণ্ডিতৰায়ক চিতাপে বিদায় দিবা। আৰু এমত ব্রাহ্মণ এমত পণ্ডিত তোমাৰ ভাগ্যে সে ৺তোমাৰ অনুকুল কৰিয়া যায়, ইহাক খোচহাল কৰাবা। তোমাৰ বহুত ভাল হব, ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম দুযো হব। আৰু পেচকচ বাদ হস্তী, ৰূপ। গি কিছু বাকী ৰহিছে তাকো চমস্ত হাল কৰিয়া তাকিত পঠাই দিবা, দিৰঙ্গ কৰিয়া ৰাখন ভাল নুই, আৰ তোমাৰ আমাৰ প্রীতি একলাসৰ কাৰণে আমাৰ দিল বহুত খোচে, তোমাৰ দিলতো সি নেদেখোঁ। আজি ডেৰ বৰিষ হ'ল আমি ইখানক আসিলোঁ, তথাপি আমাৰ ভাবুৰা দুই জবাব নালিখায় কেমন তোমাৰ। আমাৰ একলাস আৰু দুনিয়াইটো দুই প্রীতি-একলাস বহে, কিছু নাৰহে। আমি যে তোমাৰ ভালকেহে ইচ্ছা কৰোঁ। আমাৰ লগত প্রীতি-একলাসকো ভাল নোহে, আৰ আমি তোমাৰ ভালৰ কাৰণেহে কওঁ। পাৎসাৰ সেৱা-খেজমতেত দৰোস্ত কৰিলে তোমাৰ ৺ আৰ বহুত ভালহে হব। অতএব পাৎসা যেমত তাক আপুনি জানা আৰ এমত কৰিবা, যেমনে তোমাৰ নৰনাৰী, গো-ব্রাহ্মণ সুখে থাকে তেমত কৰিবা, আৰ বাকী হকিকত তোমাৰ উকিল মাধবচৰণ

ও পূৰ্ণানন্দৰ মুখৎহস্তে শুনিবা বহুত, কি লেখিম আপোনে জ্ঞাতা। ইতি সন ১০৭৪, তাং ২৯, শক ১৫৮৫ পালেহি। ১৫৩ ॥

ফুকনলৈ দিলাল-খাঁৰ পত্ৰ।— আৰু দিলাল-খাঁৰ এই লেখা—

স্বস্তি সৰ্ব্বমঙ্গলানাং কৃতপৰমপ্ৰিয়দৰ্শী-বিজ্ঞাবৰ শ্ৰীযুত ফুকন বা
ওঁ গোহাঁই সুহৃদবৰেষু—

শ্ৰীনবাব দিলাল-খাঁ নম্য-দোৱা বিজ্ঞাপকাৰং ধৰ্ম্মাদৃতঃ, এথা কুশল। তোমাৰ দিগেৰ কুশল লেখিয়া প্ৰীতি কৰিবা, পৰং তোমাৰ ৺ৰ কাৰণ আমি ৺ দৰগাতে যেমত উচিত সুপাৰিচ লিখিছিলাম অনুসাৰে ৺ অত্যন্ত কৃপানুভাবে সানুগ্ৰহে পূৰ্ব্ব কৰাৰ জীউৰে চুৰূপ ও জৰাও-জমৰদ যে এনায়েত কৰিছেন দোৰ্বেগ, ৰস্তম-বেগ হজুৰহাল লৈয়া আসিতেছেন, ইহাৰো পৌচিলে। ৺ৰে অত্যন্ত প্ৰণতি হৈয়া নৈবাদ জ্ঞাপন কৰিবা। আমাৰ দিগেৰ গদাই তোমাৰ দিগেৰ ভোৰানন্দ ব্ৰাহ্মণ কেহ ইহানাৰ সঙ্গে চলায়া দিছি। গদাইৰ হস্তে ৺ৰ কাৰণ আমাৰ নিজ নফৰ হাল এক-জড়াও, ধুকধুকি একজড়াও পহুঁছি, কৃষ্ণ এক পোৱাল মালা দিতে পাঠাইতেছি, পৌছিব। আৰ পূৰ্ব্বহা ন লেখিছি হস্তী ও ৰজত যে পেচকোচ বাবত ৺ৰ থানে তলব ইহাৰ ওৱাদা সম্পূৰ্ণ হ'ল। যদ্যাপি বৰ্ষাৰ কাৰণ, নওৱা হস্তী বনহনে নবীন আছিছে ইকাৰণ ইয়াৰ পৰিশোধত বাজ হৈছে, কিন্তু ৰজত আপুনি আছিল। অখন উচিত আপোনাৰ ওবাদামাফিক হস্তী ও ৰজত যে নিয়মে পেচকচ কৰে বাকী তাহা পৰিশোধ কৰিয়া আপনাৰ পুত্ৰৰ ইখা হাল নেৰাওঁ। আৰ নিয়মেৰ পেচকচ ব্যতিৰেক যে হস্তী ও কৃষ্ণ দৰগাতে ৰাজা ইহানাৰ সঙ্গে চলায়া দেন, ইহাঁত ৰাজাৰ অত্যন্ত প্ৰণ্নতি বিনয় ৺ দৰগাতে জ্ঞাপন্ন হব। ইতি, সন ১০৭৬, তাং ২২ বাইচা, মহৰম্, ইতি বাকী গদাই কহিব। আৰ তোমাৰ কাৰণ এক বাজুবন্ধ, পযযাৰ এক, চলায়া দিতেছি, পৌছিব। সিযো পালেহি, শক ১৫৮৫। ১৫৪ ॥

দিলাল-খাঁলৈ ফুকনৰ পত্ৰ।—পাচে তাক তুলি বিদায় দিলে, পত্ৰে এই— স্বস্তি পৰমোদাৰ-গুণাৰ্ণব-নিজকুলকমল-প্ৰভাকৰ-নৰ্দ্দদৰ্পখৰ্ব্ব-বৃড়াঙ্গ-ললিত-কলেবৰ-নবৰতাস্মি-দ্বীজদেৰজলধিসম মহামহিম শ্ৰীযুত নবাব দিলাল-খাঁ মহোদা-ৰচৰিতেষু—

সৌহাৰ্দ্দপূৰ্ব্বক লেখনং, প্ৰয়োজনঞ্চ, এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি; আৰু দেখ তুমি গদাইত কৰি কৈ পঠালা ৺ বোলা ৺

তোমাৰ ৺ক প্ৰতি ৰস্তম-বেগ, দোৰ্বেগৰ হাতত বকচিচ্ কাটাৰী ভেজিছে, তাক তুমি অত্যন্ত প্ৰণতি যুগুত হৈয়া জ্ঞাপন্ন কৰাইবা। ইহাকো তুমি কি নিমিত্তে কহিছা, কিন্তু আমাৰ কুশলক বাঞ্চাহে কহিছা, এতেকে আমিও তোমাৰ বচনক ৰাখি যেমনে সাদৰপূৰ্ব্বকে লৈবাৰ লাগে তাক সমস্তে কৰিলোঁ, আৰু গদাই ৰস্তম-বেগ, দোৰ্বেগতো নজৰে দেখা। আৰ তুমি যি হস্তী, ৰূপীয়াৰ কাৰণে কহি পঠালা তাক আমি কাত্তিক মহিনে গদাইৰ হাতত ৰচিদ-খাঁৰ ঠাই লাখ ৰূপীয়া ভেজিলো, এখনো ই অহাদিৰ সাতে চৌৰাল্লিস হাজাৰ ৰূপীয়া, চৌৰাল্লিস হস্তী ভেজিলো, আৰ যি কিছু হস্তী, ৰূপীয়া বাকী ৰহিছে তাক তালাস কৰিছো। তিয়াৰ কৰিবাক নোপাৰোঁ, যেখন তিয়াৰ হয় ইহাকো তেখন ভেজিম, আৰ ইমানো কি নিমিত্তে দিৰঙ্গ হৈছে, যাতো সমস্তে লোক উজাৰ এই কাৰণেহে দিৰঙ্গ। আমি যদি দিবাক পাৰোঁ তেবে আমাৰহে ভাৰ গুচে। ইহাকতো আমি জানোঁ, আৰু দেখ, তুমিও পূৰ্ব্ব সীমনাৰ নিমিত্তে বচন বুলি গৈছা, সি যেমনে ৰক্ষা পাব তেমতখান কৰিবা। আৰ আমি অধিক কি কহিম, আপনি সমস্তে জানা। আৰ তোমাৰ অৰ্থে কস্তুৰী ২০, দস্তান ২, সুৰাগা গুৰি ১ সেৰ, কটাৰী ২০ খন। আৰ তোমাৰ কুশলাদি লেখিয়া সন্তোষিবা। ইতি, শক ১৫৮৫, তেৰিক্ষ ৮, মাস ফাগুন। ১৫৫ ॥

তিনি গোহাঁইৰ ৰচিদ-খাঁলৈ পত্ৰ।---সনাতন চন্দ্ৰকন্দলীয়ে নিয়ে ৰচিদ-খাঁলৈ তিনি গোহাঁইৰ এই লেখা—

এথা কুশল, তোমাৰ কুশল সৰ্ব্বদা চাহি। খোচাল হৈবাৰ কাৰণ যি লিখিছিলা, কিন্তু পণ্ডিতৰাম ৰাৰাণে নাহিল। তথাপি আমি তোমাৰ বচনত ৺ চমৰ্ঝা হজুৰ কৰাইলো। ৺ত যেমন কথা-বাৰ্ত্তা হ'ল তাক পণ্ডিতৰাম হেক-কমলৰ মুখে জানিবা। পৰং পূৰ্ব্বাপৰেও নবাবসকলেও গুৱাহাটীত কথা-বাৰ্ত্তা আমাৰ হোৱা যায়, এখনো সি ঠাইৰ কাৰ্য্য-কানৰ ভাৰ তোমাৰ ওপৰে, ই ঠাইৰ কাৰ্য্য-কানৰ ভাৰ আমাৰ ওপৰে। অতএৱ ৺ যেমনে খোচহাল হয়, তেমন কৰিবা, তুমি বিশেষ মন বিবাৰণ

গোট হল, কিবা কাম ভাল হয়, কিবা চুৰা হয়, ইহাকতো নাজানি। এতেকে পূৰ্ব্বধাৰাণ গোটাহে ভাল, ইহাকে আপুনি জানা। আৰু হস্তী ৰূপয়াৰ কাৰ্য্য যে কাইলা হাঁ কহিবাক পোৱা ; কিন্তু যি কিছু হয় আমি আগুৱা দিছোঁ। আৰ যি কিছু দিবলৈকো আছে তাকো আমি খৰূপা হৈলে দিব। ইহাত কিছু অসন্তোষ নকৰিবা। আৰ বাকি সমাচাৰ যে কিছু হয় তাক উকিল-সকলে জনাইবেক। বুঢ়াগোহাঁইয়ে সন্দেশ দিয়ে,—গান্ধ ১০, কিম্মিজি কতিপ ৫, কটাৰী ১০, ঝালুক ৬ টোপা, হস্তিদন্ত ২, ডুবাকাঠ ২ সেৰ। বৰপাত্ৰ গোহাঁইৰো গান্ধ ৪, কিম্মিজি কতিপ ২, কটাৰী ১২, ঝালুক ২ টোপা। বৰগোহাঁইৰো এই ধাৰণে সন্দেশ। ইতি, শক ১৫৮৭, শ্ৰাবণ মাস ; চলা-গৰ্ব্বীয়ায়ে নিয়ে। ১৫৬ ॥

স্বৰ্গদেৱৰ ওচৰত ৰচিদ-খাঁৰ উকিল।—মহাৰাজাও লিখাকে, জামা-যোৰাকে ওচৰলৈকে নিব দিলে। শীঘ্ৰে পণ্ডিতৰায়ক তুলি বিদায় দি পঠালে। তাত পাচে ৰচিদ-খাঁয়ে হস্তী ৰূপয়াৰ কাৰণে মহাৰাজাৰ ঠাইলৈ ছেক-কমলক পঠাই দিলে। লেচাঙ্গত ৺এ ছেক-কমলক তুলিবলৈ আনিব দিলে। বৰদুৱাৰ পাই ছেক-কমলে বোলে, "মই দোৰ্বেগ, ৰুস্তম-বেগৰ লগত আহি ৺ক তচলিমহে কৰিছোঁ, সেৱা কৰা নাই, এখনো মই তচলিমহে কৰিম, সেৱা কৰিব নোৱাৰোঁ।" এই কথা ৺ও শুনি বোলে, "সি পাৎসাৰ অহদি, পাৎসাৰ আজ্ঞাৰে আহিছিল নিমিত্তে সেৱা নকৰি তচলিম কৰিলে। ই কিয় সেৱা নকৰিব?" এই বুলি খং কৰি তাক ওলোটাই বহালৈ নিব দিলে। পাচে ছেক-কমলেও ৺ৰ খং দেখি দুই চাৰি দিন অন্তৰে বোলে, "মই সেৱা কৰিম।" এই কথা শুনি ৺এ মেললৈ নি তাক তুলি বিদায় দিলে। তাত পাচে ৰচিদ-খাঁক তোলাই ছৈয়দ পিৰোজ নবাব হৈ ছৈয়দ জাফৰ উকিলক পত্ৰ-সন্দেশ দি পঠাই দিলে। ১৫৭ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ ৰাজ্যাভিষেক।—পাচে ৺দেও তাক তুলি ৰাখিলে। মাঘ মাস বুঃ ২৩, শক ১৫৮৫। আঘোণত লেচাঙ্গত পাট পাতিলে, নেওগৰ পুত্ৰ-নাতিসকলক মাৰিলে। বৈশাখে ৰাজা অভিষেক হল, শক ১৫৮৬। পৌষে ৰাজা গড়গ্ৰামলৈ আহিল। বাসা গৃহ কৰি তুঙ্গি মাঘত পূৰ্ব্ব পাটত গৃহাৰম্ভ কৰি বহিল শক ১৫৮৬। ৰাজা হয়া নেওগৰ জীয়েক দুইজনা কুঁৱৰীক মাৰিলে। বৰবৰুৱাৰ জীয়েকক বৰকুঁৱৰীৰ পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰীৰ বিষয়

দিয়া কুঁৱৰী পাতিলে। কুঁৱৰীয়ো ৰাজ্য পাই কিছু গৰ্ব্ব বাঢ়িলহেন মহাৰাজা চক্ৰধ্বজে জানি গৰ্ব্ব চূৰ কৰি মেচাঘৰীয়া বৰগোহাঁইৰ জীয়েকক বৰকুঁৱৰী পাতিলে। বৰবৰুৱাৰ জীয়েকক পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰী পাতিলে। শক ১৫৮৬ চৈত্ৰ মাস। ১৫৮ ॥

চক্ৰধ্বজসিংহৰ যুদ্ধৰ আয়োজন।---আৰ পুনৰ্ব্বাৰ বঙ্গালে মহাৰাজাত ৩ লাখ টকা, নইলে হস্তী খুজি অধিক গৰ্ব্ব বচন বুলিলে হৈয়দ জাফৰ কটকীত কৰি। এই কথা শুনি ৰাজা চক্ৰধ্বজে মহাক্ৰোধ কৰি বচন বুলিলে, — "বঙ্গালৰ অধীন হুই থাকিবতকৈ মৰণেহে উচিত।" তাত পাচে মহাৰাজা পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সহিতে আলচ কৰিলে বঙ্গালক ধৰিবাক প্ৰতি। সেই বেলা বৰবৰুৱাৰ পুতেক লাচিত-ডেকাক বৰফুকন পাতি পঠালে কলিয়াবৰলৈ কুকুৰাঠেং চাই। ই ঠাইতে বঙ্গালৰ কটকীকো ৰাখিলে। যুদ্ধ কৰিবাকো আজ্ঞা দি পঠালে বৰফুকনলৈ। আৰ বৰগোহাঁই, বুঢ়াগোহাঁই, বৰপাতৰ-গোহাঁইকো যুদ্ধলৈ পঠালে। সেই বেলা বৰগোহাঁই ফুকন, চাৰিঙ্গিয়া ফুকন, বৰবৰুৱাৰ পুত্ৰ নিমাতী ফুকন, দিহিঙ্গীয়া ফুকন, নাওবৈচা সন্দিকৈ-ফুকন, এইসকল প্ৰমুখ্যে সমস্তে লোক পঠালে গুৱাহাটী মাৰিবলৈ, ভাদ্ৰ মাস, শক ১৫৮৭। প্ৰথমে দিহিঙ্গীয়া ফুকনে বাঁহবাৰীত কোঠ মাৰিলে, লাল-বেগ, ৰোচন-বেগক ধৰিলে, ঘোঁৰা পালে ২টা, ঢাল তৰোৱাল পালে কিছু। ১৫৯ ॥

যুদ্ধ আৰু বঙ্গালৰ পৰাজয়।---তাত পাচে সমস্ত লোকে গৈয়া কাজলীত যি কিছু বঙ্গাল আছিল, নিশেষ কাটিলে। যি পঞ্চ সৰ্দ্দাৰ আছিল সিও পৰিল। উত্তৰ কোলে যি বঙ্গাল আছিল তাকো কাটিলে। তেবে গুৱাহাটীত ধৰিলে যাই আহোমে। দিহিঙ্গীয়া ফুকনে, নাওবৈচা ফুকনে দুখন কোঠ ছাহবুৰুজত উত্তৰকোলে দিছিলে। এই সময় বঙ্গালেও ইটাখুলি বাজ হুই আহোমক ধৰিবাক গ'ল। পাচে তাৰে এক কোঠত বঙ্গালে ধৰিলেহি। কলঞ্চুৰ পুতেকে আগবাঢ়ি খেদি ধৰিলে, দুইকো দুই সমুখ হল, হাতে হাতে কটাকাটি কৰিলে। পাচে কলঞ্চুৰ পুতেকক ঘা মাৰিলে; কথমপিহে জীলে। পাচে উত্তৰকোলে বিস্তৰ লোক কাটিলে। লাংমাখৰুৰ পুতেক অভয়াপুৰীয় ৰাজখোৱা, কলঞ্চুৰ পুতেক দিখৌমুখীয়া ৰাজখোৱা, দুই প্ৰমুখ্যে আনো-লোক দুই-চাৰি পৰিল। তথাপি মহাৰাজাৰ ভয়ত থাকি ফুকনবোৰে নেৰিলে। তাত পাচে আমাৰ লোকে ইটাখুলিত পুৱতি নিশা গড়ত উঠিলহি সেই যুদ্ধত নোৱাৰি বঙ্গাল ভাগিল। বঙ্গালেও দিন-চাৰেকৰ পাচে নাৱে ধৰিলেহি।

নোৱাৰি বঙ্গাল ভাগিল। সেই ভয়ে গুৱাহাটীৰো লোকো ভাগিল। কাত্তিকৰ ১৬ দিন যাওঁতে ইটাখুলি মাৰি আহোমে ললে। যত বঙ্গাল আছিল তাকে কাটিলে। গুৱাহাটী এৰি বঙ্গাল পলাল, শক ১৫৮৭। হাতী, ঘোঁৰা, হিলৈ, টকা, মাল, যি কিছু পাৎসাৰ ভণ্ডাৰত আছিল সমস্তে আহোমে পালে। আৰু ছৈয়দ পিৰোজ-খাঁ নবাব, ছৈয়দ চালা সৰ্দ্দাৰ, মীৰ-বক্‌চিক আৰ যত লোক ভাগি পলাল তাকো আহোমে খেদি যে মানাহামুখত ভেটি ধৰি আনিলে কতো কাটিলে, আৰুবোৰ গড়গাৱঁলৈ আনিলে। আহিলাপাতি বিস্তৰ পালে ছৈয়দ পিৰোজৰ বেটা পাহৰ-খাঁ, ছৈয়দ ছচন এবাই গ'ল। আৰু আমাৰ লোকজন যি খানখানায়ে আগে ধৰি নিছিলে তাকো পাই আনিলে। বঙ্গালক মাৰি ৰণ জয় হ'ল। তাত পাচে ৺দেৱে গোহাঁইবোৰেৰে আলচিলে গড় বান্ধিবলৈ। ১৬০ ॥

গুৱাহাটীত গড়।---পাচে নীতিদৰ্শীয়া পুনাগোহাঁইক ৺ৰে পাঠিলে বোলে, "গুৱাহাটীতে আমাৰ লোক নিমতে ৰহিব পাৰে তাকে ছল চাই গড়খন বান্ধাইক যাই।" পাচে গোহাঁয়ে ৺ তাৰ আজ্ঞাই আহি বৰগোহাঁই, বুঢ়া-গোহাঁই, বৰফুকন, এইসব প্ৰমুখ্যে যত ৰা-ফুকন আছিল সমস্তে সমালোচনা কৰি মহাৰাজা চক্ৰধ্বজৰ আজ্ঞায়ে বিশ্বকৰ্ম্মে নিৰ্ম্মিত হেন উত্তৰকোলে, দক্ষিণকোলে গড় বান্ধিলে। বৰফুকনো নিতান্তে সাস্তমে ৰহিল; শক ১৫৮৯, মাস ফাগুন। ১৬১ ॥

শৰাইঘাটত ৰামসিংহ।---তাত পাচে অৰং-জা পাৎসা শুনিলে, পুনৰ্ব্বাৰ আচামে গুৱাহাটী শৰাইঘাট ললেহেন, ছৈয়দ পিৰোজ-খাঁ নবাব আদি কৰি সমস্তে উমৰাও লোক ধৰি নিলে আহোমে, আৰ পাৎসাৰ মানুহ সকলো পৰিল। আৰ মান্ধাতাৰ নাতি জয়সিংহৰ বেটা ৰাজা ৰামসিংহক পঠালে গুৱাহাটীৰ গড় দাঙ্গি আহোমৰ দেশ উজাৰ কৰিবলৈ। পাচে ৰাজা ৰামসিংহে আহি চৈত্ৰে প্ৰবেশ হ'ল শক ১৫৮৯। ৰামসিংহই শৰাইঘাটত দেখা দিলেহি; শক ১৫৯০, মাস ফাগুন। ৰামসিংহ আহি দুওৰি ঘোপাত থাকি পিৰোজ-খাঁক ১৪ মানুহ সহিতে পত্ৰ-সন্দেশ দি সৰুজনা ফুকনলৈ বীৰত্ব বচন লেখি পঠালে, বোলে, "শুনিছোঁ, তযো বৰবৰুৱাৰ বেটা, ডাঙ্গৰ মানুহ। ময়ো অম্বেৰৰ মান্ধাতাৰ নাতি ৰাজা ৰামসিংহ।" বোলে, "তাঞ্চি মোক দুই ঘৰি লেঢ়াই দিব। আৰ কোনো বস্তুৰ যদি কমি থাকে আমাৰ ঠাই লেখিব, তাক আমি চলাম।" ১৬২ ॥

যুদ্ধৰ সমাৰোহ।——পাচে ফুকনে তাক আনি দপদৰত তুলি ইটাখুলিত উকিলক ৰাখিলে। পাচে ফুকনে ৮ জনাই বোলে, "দুই ঘৰি লেৰ্ট়াই দিব হেন যি বুলিছে আমি দুই বৰিষ লেৰ্ণাই কৰিম। আৰ দূৰ দেশৰ পৰা তাঞ্জি আহিছে, যদি কোনো বস্তু নপহুচেহি আমাৰ ঠাই লেখিব, আমি দি পঠাম।" এই বুলি কোমোৰাখোৰাকে, সোন্দৰকে পত্ৰ-সন্দেশ কিছু দি পঠাই দিলে। তাক আগচকীয়ালে পাই হাতত জৰি দি বান্ধি ঘোঁৰাৰ জীনত আৰি ৰামসিংহৰ আগ কৰিলে। পাচে ৰামসিংহে দুই উকিলত সুধিলে, বোলে, "তুইঁত কোন?" বোলে, "আমি উকিল।" "যদি উকিল, চিহ্ন কি?" বোলে, "চাহেব, পত্ৰ-সন্দেশ আমাৰ লগত আছে।" পাচে মেলি দেখালত প্ৰমাণ পাই, ঘোঁৰাৰ জীনত আৰি যিটৈ নিলে তাক দাব ধৰিলে উকিলক কিয় এমত কৰে। সি বোলে, "চাহাব, এমত কথা আমাত কোৱা নাই, দাচুচ বুলিহে পাকুৰি আনিলোঁ।" মহাৰাজা চক্ৰধ্বজেও বৰগোহাঁই প্ৰমুখ্যে ডাঙ্গৰীয়াবোৰকো যুদ্ধক লাগি পঠালে। শৰাইত বুঢ়াগোহাঁই ৰহিল। পাণ্ডুত বৰগোহাঁই, কুৰুৱাত বাঘ-চোৱাল বৰপাত্ৰ-গোহাঁই, শৰাইত দিহিঙ্গীয়া ফুকন, পানীত নাওবৈচা ফুকন, পাণ্ডুত বৰগোহাঁই ফুকন, অসুৰ-আলিত কলিয়াবৰীয়া ফুকন, ৰংমহলত চাৰিঙ্গীয়া ফুকন, আন্ধাৰুত বৰফুকন, এইক্ৰমে সকলো যুদ্ধক সমুখে সাৱধানে ৰহিছে। ২৬৩ ॥

শৰাইঘাটত যুদ্ধ।——তাত পাচে বঙ্গালে যুদ্ধ দিলে। আমাৰো বৰ-ফুকন প্ৰমুখ্যে সবে ফুকনবোৰে, শুক্ৰবাৰে ১১ দিন গতে বৈশাখ, জেষ্ঠ, আষাৰ, শ্ৰাৱণ, এই চাৰি মাস মহা যুদ্ধ কৰিলে। তথাপি বঙ্গালে লব নোৱাৰিলে গুৱাহাটী। যৱনো স্থগিত ৰহিল গুৱাহাটী আবৰি গড় ভাঙ্গিবাক মনে। পাচে বঙ্গালে পাণ্ডুযেদি গাত খানি গাতত খাৰ ভৰাই এক বেঞ্জ গড় ভাঙ্গিলে। সেই বেলা ধূম্ৰ অনুকূল হ'ল। এতেকে আচামে তৎকালে উপায় কৰি গড় বান্ধিলে। পুনৰ্ব্বাৰ সাৱধানে ৰহিল। পাচে পাণ্ডুয়েদি নোৱাৰি শৰায়ে গাত খানি খাৰৈ পুতি চাৰিটা বঙ্গাল গড়ত উঠিলহি। আচামে ডাঙ্গৰ কাঠ বগৰাই পঠালে। কাঠৰ লগতে বাগৰি হাড়-মূৰ ভাগি মৰিল, উঠিব নোৱাৰিলে। আৰ বৰদেউনীয়া আহি লঠিয়াতে কাণ্ড-গুলী নোপোৱা ঠাইত কাঠ-গড় দি থাকিলহি। গড় আধাবান্ধা হুইছোতে বুঢ়াগোহাঁইয়ে লোকজনক গড়ৰ পৰা ওলাই ধৰিব দিলেগৈ। তেবে বৰদেউনীয়া ভাগি পলাল। কটা এৰি জীয়া মানুহ পালে ৫১ টা, ভীমবাই বৰুৱাক পালে, আহিলাপাতি পালে কিছু। পাচে বঙ্গালে হুঁহঁকি আগিয়াঠুঠিৰ পৰ্ব্বতত

ৰহিলগৈ ; আমাৰ মাস, শক ১৫৯১। পাচে গোহাঁইবোৰে ৰহিল গড়ত ফুকন বোৰক ঘোঁৰাকোঁৱৰে ৺ আজ্ঞাযে আহি দুৰ্ব্বচন বুলিলত পুৱতী নিশা গড়ৰপৰা ওলাই আলাবৈত বঙ্গালক ধৰিলেগৈ, বঙ্গালো ভাগে হেন হ'ল। পাচে ঘোঁৰা মেলি বঙ্গালে ধৰিলেগৈ, বিস্তৰ লোক পৰিল। আচাম ৰহিব নোৱাৰি পুনৰ্ব্বাৰ গড়তে বহিলহি। পাচে আগিয়াঠুঠিৰ পৰা চেচালৈকে জুৰি বঙ্গাল বহিল। আচামেও ওলাই শ্ৰাৱণ মাস, বৃহস্পতিবাৰে, ২৮ দিন গতে আলাবৈত . পচতীযাত বঙ্গালক খেদি ধৰিলেহি। আহোমৰো দশ হাজাৰ লোক পৰিল। বলে নোৱাৰি আহোমেও উলটি গড় ভিতৰত সোমালেহি, শক ১৫৯১, মাস শ্ৰাৱণ, বৃহস্পতিবাৰ, ২০ দিন গত। ১৬৪॥

চক্ৰধ্বজৰ মৃত্যু।---পাচে বঙ্গাল দৰঙ্গলৈ উজাই গ'ল। সেই বেলা পানীত বৰ যুদ্ধ হ'ল। আহোমকো হেঁচোঁকাই আমৰাজুৰিলৈ আনিলে। পাচে বৰফুকনে খেদি গৈ পাচৰপৰা মানুহ গদিয়াই যুদ্ধ কৰালে, বঙ্গাল অনেক পৰিল। পানী সৰ্দ্দাৰ বচিদ-খাঁ, পৰিল, ফিৰিঙ্গি পৰিল। তাত পাচে তিনিবাটিয়াত যুদ্ধ হ'ল। তাতো বঙ্গালে নোৱাৰিলে, ১৫৯১ শক। ৰাম-সিংহে আপোনাৰ জাগ্যাত ৰহিলহি। এই কথা ৺ত কৰলৈ বৰফুকনে ৰাম কটকীক পঠালে। ৺ও আনন্দ হৈ ডাঙ্গৰীয়াবোৰক যোগ্য প্ৰসাদ দিলে। যৱনে উচ্চাদিত ৰাজ্য ৰাজা চক্ৰধ্বজে পূৰ্ব্বৱতে থাপি পাৎসা সমুখ হৈ ৰহিল। তাত পাচে বনমালী দেৱক নিয়া মহাৰাজা তাঞিৰ হাতত সমস্তে আগ কৰি ঈশ্বৰত মন সমৰ্পিয়া ভায়েককো শিখা-বোদ্ধ দি ৰাজ্য ভাৰ দি চক্ৰধ্বজ ৰাজা স্বৰ্গী হল ১৫৯১ শকত, ভাদ্ৰ মাস। ১৬৫॥

তাত পাচে ৰামসিংহে মীৰকে ৰামহৰি কাজিকে পত্ৰ-সন্দেশ দি পঠালে বোলে, "আমাৰক গুৱাহাটী চাৰি দিয়ক, পূৰ্ব্ব ধাৰণে প্ৰীতি হৈ থাকোঁ।" এই বুলি পঠাই দিলে।

ৰামসিংহৰ নাটিত বৰফুকনলৈ পত্ৰ।---পত্ৰো এই---

স্বস্তি সমস্তাৰিকুল-ওস্কাৰণদাৱাগ্নি-সদৃশ-সকল-দিগ্‌সুন্দৰী-কৰ্ণপুৰীকৃত-কীৰ্ত্তিপুষ্পক সকলশক্ৰমস্তকমণি-নিৰাজিত-চৰণকমলযুগলস্ব-কুশলশতপত্ৰ-প্ৰকাশকৈকাদিত্য সমস্তাসা-কৰ্ণস্ফালন-সমীৰণ-স্বনিত-প্ৰতাপানল-ৰাজাল্লভতৰেষু শ্ৰীমৎবৰবৰা- স্থলেষু ফুকনেষু---

পৰম প্ৰীতিপূৰ্ব্বক লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ আৰ বিশেষ আনৰা লিখা সমেত তোমাৰ সেখানে ও এখন চাজুআ ও আবদুলা দোনা মনুষ্যকে

ভেদ কৰিয়া আছি. এতেকে এমত প্ৰীতি লাল নাগে তোমাৰ পিতাৰ চাতে নবাব আহ্লায়াৰ-খাঁৰ সঙ্গে প্ৰাচুৰ্য্য কৰিছিলেন। ও এখন যদি তোমৰা তবে কৰিতে যত্নে থাক তবে তেবে তোমাৰ যশপ্ৰতিষ্ঠা নাহৈবাৰ নাহি, বৰাই হৈবেন। আৰ দোদলৰ্মধ্যে স্বৰ্ণকে ৰূপয়া স্তম্ভনিৰ্ম্মায়ত কাৰণ হদক ভাবিবেন তবে যি প্ৰীতি সকল ভাৰ কৰিছু তে প্ৰীতি ইহ ভাৰ তোমৰা যে কাৰ্য্য কৰিবেন ইথানে হাম প্ৰতিষ্ঠা সব তোমাৰ, যাতে এই প্ৰীতি চন্দ্ৰ-সূৰ্য্যাবধি অতএব প্ৰীতিজিৰ্জ্জৰখনি সাম বৈসবেন সেৰূপ সাৱহিত চাৰুত কৰিছা ইহাৰ প্ৰত্যুত্তৰ চিতাপ পহুচাইবা। আৰ অধিক কি লেখিম। আপুনি সমস্তে জান. ইতি. শক ১৫৯. । সন্দেশ—বানাত ১ খান, কাচৰ বান ৪ টা। ১৬৬ ॥

বৰফুকনৰ ৰামসিংহলৈ পত্ৰ।—আৰ পাচে বৰফুকনেও মীৰকে ৰামহৰি কাজিকে তুলি কুশলাদি বাৰ্ত্তা পুচি বোলে, "ভাল, মোৰ পিতৃয়ে আহ্লায়াৰ-খাঁয়ে যি প্ৰীতিগোট কৰিলে সেই যশস্যা অদ্যাপিও কহে। এখনো যদি তেমন খান কৰিব পাৰা তোমাৰ আমাৰ প্ৰীতিগোট চন্দ্ৰ-দিবাকৰ থাকেমানে যশস্যা ৰহিব। এতেকে এই প্ৰীতিক যদি ইচ্ছা থাকে তেবে পণ্ডিত ৰায়ক পঠাব। এই বুলি এক লেখা দি নিমকে ৰামচৰণকে মীৰ, ৰামহৰি কাজিৰ লগত পঠাই দিলে।

পত্ৰো এই—

স্বস্ত্যশেষ-গুণবিভৱ-পাণ্ডুৰ-যশ-বৃন্দাস্ফাইত-প্ৰবৰদ্বিজন-শান্তাশ্ৰান্ত-
সন্তোষসংস্কাৰক শ্ৰীশ্ৰীযুত মীৰ্জাৰাজা জয়সিংহাত্মজেষু—

সুশায লেখন পৰং কাৰ্য্যঞ্চ আদৌ এথানে কুশল। পৰং তোমাৰ মঙ্গল, পৰং তোমাৰ মঙ্গলৰূপ কুশলক সদা পৰিবাঞ্ছি। আৰ অপৰ বিশেষ তুমিতো এখন চাজুআ আৰ আব্দুলাক পঠায়া যিৰূপ বাৰ্ত্তাক কহিছা সিৰূপ মিত্ৰাতিপথ যদি এখন তোমাত হস্তে ৰহিত তবে মিত্ৰৰ সাপেক্ষ ভজিব যে মিত্ৰৰ মোক্ষ কাম এইহে যোগ্য। শ্ৰীযুত বৰবৰুৱা মোৰ পিতৃয়ে আহ্লায়াৰ-খাঁ সহিত প্ৰীতিগোট কৰিছিলে সেই যশস্যা অদ্যাপিও প্ৰকাশ কৰে এখনো যদি তেমন খান কৰিব পাৰা তোমাৰ আমাৰ চন্দ্ৰ-দিবাকৰমানে যশস্যা ৰহিব। এতেকে এইহে প্ৰীতিক ইচ্ছা থাকে যদি তেবে মোৰ ঠাইক পণ্ডিতৰাইক পঠাই দিবা। আৰ অধিক কি কহিম। তুমিও অম্বেৰেৰ অধিপতি জয়-সিংহৰ বেটা মান্ধাতাৰ নাতি। এনন চনৰ যে কড়াৰ কৰি প্ৰীতি যে কৰা

যাব একে চাৰু সুযোগ্য ব্যৱহাৰেসে হয়, অন্যমত নাহয়। আৰ আমাৰ ঠাইৰ সমাচাৰো শ্ৰীনাৰাণ আৰ ৰামচৰণ তোমাৰ হোৱালে কহিবেক। ইতি, শক ১৫৯১।

সন্দেশ দিলে,—হস্তিদন্ত ৪ টা, গান্ধ ৬ টা, কটাৰী ৪ খন, আগৰ কাষ্ঠ ১০ সেৰ, গাঠিয়ান ১ মোন। ১৬৭ ॥

ৰামসিংহই গুৱাহাটী খোজে।—পাচে নিমকে ৰামচৰণকে দৰ্ব্বাৰলৈ নি তুলি ৰামসিংহে কুশলাদি বাৰ্ত্তা পুচি বোলে, "ভালা, মই নীবকে পণ্ডিত-ৰায়কে পঠাই দিম। তোমালোকে বৰফুকনলৈ জনাই পঠা।" পাচে নিমে ৰামচৰণে ববফুকনলৈ জনাই পঠালে। ফুকনেও পণ্ডিতৰায় আহিবৰ হেন জানি কৌপতীয়া কটকীত কৰি ৺লৈ জনাই পঠালে। ৺ও শুনি বঙ্গালৰ কটকী তুলিবলৈ চন্দ্ৰতাপ, দলচা, কটকীক তামোল-পাণ সোণৰ-ৰূপৰ কাঁহি যতন কৰিলে। বঙ্গালক দিবলৈকো সন্দেশ,—হস্তিদন্ত, গান্ধ, আগৰ কাষ্ঠ, গাঠিয়ন, কটাৰী, ঝালুক, পাট-কাপোৰ, এই সকল দিবলৈ যত্ন হল। পাচে ৰামসিংহে নিমকে ৰামচৰণকে পুনৰবাৰ দৰ্ব্বাৰলৈ নি বোলে, "বাৰম্বাৰ উকিল গতাগত কৰে, কাৰ্য্য কামতো কিছু নহল। ইবাৰ মই উকিল নপঠাওঁ। সৌগন্ধ কৰি বোলো, ইহাক কৰি যাই মোক গুৱাহাটী চাৰি দিয়ক। আৰু ছৈয়দ ফিৰোজৰ বেটাকে ছৈয়দ চালাকে এৰি দিয়ক। আত কৰি যদি মই অধিক খোজো বাৰাকৈ বোলো, এই হাতৰ তৰোৱালে কাটিব, এই পৰমেশ্বৰীয়ে মোক খাব।" আৰু কণ্ঠৰ মুক্তামণি হাতে ধৰি বোলে, "এই মহালক্ষ্মীয়ে মোক এৰিব, আৰ মোৰ উৰ্দ্ধপুৰুষসকল নৰ্কগামী হব। এই কথাও যদি সঙ্গাত নাবাব তেবে লোহিতৰ মাজত মাধগোসাঁই আছে, মণিকূটত শপত কৰিম। বৰফুকনে যদি এই কথা মানে, তবে যাকে খোজে তাকে দিম।" এই বুলি উকিল-পত্ৰ নিদি নিমকে ৰামচৰণকে কিৰাই পঠালে। ১৬৮ ॥

বুঢ়াগোহাঁয়ে গুৱাহাটী নেৰিলে।—এই কথা ৺এ শুনি যি মন্ত্ৰ প্ৰাওঁ-তাইছিল তাকো ৰাখিলে, বৰফুকন প্ৰমুখ্যে সমস্তে লোকে গুৱাহাটী এৰি দিবলৈ ইচ্ছা হ'ল। পাচে বুঢ়াগোহাঁয়ে বোলে, "আমি গুৱাহাটী এৰি কি কোন ঠাই ৰহিম? পাৎসা নেকি ৰামসিংহৰ শপততে ৰাহব?" পাচে ৺ও বুঢ়াগোহাঁইৰ পক্ষকে ৰাখিলে, গুৱাহাটী এৰি নিদিলে। তাত পাচে বঙ্গালেও নাৱে-তৰে পাণ্ডু-শৰাইঘাটত ধৰিলেহি। পাচে যুদ্ধ ভঙ্গ হৈ বঙ্গাল ভাগিল। ভাটীয়াই আগিয়াঠুঠিত ৰহিলগৈ, চৈত্ৰ মাসত, শক ১৫৯২। তাত

পাচে ৰামসিংহৰ পুত্ৰক পাৎসাৰ ঠাইত মছলমানিক কৰেহেন দুঃকীৰ্ত্তি শুনিয়া গৈল, যেন যুদ্ধ নকৰি এই এক কথা কয়। তাত পাচে ৰামসিংহে মিত্ৰ হওঁ বুলি গড় খুজি পঠালে কটকীত কৰি। পাচে উদয়াদিত্য ৰাজা প্ৰীতিযো নহল, গড়ো নিদিলে। পাচে ৰামসিংহে আগিয়াঠুঠিৰপৰা ৰঙ্গামাটিলৈ গল। পাচে এই কথা কবলৈ ৰাম কন্টকীক পঠালে। ৺ও শুনি আনন্দ হৈ সমস্তকে যথাযোগ্য প্ৰসাদ দিলে। ১৬৯ ॥

লাচিত বৰফুকনৰ মৃত্যু।—তাত পাচে বৰফুকনো মৃত্যু হ'ল। তাঞ্চৰ ককায়েক নিমাতী ফুকনক বৰফুকন পাতিলে। উদয়াদিত্য ৰাজাও তিনিজনা গোহাঁই আদি কৰি সমস্তকে বৈৰাগীত শৰণ লগালে। মোৱামোৰা আদি কৰি সমস্তে ঠাকুৰবোৰক শৰণ লগাবলৈ ধৰিলে। পাচে সৰুজনা গোহাঁয়ে মনে মনে সমস্তেৰে সমালোচনা কৰি ৰাত্ৰিয়ে উদয়াদিত্যকে ধৰিলেগৈ। চাৰিঙ্গীয়া বৰবৰুৱাক, পাপং নেওগক খিতাতে কাটিলে। ১৫৯৫ শকত, ভাদ্ৰ মাসত, মধ্যে-ৰাত্ৰি সৰু গোহাঁয়ে উদয়াদিত্যক মাৰি ৰাজা হ'ল। পাচে বৈৰাগীকো মাৰিলে, লোহিত্যতো যজ্ঞ কৰিলে। তাত পাচে অভিষেক হৈ ৰামধ্বজ নাম ললে; শক ১৫৯৬। ১৭০ ॥

ৰামধ্বজৰ মৃত্যু।—চুটিয়াকো মাৰিলে, তাত পাচে অনেক উৎপাত হল। নগৰ তল গল। ডাঁৱিকাত ভালুক পৰিল। চাৰিং ৰাজা, বাৰুকীয়া বৰগোহাঁই, দুইকো মিছা বাদ মাৰিলে। তাত পাতে ৰামধ্বজ ৰাজাৰ ভস্মসাৰ হল। মৃত্যু হব হেন জানি ফুকনবোৰ সমন্বিতে আলচ কৰি উদয়াদিত্যৰ পুত্ৰ কলীয়া গোহাঁইক ৰাজা পাতিবলৈ যুক্তি কৰিলে। পাচে ডেৰেৰায়ে জানি ফুকনবোৰকো বৰাবুৰুককো ৰাত্ৰিয়ে কাটি শালত দিলে। পাচে ৰামধ্বজ ৰাজা স্বৰ্গী হল ১৫৯৬ শকত, আষাৰ মাস, বুধবাৰে ১৮ দিন গতে। ১৭১ ॥

ডেৰেৰাই পতা ৰজাসকল।—তাত পাতে ডেৰেৰায়ে লাউক পাঞ্চিলে শৰাইঘাটলৈ, বোলে, "ৰাজা নিব দিছে বুলি কৈ বোঁৱাকোঁৱৰ ফুকনক বাটতে মাৰি আহিবি।" পাচে লাউৱেও ৺ৰ কথা কৈ শৰাইঘাটিৰপৰা আনি ফুকনকো, বৰা-বৰুককো সৰিয়হতলীত মাৰি আহিল। পাচে ডেৰেৰায়ে চামগুৰিৰ পৰা কুমৰ আনি ৰাজা পাতিলে ১৫৯৬ শকত, মাস আষাৰ, বৃহস্পতি বাৰে ১৯ দিন গতে নিশা। বৰবৰুৱাৰ জীয়েকক কুঁৱৰী পাতিলে। পাচে তিপাম ৰাজায়ো ডেৰেৰাক মাৰি ৰাজা হবলৈ আহিল। তাকো ডেৰেৰায়ে পৰ্ব্বতীয়া আলিত

খেদিগৈ মাৰিলে, নামৰূপীয়া ৰাজাকো মাৰিলে। পাচে ৰাজা, কুঁৱৰী, চেংধৰা ফুকন, তিনিও আলচিলে ডেবেৰাক মাৰিবলৈ। এই কথা ডেবেৰায়ে জানি তিনিকো ৰাতিয়ে মাৰিলে; শক ১৫৯৬, মাস শ্ৰাৱণ। তাত পাচে ডেবেৰায়ে তুঙ্গখাঙ্গৰ পৰা কুমৰ আনি ৰাজা পাতিলে ১৫৯৬ শকত। এই কথা শৰাই-ঘাটত বুঢ়াগোহাঁই, বৰফুকনে শুনি ফুকন ৰাজখোৱা সকলেৰে সমালোচন কৰি বুঢ়াগোহাঁইক ৰাজা পাতি ডেবেৰাক মাৰিবলৈ উজাই গ'ল। ডেবেৰায়ে সকলো উজাবৰ শুনি লাউ-ডেকাক কাটি যাত্ৰা কৰি বাঁহগৰাত যুদ্ধক সমুখে ৰহিলগৈ। পাচে বুঢ়াগোহাঁই বৰফুকন পানৰ শুনি ৰাঁজাৰ জোৱাঁই বৰগোহাঁই গড় বান্ধ হুই ৰহিলগৈ। পাচে ডেবেৰা পলাল, ৰাজাও হাইঠাগুৰিত ৰহিলগৈ। পাচে বৰফুকনে ৰাজাকো ডেবেৰাকো মাৰিলে; শক ১৫৯৬, মাস আঘোণ। তাত পাচে বুঢ়াগোহাঁয়ে বোলে, "পূৰ্ব্বাপৰেও আমি পাত্ৰহে, ৰাজ-গোষ্ঠেহে ৰাজা হব পায়।" এই বুলি দিহিঙ্গৰ পৰা কুমৰ আনি ১৫৯৭ শকত ৰাজা পাতিলে। আঘোণত ৰাজা অভিষেক হল। আকাশত অগ্নি জ্বলিল, ধুম কেতু পৰিল। পাচে বুঢ়াগোহাঁইক ধৰিবলৈ কুমৰবোৰে যত্ন কৰিলে। পাচে বুঢ়াগোহাঁয়ে জানি দিহিঙ্গীয়া ৰাজাক ধৰিবলৈ দোলায়েৰে গড়ভিতৰ সোমালে গৈ। পাচে দিহিঙ্গীয়া ৰাজাই জানি নেৰিবি বুলি খেদি আহিল গোহাঁয়ে ৰব নোৱাৰি পলাল দোলা এৰি, দিহিঙ্গলৈ উজাই ভটীয়াই গ'ল শক ১৫৯৭। পাচে বুঢ়াগোহাঁই শালকুমৰত ৰৈ উত্তৰকোল দক্ষিণকোলৰ লোক বৰাই বৰফুকনলৈকো জনাই পঠালে। ফুকনেও মেচা নৰবৰুৱা আদি কৰি ফুকন, ৰাজখোৱা হাজৰিকীয়া, লোকজনক বুঢ়াগোহাঁইৰ ঠাইক পঠালে। দিহিঙ্গীয়াৰাজাও সাধুসবো সত্য কৰি বুঢ়াগোহাঁইৰ তলৈ পঠালে। পণ্ডিতসকলকো পাঞ্চিলে তত্ৰাপি গোহাঁই নাহিল। ৰাজাও যুদ্ধক মনে সিংহ দুৱাৰত ৰহিলগৈ। পাচে দুইৰো প্ৰধান যুদ্ধ হ'ল। ৰাজাও যুদ্ধ ভঙ্গ হুই নগৰত ৰহিলহি। চাৰিও কোঁৱৰ পলাল। গোহাঁয়ো আহি শাক-বাৰী নাওশালিত খিত হল; ৰাজাৰো চক্ষু কাঢ়িলে, এতেকে ৰাজাও স্বৰ্গী হ'ল, ১৫৯৮ শকে, বুদ্ধবাৰে। চাৰিও কোঁৱৰক মাৰিলে। পাচে পৰ্ব্বতীয়া কোঁৱৰক আনি ৰাজা পাতিলে। বুঢ়াগোহাঁই জীয়েকক কুঁৱৰী পাতিলে, শক ১৫৯৮, বৃহস্পতি বাৰে। বৰফুকনৰ জীয়েকক পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰী পাতিলে। বুঢ়াগোহাঁয়ে জপং গোহাঁইক বৰগোহাঁই পাতিলে। কেন্দুগুৰিয়া বৰপাত্ৰৰ নাতিয়েক বৰপাত্ৰ পাতিলে। উদয়াদিত্য ৰাজাৰ পৰা পাত্ৰৰ অধীন হল। ১৭২ ॥

নবাব আৰু স্বৰ্গদেৱৰ পত্ৰ ।---তাত পাচে লেটেকিয়াল বুঢ়াফুকন আছিল। এক বৎসৰ পাচে ঢকাৰ পৰা ছাস্তা-খাঁ নবাবৰ বেটা আব্‌দুল নাছিৰ খাঁ নবাবলৈ কৈ পঠালে বোলে, "পাৎসাৰ বেটা স্থলতান সাহুজে ১,০০,০০০ ঘোঁৰা, ৩০০ হস্তী সহিতে ৰাজমহল প্ৰৱেশ হৈছোঁ বুলি বোলৈ বাৰ্ত্তা দিছে, আৰু বুলিছে, মানাশ্বৰুৰ বৰফুকনলৈ একযোৰ চিৰপায় এক লেখা দি ইয়াক কৈ পঠাইছে। পূৰ্ব্ব সীমানাত সিবোৰ ৰহিব আমিও পূৰ্ব্ব সীমানাত ৰহিম। পূৰ্ব্বে যেমতে ধাৰণে একলাস প্ৰীতি চলিছিল এখন তেমত হব; যদি এমত নহয় তবে যি কিছু গো-ব্ৰাহ্মণ হানি হয় তাৰ ভাৰ বৰফুকনে পাব। ইহাৰ প্ৰত্যুত্তৰ শীঘ্ৰে কৈ পঠাব।" এই বুলি এখনি কাচি লিখা পঠালে। তাৰ অৰ্থে অনুসাৰে বৰফুকনলৈ আব্‌দুল নাছিৰ-খাঁয়ে বঙ্গলা লিখা লিখি দুয়ো খানি লিখা এক যোৰ সিয়া কাপোৰ সহিতে বাদুলিৰ মানুহ এনিয়ে সৈতে আৰু আটা মানুহ দি পঠালে। ভাদ্ৰ মাসত বৰফুকনৰ ঠাই পালতহি কলীয়া কটকীত কৰি ৬লৈকো ৰংকুং বুঢ়াগোহাঁইলৈকো জনালে। ই ঠাইত পত্ৰ বুঢ়াফুকনে শুনি বিধাৰণহেন দেখি লিখাৰো সমাচাৰ জনালে। মহাপাত্ৰ ৰংকুং বুঢ়াগোহাঁই এইখান বুলিব দিলে, "পূৰ্ব্বাপৰে সিয়া কাপোৰ দিয়া নাই। এখন ধাৰণ এৰি সিয়া কাপোৰ কিসক দিলে? বৰফুকনৰে ছাস্তা-খাঁৰে সমান পাত্ৰহে লিখিব পাই। বৰফুকনৰ নাম তলত লেখি ছাস্তা-খাঁৰ নাম কিয় ওপৰত লেখিলে? আৰ সীমনাৰ খান যি কৈছে সীমনা তাঞিৰো নহয়। ঈশ্বৰে ৬ যাক যেখন দিয়ে ৬ সেয়ে ভোগ কৰে। ৬ মোৰ সীমনা বোলন এইখান অনুচিত। বিস্মৰণ হৈছে বুলিলে। আৰ ঘোঁৰা হস্তী বিস্তৰ দৰ্শাই যিখান লিখিলা সি তোমাৰ ঘোঁৰা আমাৰ মানত পশু, বাতো সি আপুনি তীৰ বন্দুক চলাব নোৱাৰে তাৰ কথা কি কব লাগে।" এই বুলি এখন লিখা দি বঙ্গালৰ মানুহটিক বিদায় দিব দিলে। পত্ৰ-সন্দেশকো ফিৰাই দিলে, বাদুলিৰ মানুহটি গুৱাহাটীতে মৰিল। ইতি, শক ১৫৯৯, কাৰ্ত্তিক মাস। ১৭৩ ॥

চিন্তামণি গড় ।—কতোদিন থাকি পৰ্ব্বতীয়া ৰাজাক চোৰে কানিলে ৰাজা কথনপিহে জীলে। চোৰো নাপালে। বুঢ়াগোহাঁয়ে ফুকনবোৰেৰে আলচি বোলে, "শৰাইঘটীয়াবোৰেহে মানুহ পঠাই ৬ক কনালেহি।" এই কথা শৰাইঘটীয়াবোৰে শুনিলে। আৰু বুঢ়াগোহাঁয়ে চিন্তামণি-গড় বান্ধিলে, শক ১৬০০, মাস ফাগুন। ১৭৪ ॥

দ্বাদশ আধ্যা।

গুৱাহাটীত নবাব মনছুৰ-খাঁ :

নবাবৰ গুৱাহাটী আক্ৰমণ।—আত অনন্তৰে লালুক বৰফুকন প্ৰভৃতি সকলো ফুকনে বোলে, "আমি দেখোঁ গুৱাহাটীৰ গড়ত শত্ৰুক সমুখহে ৰহিছোঁ। মাজ ৰাইজ্যত গড় বান্ধে কালৈ, আমালৈকেহে বান্ধে ?" পাচে সবেও আলচি বাদুলি ফুকনৰ তলৈ মানুহ পঠালে। বঙ্গালেৰে কথা-বাৰ্ত্তা হৈ গুৱাহাটী এৰিবৰ যুক্তি কৰিলে। আৰু বৰফুকনে সমস্তৰে সমালোচন কৰি বুঢ়াগোহাঁইলৈ আহিলাপাতি খুজি পঠালে, তাকো নিদিলে। এতেকে গুৱাহাটী এৰি সবে উজাই আহিল। নবাব মনছুৰ-খাঁয়ে সুদা চেগ বুজি পাই গুৱাহাটী ললেহি। পাচে বুঢ়াগোহাঁইয়ে গুৱাহাটীবাসকল আহিবৰ শুনি সসৈন্যে সহিতে খেদি গ'ল। বৰফুকনো কলিবাবৰতে ৰহিল। পাচে কিকিৰীয়া ফুকনে নৈপৰ-তলীয়া ফুকনক মৌ ফুকনকনক, দুইকো ধৰিলে। পাচে বুঢ়াগোহাঁই ভাগি পলাল। সাতসৈৰাত খেদি ধৰি কলিযাবৰলৈ নি ৰখা দি থলে, শক ১৬০০। ৰাজাও পৰ্ব্বতলৈ পলাল। পাচে বৰফুকন বোলে, "৺এ চিন্তা নকৰিব আৰু এইখন বিচাৰ কৰক। ৺দেৱক কোনে কানিলে ? মাজ ৰাইজ্যত কোনে গড় বান্ধিলে ?" পাচে ৰাজা বোলে, "এই সকল বুঢ়াগোহাঁয়েহে কৰিছে, মই নাজানো।" পাচে বুঢ়াগোহাঁইক মাৰিব দিলে; গোহাঁইবোৰে মাতি ৰাখিলে। সেই সময়ত চলাব পুতেকক, যদুক দুইকো বঙ্গাললৈ পাঞ্চিলে হাতী দাঁত, আগৰ কাষ্ঠ, ধাক, চানৰ, সোণাৰ কাপোৰ, পীৰা, সোণাৰ ফণি, পত্ৰ-সন্দেশ দি। বৰফুকনে বোলে, "চলা, তই গলে মইহে যাওঁ। পাৎসাৰো পত্ৰত যেনেকৈ ৰাজা বুলি লেখে মোক তেনে কৰিবি।" চলাকো বিস্তৰ বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ দিলে। পাচে চলাও বঙ্গাললৈ গল। ১৭৫ ॥

পৰ্ব্বতীয়া ৰজাৰ মৃত্যু।—তাত পাচে পৰ্ব্বতীয়া ৰাজায়ে নেচা বৰ-বৰুৱাৰে বৰফুকনক ধৰিবলৈ মন কৰিলে। বৰুৱায়ে বোলে, "এখন ধৰিব নোৱাৰোঁ, একে লগে ব্ৰহ্মপুত্ৰত শপত কৰিছোঁ। যদি কলিয়াবৰলৈ বঙ্গাল আনে দেৱৰ আজ্ঞায়ে ধৰিম অৱশ্যে।" আৰু গড়গয়া সন্দিকৈ-নেওগ তাকো গড় আওঁতাবলৈ বুলি কলিয়াবৰলৈ পাঞ্চিলে ছলকৈ ফুকনক ধৰিবলৈ। নেওগেও কলিয়াবৰ পাই ফুকনক সঙ্কেতে কলে। তাত পাচে লাপিতিৰ পুতেক পানী-দিহিঙ্গীয়া ফুকনো গড়গাৱঁৰ পৰা পলাই কলিয়াবৰলৈ গৈ বৰফুকনত সমস্তে কলে। পাচে ফুকনেও ভাই ভাতধৰাক সংশপৎ কৰি ফুকন পাতি থৈ কলিয়াবৰৰ পৰা সসৈন্যে গড়গ্ৰামলৈ আহিল। পাচে ১৬০১ শকত

পৰ্ব্বতীয়া ৰাজাক মাৰিলে। সেই শকতে চামগুৰীয়া কোঁৱৰক ৰাজা পাতিলে। পাচে চামগুৰীয়া লৰা ৰাজাও ছয় মাস লেচাঙ্গত থাকি মেটেকাত পাট কৰি ৰহিলগৈ। ১৬০১ শক, মাস জেষ্ঠৰ পাচ দিন যাওঁতে বৃহস্পতিবাৰ। বৰ-ফুকনৰ জীয়েক বৰকুঁৱৰী ভাতধৰাৰ জীয়েক পৰ্ব্বতীয়া কুঁৱৰী। তাত পাচে চঁলাক গড়গ্ৰামলৈ বিদায় দিলে বঙ্গালৰ গোবিন্দৰাম কটকীক লগত দি যোঁৰা পত্ৰ-সন্দেশ দিলে। বঙ্গালে পত্ৰতো এইখান লেখিলে, "ৰাজা বৰফুকন তোমাৰ দোষমনকো মাৰি ৰাজা হৈ থাক। আৰ যিবা দোষমন তাক আমাৰ ঠাই দি পঠাব।" এই বুলি পত্ৰ দি বিদায় দিলে। পাচে সিহঁতো আহি গড়গাওঁ পালেহি। পাচে ফুকনেও আনন্দ হয়া বঙ্গালৰ কটকী তুলিলে। তাত পাচে পুনৰ্ব্বাৰ তুলি বিদায় দিলে। ১৭৬ ॥

লালুকসোলা বৰফুকন বধ।—তাত পাচে বৰফুকনক মাৰিবলৈ সকলেও আলচি ভোঁটাইক আজ্ঞা কৰিলে। পাচে ভোঁটায়ে ফুকনক খুচি মাৰিলে। তাত পাচে লান্মাখৰুক বৰফুকন পাতিলে। পানী-দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা হ'ল। সবেও আলচি ভাতধৰাক ধৰিবলৈ খেদি গ'ল কলিয়াবৰলৈ। পাচে ভাই ভাতধৰা কলিয়াবৰৰ পৰা পুতেকটি সহিতে এখনি আগলাগি নাৱেৰে পলাই মনছুৰ-খাঁত মিলিলগৈ। তাত পাচে ৰাজাকো মেটেকাৰ পৰা আনি হাতী-শালৰ কোষত পাট কৰি ৰহিলহি। এই মতে একবৎসৰ হ'ল। পাচে সমস্তে ডাঙ্গৰীয়াসকলে সমালোচন কৰি বোলে, "অসামৰ্থ ৰাজায়ে কিকৈ ৰাজ্য ৰক্ষা কৰিব? সামৰ্থ হলেহে ৰাজ্য ৰাখিব পাৰিব।" এই বুলি তুঙ্গখুঙ্গীয়া কুমৰক কলিয়াবৰলৈ নি লান্মাখৰু বৰফুকন প্ৰভৃতি সকলো ফুকনে ১৬০৩ শকত অভিষেক কৰি ৰাজা পাতি গড়গাৱঁলৈ পঠাই সৰু লৰা ৰাজাক মাৰিলে। ১৭৭ ॥

চুলতান আজমতবাৰ পত্ৰ।—১৬০০ শকত আষাৰ মাসত কলিয়াবৰৰ বুঢ়াফুকনলৈ পাৎসাৰ বেটায়ে দিয়া আমাৰ কটকী চলাৰ মাধচৰণ, যদুৱে অনা বঙ্গালৰ পৰা বঙ্গাল কটকী গোবিন্দৰামে অনা এই লিখা, ১৬০৩ শক, কাৰ্ত্তিক মাসত বৰফুকনক মাৰিলত গদাধৰসিংহ ৺দেৱে চেটিয়া ফুকনলৈ দি পঠালে ঘৰলুৰাত পাই ৰামকন্দলীত কৰি। পাচেও ৰামকন্দলীয়ে গড়-গাৱঁলৈ নিলে, তাৰে নকল, —

কৃপাযোগ্য দয়াপাত্ৰ শুভচিন্তক ৰাজা বৰফুকন, অনুগ্ৰহ লিখনং কাৰ্য্য-ঞ্চাগে, আসামৰ ৰাজাই ৰাজ্য তোমাক দিলে, ইয়াক সত্য কৰি জানিবি।

সি ৰাজ দি তোমাৰ ৰাজাইকো নিমিত্ত মহামদকা হুজুৰ থাকিয়া পঠাইতেছি, আপোনাৰ কৌল-পঞ্জা নিচান ওপৰ ভেজিতেছি। তুমি চিত্ত কৰাই কৰি যে লোক লস্কৰ লাগে তাক ইনিন হুচন-খাঁৰ ঠাই লৈয়া তাঙ্গিয়ো তোমাৰ সাথ যাইবেক। যে প্ৰকাৰে বুঢ়াগোহাঁই বৰগোহাঁই খেদাইবাক পাৰ, তোমাৰ আমোল হয়, তোমাৰ ৰাজ্য হয়, তাক কৰিবা। এইৰূপে লেখিছিল, সোণোৱালী লেখা।

সেই কটকীক কুজিবালিত থৈছিল। নবাবৰ ঠাইলৈ যদি পাৎসাই উকিল আহিল তাক আগবাঢ়ি আনিব লাগে। এই কাৰণে নাওশাল চাবৰ ছলে গৈ ফুকনে তাক বিদায় দিলে*। ১৭৮ ॥

বঙ্গালৰ পৰাজয়।——এইমতে একবৎসৰ হ'ল। তাত পাচে মহাৰাজা বৰফুকন প্ৰভৃতি ডাঙ্গৰীয়াসকলে সমালোচন কৰি, তুঙ্গখুঙ্গীয়া গদাধৰসিংহ মহাৰাজা গুৱাহাটী মাৰি মনচুৰ-খাঁক ধৰিবাক প্ৰতি ডাঙ্গৰীয়াসকলক আজ্ঞা কৰিলে। লাম্মাখৰ বৰফুকন, গড়গয়াঁ সন্দিকৈ ফুকন, চাৰিঙ্গীয়া ফুকন, বিহপুৰীয়া ফুকন, হাৰিমহি কাণ্ডিৰ নাতি চেংৰাই ফুকন, দিহিঙ্গীয়া বৰুৱা পালতৈগে, কলিয়াবৰৰ পৰা ১৬০৩ শকত আমাৰ মাসত যাত্ৰা কৰিলে। দক্ষিণকোলে নাৱে তৰে গৈ কাজলী পালত আটাসৰ ঠাঁই অনেক দেখি কাজলী, পানীখাটি-কুৰুৱা, এই তিনি থানা এৰি বলে সোৱাৰি নাৱ-নাওৰা সহিতে গুৱাহাটী সোমালগৈ। কাজলীত বঙ্গোৱা নাও কালপাহাৰত পৰিল। বাঁহবাৰীৰ থানাকো তৰুৱা মানুহে মাৰিলে। তাতো বঙ্গালৰ ঘোঁৰা, বন্দুক কিছু পালে।

---

*এই পাততো মূল পুথিত বৰ ৰমক্ জমক্ কৈ আছে। পাতটোৰ দীঘলে-বহলে ৰং-চঙ্গীয়া খাৰি দিয়া। পুথি লিখোতাই মূল চিঠিত যিখিনি ঠাইত আৰবী আছিল তাত "আৰ্ব্বি আছিল" বা "আৰ্ব্বি লিখিছিল আছে" বুলি যথাস্থানত দেখুৱাই দিছে। পাৎসাৰ পুতেক চুলতান আজম্ তৰাৰ হস্তচিহ্ন "পাৎসাৰ বেটাৰ হস্ত পঞ্জাৰ" ঠাইত আকি দিয়া হৈছে; সেইদৰে "পাৎসাৰ বেটাৰ মোহৰৰ" ঠাইত এটা মোহৰৰ ছবি দিয়া হৈছে। "১৬০০ শকৰ আমাৰ মাসত কলিয়াবৰৰ বুঢ়াফুকনলৈ······নাওশাল চাবৰ ছলে গৈ ফুকনে তাক বিদায় দিলে।" এই কথাখিনি উক্ত ৰঙ্গিত পাতটোত আছে।

——সম্পাদক।

সোণাপুৰৰ থানাকো মাৰিলে ; তাৰ থানাদাৰো পৰিল ; লোকজনো বিস্তৰ পৰিল। ধোঁৱা, বন্দুক, আনো বস্তুজাত বিস্তৰ পালে। কিছুমান মানুহ পলাইহে এৰাল। জয়দুৱাৰ মানুহ ভাগি ইটাখুলি সোমালগৈ। এইৰূপে বাহিৰ থানাৰ লোকজন ভাগি ইটাখুলি সোমালগৈ। আচামেও নাৱে-তৰে ইটাখুলি চাহবুৰুজত ধৰিলেগৈ। ইটাখুলিৰ লোকজন সহিতে আলিএকহুৰে উমানন্দ থানাত বৰহিলৈ পাতিছিলে। দক্ষিণকোলত সৰ্দ্দাৰ পানী-দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা, নেওগ-ফুকন, পিকচাই ডেকা-ফুকন আনো ৰাজখোৱা, হাজৰিকীয়া সহিতে সমদলে শৰণীয়া পৰ্ব্বতৰ আগৰ কোঠত আছে। বঙ্গালো ইটা-খুলিৰ পৰা ওলাই আহি পানী-দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা, নেওগ, ফুকনৰ সমুখে ধৰিলেহি। আসোৱাৰী ধোঁৱাৰ পৰা নামি হাত-নালিহে গড়ত ধৰিলেহি তাক দেখি মণি হাজাৰীয়ে গড়ৰ ধোঁৱা-সলখা কাঢ়িবলৈ ধৰিলেহি। সিয়ো আমাৰ মানুহৰ গুলীত পৰিল। আনো অনেক লোক পৰিল। আলিএকহুৰ পলাই ইটাখুলিত সোমালগৈ। সেই দিনৰ পৰা ওলাব নোৱাৰিলে, উলোৱা যুদ্ধো নহল, ইটাখুলিৰ পৰা গুলীয়াইছিলে। পানী-দুৱাৰত পানী-দিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱা প্ৰমুখ্যে অনেক নাৱেৰে জয়ন্তিসিংহে সহিতে বিস্তৰ বেলি যুদ্ধ কৰিলে। আচামেহে জিনি তাকো ধৰিলে। উত্তৰকোলতো সন্দাল বৰ-গোহাঁই, চেংধৰা ফুকন, শদিয়াখোৱা মৰঙ্গীয়াল লোকজন সহিতে চাহ-বুৰুজক সমুখে আছিল। দক্ষিণে বৰফুকন, উত্তৰে পানী-ফুকন। পাচে বঙ্গালো পলাল যুদ্ধ হাৰি। ভাদ্ৰ মাস, ১ দিন গতে বুদ্ধবাৰে ইটাখুলিৰ পৰা প্ৰভাততে আলিএকহুৰ প্ৰমুখ্যে লোকজন এৰি, অলপ মানুহেৰে নাৱে পাৰ হৈ মনছুৰ-খাঁৰ ঠাই ভাগি গ'ল। সেই দিন দুপৰ বেলি হলত নাৱেৰে মনছুৰ-খাঁও ভাগি ৰঙ্গামাটিলৈ গ'ল। সতমল আলিএকহুৰ সহিতে, তৰেও ৰাজঃ ইন্দ্ৰমণি, দলসিংহ, কবিৰ-খাঁ প্ৰমুখ্যে বিস্তৰ লোকজন হটোৰি বজাৰি আসোৱাৰি হৈ গ'ল। নবাব মনছুৰ-খাঁও গুৱাহাটীত তিনি বৎসৰ পাঞ্চ মাহ ভোগ কৰিলে। ১৭৯ ॥

বিষয়াৰ শাস্তি।—পাচে চেটিয়া ফুকন গুৱাহাটীতে ৰহিল। দিহিঙ্গীয়া বৰবৰুৱা প্ৰমুখ্যে ফুকন ৰাজখোৱা নাৱে-তৰে মানহা পৰ্য্যন্তে খেদি মনছুৰ-খাঁক নপাই ভগনীয়া লোকক ধৰি মানহাৰ পৰা উলটি আহিল। তাত পাচে গুৱাহটীয়াসকলে ফুকনে মনে মনে সমালোচন কৰি ৰাজায়েৰে লানমাখৰুৰ বৰফুকনক গুৱাহাটীতে ভাঙ্গি ৰাজালৈ দি পঠালে। ৮৫ ঘৰ-দুৱাৰ লুৰি আনি ঘৰলৈ বিদায় দিলে। তাত পাচে গড়গয়াঁ সন্দিকৈ, নেওগ-ফুকনক

বৰফুকন পাতি পঠালে। এইমতে দুই বৎসৰ হ'ল। পাচে গুৱাহটীয়া ফুকনবোৰে এটা কুমৰ আনি ৰাজাক গুচাবলৈ মন কৰিলে। বৰফুকনেও সঙ্কেটে ৺দেৱলৈ জনালে। মহাৰাজাও গোহাঁইবোৰেৰে সমালোচন কৰি চানধৰা গড়ত ৰহিলগৈ। গুৱাহটীয়া বৰফুকনবোৰো বৰ সাৱধান হুয়া ৰহিছে। পাচে ৺ও উপায় কৰিয়া কলিযাবৰলৈ আনি চাৰিঙ্গীয়া ফুকন, বুঢ়াগোহাঁই ফুকনক টিঙ্গনিয়াই মাৰি শালত দি ওটোৱাই গড়গ্ৰামলৈ আহি স্বতন্ত্ৰ হৈ ৰহিল। তাত পাচে নামদঙ্গীয়া ফুকনকো টিঙ্গনিয়াই মাৰি শালত দিলে, পানী-ফুকনকো মাৰিলে। ১৮০ ॥

APPENDIX A

গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্ব্বত

গুৱাহাটী অঞ্চলৰ গিৰি-তীৰ্থ সমূহ ।—১৬৩৪ শকত শ্ৰীশ্ৰীৰুদ্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱে পুথি বিচাৰি গুৱাহাটীৰ ক্ষেত্ৰ-পৰ্ব্বত লিখা কৰা ।—

১ । হাজোৰ মাধৱৰ পৰ্ব্বতৰ নাম মণিকূট ।

২ । কেদাৰৰ পৰ্ব্বতৰ নাম মদনাচল ।

৩ । কামেশ্বৰৰ পৰ্ব্বতৰ নাম গোকৰ্ণ ।

৪ । মোকামৰ পৰ্ব্বতৰ নাম গৰুৰাচল ।

৫ । তলয়া পৰ্ব্বতৰ নাম মক কুবেৰাচল ।

৬ । বাগতা পৰ্ব্বতৰ নাম মকৰেচৰ ।

৭ । ডডৰাৰ পৰ্ব্বতৰ নাম বক্ষবৈ ।

৮ । দলিবাড়িৰ পৰ্ব্বত, নাম আলাবৈ ।

৯ । আগিয়াঠুনি পৰ্ব্বতৰ নাম অগ্নি ।

১০ । তাৰ পূবে চিলাৰ পৰ্ব্বত ।

১১ । চিলাৰ উত্তৰে বৰ পৰ্ব্বতৰ নাম কালজোৰক ।

১২ । তাৰ উত্তৰে পৰ্ব্বতৰ নাম কনীপাহাৰ ।

১৩ । তাৰ উত্তৰে খৰাগৰুৱাৰপুৰ ।

১৪ । কনীপাহাৰৰ পূৰ্ব্বে বৰখান পৰ্ব্বতৰ নাম নক্ষত্ৰাচল ।

১৫-১৮ । তাৰ চাৰিকাষে চাৰিটা পৰ্ব্বত আছে, আৰো নাম সেই ।

১৯ । তাৰ পূৰ্ব্বখান পৰ্ব্বতৰ নাম গিৰিকাচল ।

২০। তাৰ উত্তৰে ভাষামতে নটুৱানচা পৰ্ব্বত বোলে, নাম নাটকাচল।

২১। তাৰ ঐশান্যে ছত্ৰাচল পৰ্ব্বত।

২২। তাৰ দক্ষিণে নীলখাতপ।

২৩। তাৰ দক্ষিণে দীৰ্ঘেশ্বৰী পৰ্ব্বত, তাকে সীতা পৰ্ব্বতো বোলে।

২৪। তাৰ ঐশান্যে মানসাচল।

২৫। পূবে কুৰুৱাৰ উত্তৰে সাতখান পৰ্ব্বত আছে, সপ্তঋষি নাম। তাৰ দক্ষিণে এটি সৰু পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম কুবেৰাচল।

২৬। তাৰ অগ্নিদিশে কুৰুৱা, তাকে ক্ৰৌঞ্চ পৰ্ব্বতো বোলে।

২৭। তাৰ অগ্নিদিশে মাছ পুৰিখোৱা পৰ্ব্বত বোলে, তাৰ নাম দশাশ্বমেধ।

২৮। পশ্চিমে এক যোজনৰ অন্তে চাহবুৰুজ যাক বোলে, তাৰ নাম মণিকৰ্ণেশ্বৰ, তাতে মহাদেউ আছে।

২৯-৩০। তাৰ পশ্চিমে দুটি পৰ্ব্বত আছে, একটিৰ নাম আমুনি, এটিৰ নাম এমুনি।

৩১-৩৩। তাৰ পশ্চিমে তিনিটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম গিৰিকাচল, তাতে গদাধৰ মাধৱ আছে।

৩৪-৩৫। তাৰ নৈঋত কোণাত জগন্নাথ নাৰদৰ দৌল আছে।

৩৬। তাৰ দক্ষিণে চন্দ্ৰ পৰ্ব্বত আছে, তাতে মাধৱেশ্বৰ গোসাঁঞি আছে।

৩৭। তাৰ পূৰ্ব্বে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মাজত ইন্দ্ৰ পৰ্ব্বত আছে। তাতে সহস্ৰাক্ষি নাম মহাদেউ আছে।

৩৮। চন্দ্ৰ পৰ্ব্বতৰ দক্ষিণে অশ্ব পৰ্ব্বত আছে। পৰ্ব্বততে জনাৰ্দ্দন গোসাঁঞি আছে।

৩৯। জনার্দ্দনৰ দক্ষিণে অশ্বক্রান্ত তীর্থ আছে।

৪০। অশ্বপৰ্ব্বতৰ বায়ব্য কোণে ছোট ছোট চাৰিখানি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম গোদন্ত।

৪১। তাৰ তিনিখানি পৰ্ব্বত এৰি সীতাকুণ্ডৰ ওচৰত যি পৰ্ব্বতখানি আছে তাতে জটাধৰ গোসাঁঞি আছে। অশ্বক্রান্ত সীতাকুণ্ড দুইৰ মধ্যত এক নিজৰা আছে, তাৰ নাম সন্তান্ধৰা। তাতে স্নান কৰিলে নিসন্তানৰো সন্তান হয়।

৪২। গোদন্ত পৰ্ব্বতৰ নৈঋত কোণাএ লোহিত্য কাষৰে, জুৰীয়া যাক বোলে তাৰ নাম বায়ুপৰ্ব্বত। তাৰ তিনি শৃঙ্গৰ তিনি নাম, এক শৃঙ্গ লক্ষ্মী, এক শৃঙ্গ সৰস্বতী, এক শৃঙ্গ বিষ্ণু।

৪৩। তাৰ পশ্চিমে শৰাইঘাটৰ বুৰুজ যাক বোলে, তাৰ নাম লোহিত্যশ্বৰ পৰ্ব্বত।

৪৪-৪৮। তাৰ ঐশান্যে পাঁচটি পৰ্ব্বত আছে, ভাষাত লঠিয়া বোলে। তাৰ এক শৃঙ্গ ভস্মকূট, এক শৃঙ্গ কালকূট, এক ক্ষেমকূট, এক দন্তকূট, এক শোককূট।

৪৯। তাৰ ঐশান্যে এটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম দন্তকূট।

৫০। তাৰ পূৰ্ব্বে মদন পৰ্ব্বত।

৫১-৫২। তাৰ দক্ষিণে গিৰিকাচল। উত্তৰে দুটি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম কন্দুক, তাতে কাৰ্ত্তিক আছে।

৫৩। হাতীমুৰা পৰ্ব্বতত ধাৰেশ্বৰ, পিঙ্গলেশ্বৰ, দুই গোসাঁঞি আছে।

৫৪। তাৰ উত্তৰে কামধেনু পৰ্ব্বত।

৫৫। তাৰ উত্তৰে গণেশ পৰ্ব্বত।

৫৬। তাৰ উত্তৰে ভৰদ্বাজ পৰ্ব্বত।

৫৭। তাৰ উত্তৰে গন্ধমাৰ্দ্দন।

৫৮। তাৰ অগ্নি কোণাত ভৃঙ্গেশ্বৰ গোসাঁঞি আছে। গন্ধমাৰ্দ্দনৰ পূৰ্ব্বশৃঙ্গৰ নামত মূত্ৰশিলা আছে। তাৰ দক্ষিণে অন্তৰালৰ কুণ্ড। তাৰ পূৰ্ব্ব অগ্নিকোণে তিনি শৃঙ্গ সমন্বিতে এক পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম লাঙ্কশ, লোকে ৰাৱণবৈ বোলে।

৫৯। তাৰ পূৰ্ব্বে বাৰাহ পৰ্ব্বত।

৬০। তাৰ দক্ষিণে মশ্য পৰ্ব্বত।

৬১ তাৰ দক্ষিণে অনন্ত পৰ্ব্বত।

৬২। তাৰ সাতোটা শৃঙ্গ আছে। অনন্তৰ পৰ্ব্বতৰ নৈঋতি পৰ্ব্বত, লোকে ৰাক্ষস বোলে। তাতে নিৰীতেশ্বৰ মহাদেউ আছে।

৬৩। অনন্ত পৰ্ব্বতৰ পশ্চিমে সিদ্ধেশ্বৰ গোসাঁঞি আছে। সেই পৰ্ব্বতৰ নাম বাঘেশ্বৰী। তাৰ তিনি শৃঙ্গ আছে; এক শৃঙ্গ সিদ্ধেশ্বৰ, এক শৃঙ্গ ব্যাঘ্ৰেশ্বৰী, এক ৰত্নেশ্বৰ।

৬৪। তাৰ পশ্চিমে শ্ৰীহাটীৰ কাষৰত দুইকোষ সমণিতে গোবিন্দ পৰ্ব্বত আছে। এক শৃঙ্গৰ নাম গোবৰ্দ্ধন, এক শৃঙ্গৰ নাম জ্ঞান।

৬৫। তাৰ উত্তৰে একখানি পৰ্ব্বত আছে, তাৰ নাম দুৰ্গা।

৬৬। লোহিত্যৰ দক্ষিণে হাতীমূৰাৰ দক্ষিণে গজসাৰ্দ্ধয় নাম।

৬৭। তাৰ পূৰ্ব্বে মধ্যানক পৰ্ব্বত আছে।

৬৮। তাৰ পূৰ্ব্বে চিৰঞ্জীউ পৰ্ব্বত।

৬৯। তাৰ পূৰ্ব্বে কপিলী, কামধেনু দুই পৰ্ব্বত।

৭০। তাৰ পূৰ্ব্বে নোমনঙ্গ নাম এক পৰ্ব্বত।

৭১। তাৰ পূৰ্ব্বে তক্ষকাদি পৰ্ব্বত।

৭২। তাৰ পূৰ্ব্বে নীলাচল পৰ্ব্বত। পূৰ্ব্ব শৃঙ্গ ব্ৰহ্মা, তাতে ভুৱনেশ্বৰী। মধ্য শৃঙ্গ বিষ্ণু, কামাখ্যা আছে। পাণ্ডু-নাথ যতে আছে সেই শৃঙ্গ শিৱ।

৭৩। শিৱ শৃঙ্গৰ পূৰ্ব্বে বৰাহ শিলা, কল্প শিলা। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পূব, অগ্নি কোণে তিনি শৃঙ্গ সমন্বিতে গান্ধাৰী পৰ্ব্বত আছে। এক শৃঙ্গৰ নাম গৌৰী, এক শৃঙ্গ দুৰ্গা, এক শৃঙ্গ বেতাল।

৭৪। তাৰ পূৰ্ব্বে গণেশ পৰ্ব্বত আছে। তাৰ পাঞ্চ শৃঙ্গ, এক গৌতম, এক ঘণ্টাকৰ্ণ, এক ভূমকৰ্ণাৱতী, এক কুমাৰী, এক কিৰাতী।

৭৫। তাৰ পূৰ্ব্বে ভিবৰ পৰ্ব্বত আছে।

৭৬। তাৰ উত্তৰে চিত্ৰকূট পৰ্ব্বত, তাকে শৰণীয়া বোলে।

৭৭। চিত্ৰকূট পৰ্ব্বতৰ পূৰ্ব্বে ত্ৰিদশাচল। তাৰ চৌষষ্ঠী শৃঙ্গ। লোহিত্যৰ কাষৰে যি শৃঙ্গ আছে তাৰ নাম সোমলতা।

৭৮। তাৰ পশ্চিমে মন্ত্ৰাচল, তাকে ইটাখুলি বোলে।

৭৯। তাৰ পশ্চিমে শুক্ৰেশ্বৰ শিৱলিঙ্গ আছে।

৮০। তাৰ পশ্চিমে অগস্তি ক্ষেত্ৰ, তাতে বোধ জনাৰ্দ্দন আছে। সেই খানিকে কল্কি পৰ্ব্বত বোলে।

৮১। তাৰ ঐশাণ্যে কলি পৰ্ব্বত আছে। তাতে কলিৰ মূৰ্ত্তি আছে। সেই খানিলৈ গলে সকলো পুণ্য নষ্ট হয়। এতেকে তাক কৰ্ম্মনাশা বোলে।

৮২। তাৰ ঐশান্যে ত্ৰিৱ পৰ্ব্বত আছে। তাতে সুন্দৰী শিলা আছে, একাদশ শিৱলিঙ্গ আছে। দশ অৱতাৰ, উৰ্ব্বশীৰ মূৰ্ত্তি আছে। সিওখনি তীৰ্থ। তাৰ উত্তৰে চক্ৰতীৰ্থ, বশিষ্ঠ, অৰুন্ধতী। তাৰ উত্তৰে ভস্মাচল।

৮৩। ভস্মাচলৰ পশ্চিমে পঞ্চধনুৰ অন্তৰে ইন্দ্ৰাচল আছে।

৮৪। তাৰ অগ্নি কোণত চাৰিটা শিলা আছে; লোহিত্যৰ মধ্যত। এটাৰ নাম জ্ঞান, এটাৰ নাম কৰ্ম্ম, এটাৰ নাম নপুংসক, এটাৰ নাম মোক্ষশিলা। সেই শিলাৰ মধ্যতে কুণ্ড আছে। তাতে স্নান কৰিলে এক শত পুৰুষ অখণ্ড পৃথিৱীৰ ভোগ কৰে। তাৰ নৈঋত কোণাত তিনি-শ ধনু অন্তৰে নিৰীতি শিলা আছে। তাৰ দক্ষিণে ব্ৰহ্মশিলা। তাৰ দক্ষিণে বিষ্ণুশিলা। তাৰ পশ্চিমে ধৰ্ম্মশিলা। তাৰ দক্ষিণে সত্যযুগ, তাৰ পূৰ্ব্বে ত্ৰেতাযুগ তাৰ দক্ষিণে ইন্দ্ৰশিলা. তাৰ পূৰ্ব্বে দাপৰশিলা, তাৰ পূৰ্ব্বে অষ্ট-বক্ৰ ঋষি. তাৰ পূৰ্ব্বে কলিকুণ্ড, তাৰ পূৰ্ব্বে ভ্ৰমৰ-কুণ্ড. তাৰ উত্তৰে অশ্বশিলা আৰ উত্তৰে ত্ৰিবেণী, তাৰ উত্তৰে প্ৰয়াগ, আৰ উত্তৰে ব্ৰহ্মকুণ্ড, আৰ উত্তৰে গয়া। সমাপত ॥ ১৮২ ॥

APPENDIX B

কামৰূপৰ দুৱাৰ পৰগনা।

ফুকন ৰাজখোৱাৰ ভাগে কামৰূপৰ বিভিন্ন অঞ্চল।—পূৰ্ব্বে পানী-ফুকনৰ ভাগে আছিল,—চাৰিদুৱাৰ ১, চুনীয়াকোঁৱৰ ১, দৰঙ্গ ১, কৰিয়া-পাৰ ১, গড়খলা ১, বেজিনী ১, বাহকা ১, নদুৱাৰ ১, ৰাণী ১, বেলতলা ১, সাতৰজা ১, মায়ঙ্গ ১, ঘুগুৱা ১, পাণবাৰী ১।

পাচে লাঙ্গি বৰফুকন হবৰ দক্ষিণপাৰৰ সকলোখানি বৰফুকনে ললে। উত্তৰপাৰৰ সকলখনি পানী ফুকনৰ ভাগে থাকিল। পৰগনাৰ লিখা।—

বৰফুকনৰ ভাগে,—পাটিদৰঙ্গ ১, বৰভাগ ১, বাঙ্গসৰ ১।

পানীফুকনৰ ভাগে,—খাত্ৰা ১, বৰভাগ ১।

দুৱৰা ফুকনৰ ভাগে,—পূৰপাৰ ১, পচিম পাৰ ১।

ডেকাফুকনৰ ভাগে,—সৰু[illegible] ১, কছাৰীমহল ১।

চেটিয়া ফুকনৰ ভাগে,—বাৰন্না ১, সৰুক্ষেত্ৰি ১।

দৈয়ঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বৰক্ষেত্ৰি ১।

তৰ-শলগুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—চমৰিয়া ১।

গজপুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—[illegible] ১।

দিখৌমুখীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—[illegible] ১।

পানী-শলগুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—নগৰবেৰা ১।

পানীদিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বগৰীবাৰী ১।

তৰুৱা-দিহিঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বৰপেটা ১।

নামডিঙ্গীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বৰনগৰ ১।

পানী-অভয়পুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বজালী ১।

বৰ-অভয়পুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বেকেলি ১।

সৰু-অভয়পুৰীয়া ৰাজখোৱাৰ ভাগে,—বাউসি ১।

পাচে সন্দিকৈ বৰফুকনৰ দিনা ফুকন ৰাজখোৱাই নৰিব খুজিলত সেই দাইতে সকলো দুৱাৰ পৰগনা ফুকন ৰাজখোৱাৰ হাতৰ পৰা গুচাই বৰফুকনৰ হাতত দিলে। ১৬২ ॥

APPENDIX C

GENERAL VIEW OF THE HISTORY OF KAMRUPA

BY

DR. FRANCIS BUCHANAN M.D., M.R.A.S.

Editor's note.—[The following chapter has been printed from an old manuscript kindly lent to the editor by the authorities of the India Office Library, London, in September, 1928. It forms part of the huge mass of manuscript records, commonly known as "Buchanan Manuscripts", representing the results of the survey of India made by Dr. Francis Buchanan, *alias* Buchanan-Hamilton, in 1807-1814, on which so much labour and money were spent. This manuscript was presented to the Library of the East India Company by Dr. Charles Wilkins on March 1, 1830. Buchanan's account presents a valuable nucleus of information regarding the history of ancient Kamarupa. The marginalia are ours. Buchanan's spellings have been retained in the text. The MS. is described in the Catalogue of European MSS. in the India Office Library, Vol. II, Part II, pp. 663-664. Buchanan's narrative is supposed to have been prepared for the Royal Asiatic Society.—*S. K. Bhuyan.*]

Boundaries of Kamarupa.—The history of this district is perhaps involved in still greater obscurity than that of Dinajpur. Almost the whole of it is included in the ancient Hindu territory of *Kamrup*, which extends East from the Korotoya where it oined the kingdom of Motsyo, to Dikhorbasini, a

river of Assam, which enters the Brahmaputra a little to the East of the eastern Kamakhya, which is said to be fourteen days' journey by water above Jorhat, the present capital of that kingdom. I have not been able to learn that the ancient Hindus mention any kingdom as intervening between Kamrup and China. Those whom I have consulted seem to think, that Kamrup is bounded on the East by China, by which however it must be observed, is probably meant the country between the Indian and Chinese Empires ; for, as *Abul Fazil* justly observes, the Chinese Empire is the *Maha-chin* of the Hindus. He indeed calls Pegu, the China of the Hindus; but in this, he is only to be considered as mentioning for the whole, what was then the principal kingdom; as now we might say, that the Empire of Ava is the proper China of the Hindus ; and in fact, it now separates Kamrup from the Chinese Empire or *Maha-chin*. On the North, *Kamrup* extends to Kongjogiri, the frontier of Modro, the kingdom of Sailyas which comprehends Bhotan. I have not however been able to learn where this mountain is placed, and the Bhoteeas seem to have made large encroachments on the whole northern frontier of Kamrup. The southern boundary of Kamrup is where the Lakhya river separates from the Brahmaputra, and there it is bounded by the country called Bonggo. Kamrup, according to this description, includes a portion of Moymonsing (North part of Dacca R.) and of Srihotto (Selhet R.) together with Monipur, Jaintia, Kachhar, and Assam. 183.

Narakasur.—The earliest tradition concerning the history of Kamrup is, that it was given by *Krishna* to *Norak*, the son of the earth (Prithivi). This Norak, although an infidel (Osur), was for some time a favourite of the God, who appointed him guardian (Dwarpal) of the temple of *Kamakhya* (granter of pleasure), who naturally presided over the region of desire (*Kamrup*). This deity is by the Hindus considered

as female, and her temple, situated near *Gohati*, the place where *Norak* resided, is still much frequented. 184.

Four divisions of Kamarupa.—*Kamrup* is said to have been then divided into four *Piths* or portions which may naturally be expected to have appellations suitable to its name and tutelary deity. They are, accordingly, called *Kam* P., *Rotno* P., *Moni* P. and *Yoni* P. alluding to desire, beauty, and some circumstances not unconnected with these qualities, which our customs do not admit to be mentioned with the plainness that is allowed in the sacred languages of the East. In fact, the country by the natives is considered as the principal seat of amorous delight, and a great indulgence is considered allowable. I have not learnt the boundaries of these divisions, but am told that *Rotno Pith* is the country now called *Vihar*. 185.

Bhagadatta, ally of Duryodhan.—Norak did not long merit the favour of Krishna. Being a great oppressor, and a worshipper of the rival god *Siv*, he was put to death, and was succeeded by his son, Bhogodotto. At the time of the wars which are said to have placed Yudhishthir on the throne of India, this prince engaged in the great contest on the losing side, and followed the fortunes of *Duryodhon*. There can be little doubt, that this is the same person with the Bhugrut of Mr. Gladwin's translation of the *Ayeen Akbory* "who came to the assistance of Jirjoodhun and gallantly fell in the war of the Mahabharut". By *Abul Fazil*, this prince is said to have been of the Khyetri (Khyotriyo) caste, and this is supported by the opinion of the Brahmans, but here a considerable difficulty occurs: for it is generally allowed that Bhogodotto was the son of Norak, who was not a Hindu. We shall however soon see, that in Kamrup many other personages have been adopted into the princely race, whose claims to a Hindu descent are at best exceedingly doubtful. 186.

Absence of architectural relics.—Bhogodotto is said to have usually resided at *Gohati*. The King of Kamrup is said occasionally to have fled from bustle and cares of his capital, and to have sought the pleasures of retirement at Ranggopur, from whence its name, signifying the abode of pleasure, is derived. No traces of any buildings by Bhogodotto or his family, remain in this district, nor is it probable that any remain in Assam, as the princes of the eastern parts of Kamrup continue, even to this day, to dwell in huts; nor is there any reason to suppose that his accommodation was superior, while his power and probably the thickness of his forests, rendered fortifications towards the West unnecessary. 187.

Bhagadatta's date.—In the great war, *Bhogodotto* fell by the hands of *Orjun*, brother of *Yudhishthir*; but, according to the *Ayeen Akbory*, twenty-three princes of the same family continued to govern after his death. The authority of this work is however disminished by its supposing that these princes governed the whole of Bengal, which seems entirely without foundation. It is however very likely, and is said indeed to be mentioned in the Purans, that for some time, the descendants of *Bhogodotto* retained the government of Kamrup. I cannot indeed adopt the chronology, which places Yudhishthir about 3,200 years before the birth of Christ ; on the contrary I am persuaded that this prince lived considerably after the time of Alexander for, in every part of India, there remain traces of the family of Yudhishthir, or the princes who were his contemporaries, and of many dynasties that have governed since his time, but all these later dynasties so far as I have learned, may be ascertained to be of a comparatively late period, and making every possible allowance for the reigns of the families of *Yudhishthir* and of the dynasties that have succeeded, we shall not be able to place the former much beyond the time of *Augustus*. I am happy to acknowledge, that

I have derived this manner of reasoning on the subject from a conversation with my worthy friend, Major Mackenzie of Madras, who has formed more accurate notions on Indian history, than any person whose opinions I know, notions founded on a careful investigation of the remains of the antiquity, and not on the fictions of Indian poets, who in the extravagance of invention exceed even the fertile genius of Greece. 188.

Yogini-Tantra.—In the part of the *Yogini-Tantro*, which I have procured, and which is considered as the highest authority concerning every thing relating to Kamrup, the Pundit of the mission says that there is no mention of *Bhogodotto*, but that the god *Siv* prophesies, that after the infidel *Norak*, and at the commencement of the era of *Saka*, that is, about the end of the first century of our era, there would be *Sudra* kings of *Kamrup*. The first Raja mentioned is *Divyeswor*, in whose time the worship of *Kameswori* or *Kamakhya*, the knowledge of which had hitherto been confined to the learned, would be published even to the vulgar, and this would happen at the very beginning of the era of *Saka*, or in the year of our era 76. This Raja is said to have been of the tribe called in the Sanscrit language *Dhibor*, which is usually applied to the *Kaibortos* of Bengal; but it may be doubted, whether the prince belonged to that tribe, which is not one of *Kamrup*. The worship of the Linga according to the prophecy, would begin in the 19th year of Saka. Some indefinite time after that period, a Brahman born of the Korotoya river, and named *Nagosongkor*, would be king, and extend the doctrine. After him, but at what interval is not mentioned, would be a Raja, named *Jolpheswor*, who would still further encourage that worship, and who would build the celebrated temple of *Jolpis*. Very considerable ruins are at no great distance from that place, as will be hereafter described, but they

are ascribed to a *Prithu Raja*, who may however have been a person of the same family. 189.

Prithu Raja.—This *Prithu Raja*, from the size of his capital, and the numerous works raised in the vicinity by various dependants and connection of the court, must have governed a large extent of country, and for a considerable period of time. Although he is in some measure an object of worship among the neighbouring Hindus, they have few traditions concerning the place from whence he came, nor at what period he lived; and I heard it only mentioned by one old man, that he governed before the time of the dynasty which will be next mentioned. 190.

The Kichaks.—As usual, he is considered as having been a very holy personage, who was so much afraid of having his purity sullied, that on the approach of an abominable tribe of impure *fakirs*, named Kichok, he threw himself into a tank, and was followed by all his guards, so that the town was given up to plunder, and the family ceased to reign. At present the Kichok are a kind of gypsies, that are thinly scattered in the northern parts of India, and live by snaring game, telling fortunes, and it is usually *supposed*, by stealing. It must however be observed that this tribe, which in the Sanscrit language is called Kirat, would at one time appear to have been really powerful in this vicinity; and, according to the *Yogini-Tantro*, was not reduced to its present miserable state, until the time of *Viswo Singho*, who will be hereafter mentioned. 191.

The Bhoteas.—There is also a tradition in the country that a much greater portion of Kamrup formerly belonged to the *Bhoteas* than does at present. I am inclined to think that these Bhoteas were really the Chinese, whose histories, I believe, mention their conquests in this part of India, and who might naturally be confounded with the Bhoteas; from

their impure feeding, and from having made their attack through the country of that people. 192.

Song of Gopichandra.—It would not appear that during the dynasty of *Adisur*, any part of this district was comprehended in the Hindu Kingdom of Bengal. On the contrary, about that time, or not long after, the western parts of this country, as far as the *Brahmaputra*, seem to have been subject to a family of princes, and the first of whom that has left any traces was *Dhorma Pal*. Whether or not, from his name, we may suppose, that he was one of the *Pal* family, which preceded the dynasty of Adisur, who in the wreck of his family may have saved a portion, I shall not venture to determine. From the works that are attributed to *Dhorma Pal*, he would appear to have been a person of some power, and even the works attributed to relations and dependants of his family possess some degree of magnitude. He said to have had a brother named *Monikchandro*, who seems to have died early, and to have left the management of his son and estate to his wife, *Moynawoti*. This Lady makes a conspicuous figure in the traditions of the natives and is said to have killed *Dhorma Pal* in an engagement near the banks of the Tista ; at least the Raja disappeared during the battle between his troops and those of his sister-in-law. *Moynawoti's* son, *Gopichondro*, succeeded his uncle, and seems to have left the management of his affairs to his mother, and for some time to have indulged himself in the luxury of one hundred wives, among whom the two most celebrated for beauty and rank, were *Hudna* and *Pudna*, one of whom, if not both, was daughter of a person of considerable rank, named *Horischondro*. When *Gopichondro* had grown up, and probably when he had been satiated with the pleasures which women bestow, he wished to interfere in business. His mother had then the art to persuade him to dedicate his life to religion, and having placed him under the tuition of her spiritual guide (*Guru*) *Haripa*, a religious

mendicant (*Yogi*) of remarkable sanctity, this prince changed from voluptuousness to superstition, adopted the same manner of life with his instructor, and is supposed to be now wandering in the forests. The people of Kamrup are still frequently entertained by the songs of itinerant bards of the low caste called (*Yogi*), who repeat the poem called *Sibergit*, which gives an account of *Gopichondro*, of his pious resignation of power, and of the lamentations of his hundred wives, who by no means approved of his change of life. This song is in the vulgar language, and its repetition occupies four or five Hindu hours for two days. 193.

Havachandra.—As the father is praised by the Hindus for his piety, his son *Hovochondro* or *Bhovochondro* as his name is more usually pronounced, is given as an example of stupidity, who with his minister *Govochondro* did nothing like other people, and turned night into day and day into night. Many examples of their stupidity are related to serve as amusement to the youth of Bengal; but the Raja seems to have lived in considerable splendour, and without fear, while the works of his relation, *Lora*, and of his tributary, *Binna*, show that his dependants had considerable power, and did not require fortresses to enable them to live in security. After the death of Bhobochondro, there came a *Pala raja* of the same family, who is said to have been destroyed by a dynasty that I shall have next occasion to mention, although it is more probable that a period of anarchy intervened. 194.

The Yogis.—The princes of the dynasty of *Dhormo Pal* are supposed to have been *Khyotriyos*, yet this seems doubtful. The lady, *Moynawoti* had not a Brahman for a spiritual guide ; but this important office was held by a *Yogi*, that is a *Sudra* dedicated to a religious life; and there is great reasons to believe, that the *Yogis*, who repeat the songs, are descendants

of this kind of priesthood, who were degraded by *Songkor Acharyo*, and who reject the Brahmans, as spiritual guides, although in order to procure a miserable existence they have now betaken themselves to weaving, burning lime, and other low employments. In the South of India, they collect and vend drugs, and pretend to practise physic, but are equally obstinate in rejecting the instruction of the sacred order. 195.

The origin of the Khen Dynasty.—With regard to the next dynasty there is greater certainty, although as usual, the chronology is attended with many difficulties. According to tradition, there was a Brahman whose name is unknown; but who had a servant that tended his cattle, no one knows where. According to some, this servant was an infidel, (*Osur*), most probably from the mountains of Tripura, but concerning this, different persons are not exactly agreed, and some allege, that it was his mother who was of the impure race, and that she bore her a son while in the service of the Brahmin. Many complaints were made against this fellow; and his master one day was desired to view him asleep, while his cattle were permitted to destroy the crops of his neighbours. The Brahman was advancing with a determination to bestow the merited punishment, when he observed the lines on the naked feet of his servant, and immediately, by his profound skill in the most noble science of *Samurdick Jyotish*, knew that the sleeper would become a prince. On this discovery, the Brahman paid him all due respect, rendered it unnecessary for him to perform any low office, and showed him still more kindness by disclosing the certainty of his future greatness ; for the servant in return , promised that when he became a prince, the Brahman should be his chief minister (***Patro***). Accordingly sometime afterwards, it is not known how, he became king, and is said to have

destroyed *Pala*, the successor of *Hovochondro*. This however as I have before observed, is rather doubtful, and Kamrup in the interval had probably fallen into a state of anarchy favourable for an upstart, and was overrun by various rude tribes, Koch, Mech, Garo, Kachari, Rabha, Hajong, Tripura, Bhot, and *Nepcha* who neither spoke the language of Bengal nor had adopted the religion of the Brahmans, although numerous fugitives had taken refuge from the violence of Sultan *Jalaluddin*, as mentioned in my account of Dinajpur, and had diffused some degree of instruction, or at least had preserved the little improvement, that had been made in former dynasties. 196.

Niladhwaj.—The new *Raja* seems to have been much guided by his minister the Brahman, assumed a Hindu title, *Nilodhwoj*, and placed himself under the tuition of the sacred order. For this purpose a colony of Brahmans were introduced from Maithilo, and from thence we may perhaps infer the country of the minister. There is no trace of any earlier colony of Brahman in Kamrup than this from Maithila, and the great merits of the prince were rewarded by elevating his tribe called *Khyen*, to the dignity of pure Hindu. It is indeed contended by the *Rajbongsis*, that *Nilodhwoj* was of their caste, and that the *Khyen* were only his servants begotten by *Rajbongsis* upon prostitutes of *Khyatriyo* tribe, but it seems highly improbable that the *Raja* would procure the dignity of pure birth for the illegitimate offspring of his servants, while his own family remains in the impure tribe of Rajbongsi, the origin of which seems to me of a later date. 197.

Kamatapur.—The *Raja* having settled his government built a city called Komotapur, and he and his successors took the title of *Komoteswor*, or Lords of Komota, while the title of *Komoteswori* or Lady of Komota, was bestowed on the family deity, a female spirit as usual, delighting in blood. 198.

Chakradhwaj.—As each *Raja* of this family claimed his right to govern on the authority of some miracle, it was discovered by *Chakrodhwoj*, the second prince, that Bhogodotto had received from *Sib* an amulet (*Kobaj*) which rendered him invulnerable, and which he usually wore on his arm. In the hurry of preparation for battle this amulet had been left behind on the day when Bhogodotto was killed, and lay concealed near *Hostinapur* until the time of Chokrodhwoj, when this prince was informed in a dream how the amulet might be found and that it was to be worshipped as representing *Komoteswori* as it is to this day. 199.

Insecure Government.—During this dynasty the office of chief minister (*Patro*) seems to have been hereditary, as well as the regal dignity, and the Brahman and his descendants occupied a fortress contiguous to the walls of the city; but the government does not seem to have been very secure, as not only the royal palace and the residence of the minister, but several houses of inferior personages seem to have been fortified, although situated within the immense works by which the city was surrounded. 200.

Nilambor.—*Chokrodhwoj* was succeeded by *Nilambor*, the third and last prince of the family. His dominions are said to have extended over the greater part of Kamrup, and included part of *Motsyo*, for the fort at Ghoraghat is said to have been one of his erecting. Numerous public works, especially magnificent roads, are attributed to this prince, who from these, seems to have governed his country with attention; but the circumstances related concerning his overthrow, are accompanied with traits of the most savage barbarity. 201.

Strategic conquest of Kamatapur.—Whether from a natural suspiciousness of temper, or from an uncommon accuracy of observing such circumstances

the Raja on entering his women's apartments one day, observed traces which convinced him that a man had been there. He was immediately inflamed with jealousy, and having sent people to watch, a young Brahman, son of *Sochi Patro*, the prime minister, was soon caught attempting to enter the royal apartments, and to dishonour his master. He was taken before the King, put privately to death, and part of his body was prepared for food. His father having been invited to a grand entertainment given by the king, ate of his son's body, for in Kamrup the Brahmans are allowed great liberties in their diet. After he had satiated himseif with this monstrous food, the king showed him his son's head and informed him of the crime and of what he had been eating. The minister is said to have acted with a presence of mind well suited for such an occasion. He said that his son had no doubt deserved any punishment, but as the king had made him eat such a horrid repast, that he could no longer continue in his service, but would retire from the world and dedicate himself to the duties of a religious mendicant. By this stratagem he was allowed to retire, and having assumed the habit of *sonnyashi*, immediately left Kamrup. His first object now was to procure revenge, and he proceeded without delay to Gaur, where he laid before the Moslem king information, that was followed by an attack on *Nilambor*. For some time however the invasion did not seem likely to terminate in success, for after a siege of twelve years, the Moslem had made no impression upon the works of *Komotapur*. Although the length of the siege is probably exceedingly exaggerated by tradition, its issue probably continued long doubtful, for the invading army has evidently fortified its camp with much care. The place is said to have been taken at length by stratagem, or rather, by the most abominable treachery. The Muhammedan commander informed the king by message, that having lost all hopes of taking the place, he was desirous of making peace, and of leaving

the country on the most friendly terms. This having been accepted, it was proposed, that the ladies of the Moslem chiefs should pay their respect to the queen. This also was received, as a mark of polite attention, and a number of covered litters were admitted into the women's apartments within the citadel. In place of Moslem ladies, these litters contained arms, and the bearers were soldiers, who immediately on gaining admission seized their weapons and secured the person of the *Raja*, who was put into an iron cage in order to afford amusement for the Sultan and populace of Gaur. On the way he contrived to escape, and has ever since remained concealed. 202.

Ishmail Gazi.—The Muhammendans of *Ghoraghat* attribute the destruction of *Nilambor* to their favorite saint *Ishmael Gazi* of whom I have given an account in the report concerning *Dinajpur.* By the Moslems of this district he is considered as the chief of saints, and several places of worship are erected to his memory, or over precious relics that belonged to his person. But this reverence has probably induced them to magnify the conquests of Ismael, who governed Ghoraghat in the reign of Nusrut Shah, a prince whose reign commenced about the year of our era 1523, which seems to be somewhat too late for the destruction of Komotapur. 203.

Hussain Shah's conquest of Kamarupa.—In the manuscript account of Bengal which I procured at Maldeh, it is said that the sultan *Hoseyn*, immediate predecessor of Nasrut, conquered Kamrup, and killed its king *Harup Narayon*, son of *Malkongyar*, son of *Sada Lukhymon*, and I have no doubt that these are the same persons with the three princes of Komotapur, for the Hindu rajas have so many titles that one person may choose to call them by a name totally different from that which another may employ; and the time of the events will not admit of our supposing that a dynasty intervened between that destroyed by Hoseyn,

and the one which now governs the small portion of Kamrup, that retains some degree of independence. In the short account of the Assam published in Vol.2 of the *Asiatic Researches*, which seems to me more accurate than the commentator is willing to admit, it is stated that "Hoseyn Shah, a king of Bengal, undertook an expedition against Assam in which he had at first considerable success. The *raja* retired to the mountains, and the son of the king was left with a large army to keep possession of the country. In the rainy season the raja descended into the plains and destroyed the whole invading army, who were all either killed or made prisoners." (*A. R.* II. 180.) It was probably this rash expedition, which frustrated the conquest of Komotapur, and rendered it necessary for the Moslems to retire after a possession of one or two years. Indeed the tradition of the Hindus states that they made no stay at Komotapur, but retreated immediately with what booty they could procure. This however seems improbable, and I shall have occasion to show, that within the walls of Komotapur there are probable traces of the Moslems having begun very considerable works, which have been broken off unfinished. It is therefore probable that Nilambor was destroyed by *Hoseyn Shah* in person and he began to reign about forty years before the usurpation of *Sher Shah*, or about the year 1496 of our era. The conquests therefore of *Ishmael Gaji* must be confined to the vicinity of Ghoraghat, and perhaps, he did no more than retain these small portions of the conquests made by the sultan *Hoseyn* where he founded the city named after Nusrut, the successor of that prince. 204.

Vasistha.—The overthrow of Nilambor is looked upon by the natives as a most unfortunate event. In the *Yogini-Tantro* it is told that in the time of Norak, a most holy person *Vosishtho Muni* went to the temple of Kamakhya and was refused admittance by the infidel guardian. As such persons,

conscious of their worth, are sometimes apt to be a great deal too irrascible, *Vosishtho* prayed that the temple might be deprived of all dignity, which accordingly would have immediately happened had not the goddess of love (*Kamakhya*) made a complaint to *Siv*, who although he could not entirely prevent the effects of the holy man's imprecation (*sangpon*), yet postponed the completion until the destruction of Komotapur; and he ordered, that this degradation should continue only until the restoration of the *Komoteswor*, who, as I have said, is supposed to be still alive, and his return is anxiously and eagerly expected by the people of Kamrup, as some of the events which are prophesied to precede the restoration, have already come to pass. On that happy occasion, the goddess of delight will be restored to full glory, and the four nations of usurpers who now share Kamrup, will be extirpated by mutual slaughter. These nations are the *Plov* or *Bhoteas*; the *Saumar* or Assamese; the *Kuvach* or Koch, who govern Vihar; and the *Yovon* or barbarians of the west, who according to the authority of the *Yogini-Tantro*, are descendants of *Haihoyo* and *Talojonggho*, two Khyotriyos who on account of cowardice were degraded, and prohibited from eating pure food, and from following the doctrine of the Vedas. 205.

Chandan, Madan and Hajo.—Two brothers named *Chondon* and *Modon*, after the overthrow of Nilambor, established a short government of eight years at a place called Morolavas, which is now under the government of the Deo Raja, and is about thirty miles north from Komotapur. Their power was not only transient, but seems to have extended to no great distance, and the parts of Kamrup that were not retained by the Moslems seem to have fallen again into anarchy under the chiefs of the rude tribes which I formerly mentioned. Among these, by far the most powerful were the Koch, who had a number of chiefs, at first independent, but who gradually

united under the authority of one of themselves named *Hajo*. He seems to have been a person of great vigour, and reduced under his government the whole of this district except Ghoraghat, together with most of that portion or Assam, which is included in the government of Gohati or Kamrup. He had no children except two daughters, *Hira* and *Jira*. 206.

Hira and Jira; their sons Visu and Sisu.—*Hira* before the rise of her family had been married to a certain Herya, who is said to have been of the impure tribe called Mech. Whether *Jira* was married or not is not known, but she had a son named *Sisu*, while her sister bore a son named *Visu*. The former is said to be ancestor of several branches of the family that are now subject to the Company, but *Visu* succeeded to the whole power of his grandfather. As he was not contented with the instruction of the Kolitas, who seem to have been the original priesthood of his tribe, nor with the learning of the Brahmans of Maithilo who had been formerly introduced, he procured some men of piety (*Baidiks*) from Srihotto, and gave them the title of Kamrupi Brahmans, and these form the second colony of the sacred order that has settled in this country. 207.

Publication of the Tantras.—To this era may probably be referred the composition , or as the Hindus would say, the publication of many or most of the books called Tantras, which are supposed to have been communicated by the god *Sib* to his wife *Parbati* about 5,000 years ago. One of the most celebrated of these compositions, the *Yogini-Tantro*, I am indeed informed, mentions the amours of *Hira* and the government of her son ; nor is there any doubt that Kamrup is usually considered as the grand source of this system of magic, and the period between the time of *Visu* and of his great grandson *Porikhyit* seems to have been the only period when the learning

of the Brahmans flourished in that country. The doctrines contained in these works, admits of many indulgences necessary for new converts, and to enable the Brahmans to share in the pleasures of a most sensual people; and they inculcate chiefly the worship of the female spirits that are appeased with blood, which was the original worship of the country, and which has now become very generally diffused among the Brahmans of Bengal, with whom these Tantras are in the highest request. 208.

Viswa Singha's divine origin.—It was now discovered, that the Raja, was not a son of the poor barbarian *Herya*, but that his mother, although a Koch, was not only of a celestial origin, but had been the peculiar favourite of the god *Sib*, who had passed much of his time in amorous dalliance with the damsel, and was the actual father of the prince, who took the name of *Viswo Singho*, and bestowed on the son of his aunt *Jira* that of *Sib Singho*, and this prince also claimed for his mother the honour of the most intimate favour of the god whose name he bore. 209.

The Origin of the Koch.—Although the *Yogini-Tantro* calls the father of Hira a barbarian (Melechchho), yet it has been discovered that the Koch were not in fact an impure tribe, as had been in general supposed, but were descended from some Khyotriyos, who had fled into Kamrup and the adjacent country of Chin, in order to escape from the violence of Porosuram, when that deity pursued the kings of the earth, and gave their territories to the Brahmans. In this exile the descendants of the Khyotriyos had departed from many parts of the Hindu law and on this account were considered impure. This seems to be exactly the same story, which Sir W. Jones quotes (*As. Res.* II. p. 368) from the institutes of *Menu*, and on the authority of which he deduces the origin of the Chinese from the Hindus. The features both of

Chinese and Koch seem to me insuperable objections against that theory, and I have no doubt that both the passage of *Menu* and the fable of the Koch are equally founded on national vanity, which however unbecoming in a lawyer or philosopher like *Menu*, is excusable enough in the Koch, who among the people with whom it is their fortune to live, are naturally desirous of procuring some means of being raised from the drags of impurity. On this pretended descent the Koch, or at least all of them that have adopted the Hindu religion, and have relinquished their impure practices, assume the title of Rajbongsis, or descendants of princes; and the other rude tribes of Kamrup and Chin, such as Mech and Hajong, who have followed their example in religion, have assumed the same title. All the descendants of Hira, still further related by their supposed divine origin, assume the title of *Dev* or Lord, and all the reigning princes of the family claim the title of Narayon, which among the Hindus is one of the names of the supreme deity. 210.

Naranarayan and Sukladhwaj.—*Viswo Singho* was so weak as to divide his dominions between two sons, *Noro Narayon* and *Sukladhwoj*. The former obtained the country west from the Chhounokosh, the latter obtained the country east from that river, together with both sides of the Brahmaputra. I shall now proceed to give an account of this branch of the family, which was the most considerable. 211.

Raghudeo and Parikshit.—*Sukladhwoj* seems to have governed without any remarkable event and left his dominions to his son *Raghu Deo Narayon.* He had two sons, *Parikshit Narayon* and another who as an appanage obtained Dorong, which his descendants still retain under the Kings of Assam. *Porikshit*, however, prudently retained the sovereignty of the whole, and lived at Gilajghar, on the west side of the Godadhor, where the only remains to be seen

although the place is also called *Atharo Kotha*, or eighteen castles, clearly evince the small improvement which his people had made in the arts; but his court seems to have flourished in learning, and seven hundred Brahmans are said to have resided at his capital. 212.

Abul Fazl's account of the Koches.—When *Abul Fazil* composed the *Ayeen Akbery*, the subdivision of the kingdom of *Viswo Singho* was not known at Delhi, although in all probability it had recently taken place. From prudential motives it had perhaps been carefully concealed, and the two branches of the family lived in an amity that was absolutely necessary for their own safety. *Abul Fazil* says that "north from Bengal is the province of Coach (Koch), the chief of which commands 1,000 horse and 100,000 foot (the usual oriental exaggeration). Kamrup, which is also called *Kamtah* (*Komota*, the old capital) makes a part of his dominion." Soon after this, however, it is said, that the Muhammedan governor of Dhaka discovered the real state of affairs, and became very urgent with Parikhyit for tribute. The Raja being afraid did not absolutely refuse to comply, but in order to procure favorable terms was advised to undertake a journey to *Agra*, where he was kindly received, and procured an order from the king, directing the governor to take whatever tribute the Raja chose to offer. On returning to *Dhaka*, the Raja, who was totally ignorant of human affairs, and of the immensity of the sum, offered 200.00,000 of rupees, and returned to his capital highly satisfied with his conduct. When his minister (Patro) explained to him the nature of the promise which he had made the poor *Raja* was thrown into consternation, and again set out for Agra, taking his minister with him, in order to avoid such mistakes. Unfortunately he died by the way, and the Moslems in the meantime took possession of the country, in order to recover the money that had been promised. The

minister proceeded to court, where after some trouble he was appointed *Kanungoe* or register of the country, which was divided into four sirkars *Uttor Kul* or *Dhengkiri* north of the Brahmaputra, *Dokhyinkul* south of the same, *Banggalbhumi* west of the Brahmaputra, and *Kamrup* proper, so called as containing Gauhati the most ancient capital of the country. The brother of *Porikhyit* was confirmed in his government of Dorong, and *Chondro Narayon*, the son of the unfortunate *Raja* received very large estates, which his descendants still retain as subjects. These I shall afterwards have occasion to mention. Large estates were also given to the new Kanungoe, from whose family papers these accounts are taken. 213.

Mirjumla's invasion of Assam.—The Moslem army took possession of the country about the year 1009 of the Bengal era, that is A.D. 1603, or two years before the death of *Akber*. A Mogul general (Fouzdar) resided at *Ranggamati*, and the country is said for many years to have undergone considerable improvements, especially under the Government of a certain noble Hindu, named *Manosingho*. The usual desire of encroachment, however, induced the Moslems, in the reign of *Aurengzebe*, to invade Assam, the limits of which were then very narrow; but the people were fierce of their indenendence, were invigorated by a nourishing diet and strong drink, and their princes still retained their energy of mind, and had not sunk under the enervating and unceasing ceremonies of the Hindu doctrines. The Mogul army under *Meer Jumla* was completely destroyed, and they were compelled to cede to the Assamese the whole of the Sirkar Kamrup, and a portion of *Uttorkul* and *Dokhiynkul*, which have ever since been placed under the management of a great Assamese officer, and form the government of Kamrup, which is about a third part of the whole kingdom. After a residence of seventy-three years, the Muhammedans withdrew the (Fouzdari) government of

Ranggamati, and placed the station of the governor of the frontier at Ghoraghat as I have mentioned in my account of Dinajpur. Still however, an officer dignified with the title of Nawab, resided at Ranggamati, with some troops, but it seemed to have been the wish of the Mogul government to encourage the growth of forests and reeds, which might serve as a check to the incursions of the Assamese, and nothing was required to the chiefs descended from *Porikhyit* nor from the zemindars of the hilly countries, but a tribute in a great measure nominal. 214.

The Bhutanese.—The conversion of the kings of Assam to the doctrines of the Brahmans of Bengal, which happened soon after the overthrow of *Meer Jumla,* seems to have put a total stop to their enterprise, and the petty chiefs who remained nominally under the authority of the Nawab of Ranggamati, would have been entirely uninterrupted in cutting each other's throats and in reducing the country to a desert, had not they been assisted by the Bhoteas, who brought several of them under their authority, and continued advancing, when the Company's gigantic power put a stop to all petty attacks of that nature. A tolerably settled frontier has been obtained, there are some appearances of a regular government and cultivation is again beginning to revive, although it is still much retarded by the constant squabbles of the chiefs, and the liberty which they take of dictating to all who reside on their property.215.

Cooch Behar.—I shall now finish this historical view with an account of the western division of *Viswo Singho's* dominions, which fell to the share of his son *Noro Narayon.* This division comprehended the whole northern parts from the *Chhounokosh* to the *Mohanonda* and from Sirkar Ghoraghat to the mountains of Bhotan, being a very fertile tract of country about ninety miles from N. W. to S. E., and sixty

miles from N.E. to S.W. The N.W. extremity of this territory, was settled on the descendants of *Sib Singho*, the son of *Jira*, the grand-aunt of *Noro* N. from among whom the Raja was ever bound to choose their chief ministers (Raykot). This portion, as producing an income of Rs. 32,000 a year, was called Bottrishazari (Bootis Hazary R), but the general name given to the principality was *Vihar*, as having been the scene of the voluptuous intercourse between *Sib* and the daughters of Hajo. In order to distinguish this Vihar from the large territory of the same name near Patna, it has been usual to call it *Koch Vihar*, (Coos Beyhar R), but all remembrance of the Koch is disagreeable to its princes, and at their capital all additional appellations given to Vihar are considered as exceedingly uncourtly. 216.

Kings of Cooch Behar.—The following is the succession of these princes; but among these after the fifth generation are some sons by adoption, and some collateral, and, it is alleged, illegitimate successions of which I have been able to procure no satisfactory account.—

1. Noro N.
2. Lokhymi N.
3. Vir N.
4. Pran N.
5. Mod N.
6. Vosudeo N.
7. Mohindro. N.
8. Dino N.
9. Rupa N.
10. Upendro N.
11. Devendro N.
12. Dhairjyendro N.
13. Rajendro N.
14. Dhorendro N.
15. Vijendro N.
16. Khogendro N.
17. Horendro N., the reigning prince. 217.

Harendranarayan.—By the natives he is considered as a very pious person, for he pays no attention to business, but passes the whole of his time in retirement, and as is supposed, much of it in prayer, and as he lays out much money in supporting men dedicated to a religious life. Of course his temporal affairs are not flourishing; and his people would probably suffer less, were he more attentive to their government for he is said to be desirous of rendering justice. At present, the whole management of the country is left to strangers who are alleged to be mere sharks; but all the chiefs of the Rajbonggsis are like their prince, and no one is said to be either able or willing to attend to business. It is supposed by the natives that the gods have bestowed an extraordinary reward on the virtue of the *Raja.* He has fifty wives, and it is commonly reported, and gravely asserted to be believed that all these ladies have often, in the course of one day, received the most intimate proof of the *Raja's* affection and extraordinary vigour. The accounts which I have heard of this chief from Europeans who were well acquainted with him differ a good deal from the above, and represent him as a poor creature exhausted by drunkness and debauchery. 218.

Viswa Singha's date.—The *Vihar Rajas* reckon by the era of their ancestor Viswo and suppose, that he began to govern in the Bengal year 916 or A.D. 1509. This is scarcely reconcilable with the supposition that *Hoseyn Shah* destroyed *Komotapur*, after a long siege, as he began to govern about 1496; especially if we suppose that a long anarchy took place between the government of *Nilambor* and *Viswo* I can only suppose that Hajo immediately after the retreat of the Moslems began to acquire great power, and that the era begins with the independence of the country, in place of being reckoned from the reign of *Viswo*, the impure *Hajo* being considered by the

descendants of the gods, as an unworthy connection. It must further be observed, that from an inscription on a temple erected by *Pran Narayon*, the great great-grandson of *Viswo*, that prince was alive in the year of *Sakadityo* 1587 or A.D. 1665, so that five reigns according to the era of *Viswo* occupied 156 years, while the thirteen following reigns have only occupied 144 years. It must also be observed that the era of Viswo does not appear to have been in use in the year 1665, and is a recent invention which can have no great authority ; yet I do not think it much antedated as the government of Porikhyit, a great grandson of *Viswo*, was destroyed in the year 1603. 219.

Koch fortifications.—After the division of their territory into two principalities, the *Koch* sensible of their weakness are said to have erected a line of fortifications along their southern frontier. This still remains, and is attributed to *Mod*, the fifth prince of *Vihar*, but it proved an effectual protection to his part of the country for only a very short period. 220.

Boodah and Rungpoor.—About the beginning of the 18th century the Muhammedans, under the command of a certain *Ebadut Khan*, were able to wrest from his descendants the districts which in the Bengal Atlas are called *Boodah* and *Rungpour*, and as if they had conquered the whole, erected them into a new Sirkar, called *Koch Vihar*, or Kochar. Indeed, it comprehends at least a third of the whole principality, and that by far the most improved, although this is probably owing in a great measure to its change of masters. 221.

E. I. Company's intervention in Cooch Behar.—The confusion that ensued in the Mogul government, secured the *Vihar* family from further encroachments on that side; but their reduced state now exposed them to the depredations of the *Dev Raja*, who deprived them of one half of their remaining

territories. The attack indeed was on the point of proving entirely *ruinous* when *Dorpo Deo*, the Raykot or hereditary minister, having laid aside all regard to his duty, rebelled against his sovereign and kinsman. He entered into an alliance with the *Deo Raja*, and ceded to him a considerable portion of the *Bottrish-hazari*, on condition of being supported in overthrowing the *Raja*, to whose title, there were, in fact, some objections. Having procured troops from Bhotan, he invaded Vihar. The Raja in despair applied for assistance to the Company, and to secure protection engaged to pay one-half of his revenue. Accordingly in 1772, Capt. Jones with a battalion of sepoys routed *Dorpo Deo*, who took refuge in Bhotan. Capt. Jones followed, and in 1773 took the fortress of *Dalim Koth*, on which the *Deo Raja* and *Dropo* sued for peace. This was granted, and the parts of *Bottrish-hazari* that had not been ceded to Bhotan were restored to *Dropo* but he was placed on exactly the same footing as an ordinary Zaminder, and a revenue was fixed on his lands; while he lost all authority in the remnant of *Vihar*, which does not now exceed one third of its original dimensions and pays, as a tribute what is supposed to be one half of its net revenue. In settling the frontier, great favour and lenity seems to have been shown to the Bhoteas, probably with a view of gaining their friendship in an expectation of commercial advantages that would appear to be chimerical. Some favour however, has also been shown to the *Raja*. When the Moslems settled their new conquest of Sirkar Koch Vihar, they gave the zemindaries or management of the soil to various officers, and servants of the *Raja*, by whose treachery they had probably been assisted. Among these, three considerable estates were in the possession of a branch of the family, from among the members of which the *Nazirdeo* or commander of the troops, was always appointed; and these estates had been granted as a part of the means by which the expense of the army was to be defrayed. The descendants of the *Nazirdeo*,

had enjoyed these estates from time of the Moslem conquest; but on the British army being bound by treaty to defend the country, the *Raja* represented that he had no occasion to support a military establishment, and that therefore the general had no pretence for keeping lands to enable him to maintain Soldiers. It has been thought just to allow the *Raja* to enjoy these estates as a zeminder, and to receive Whatever profits may be derived from their management. The possession which *Nazirdeo* had obtained from the Moslems, seems to render the case doubtful but the claim of the *Raja* is certainly possessed of great weight. 222.

THE END